Landbouw-service

Nationale Centrale Landbouw-Service
Gasthuisstraat 31 B2 • 1000 Brussel

MENSEN EN MACHINES • Geschiedenis van het loonwerk en de toelevering van de landbouw in België

Mensen en machines

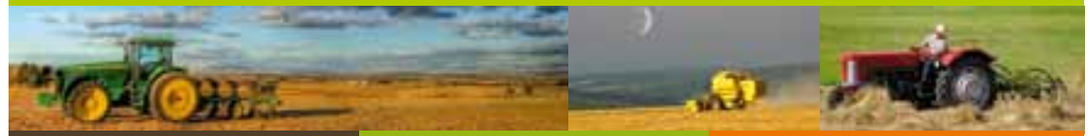

Geschiedenis van het loonwerk en de toelevering van de landbouw in België

Nationale Centrale Landbouw-Service / Agro-Service 1961-2012

Mensen en machines

Geschiedenis van het loonwerk en de toelevering van de landbouw in België

Nationale Centrale Landbouw-Service / Agro-Service 1961-2012

BERT WOESTENBORGHS

Woord vooraf 7

Inleiding 8

Hoofdstuk 1: Loondorser als synoniem voor loonwerker 12
Vroege sporen van loonwerk 13
Collectief geheugen 14
Voorlopers van organisatie 17

Hoofdstuk 2: Middenstandsorganisatie voor de landbouw, 1950-1960 22
Revolutie in landbouw en loonwerk 23
De lange weg naar een nationale overkoepeling 29

Hoofdstuk 3: Vanzelfsprekende partner in het agrarisch bedrijf, 1961-1986 38
Schaalvergroting en specialisering 39
Representatieve beroepswerking 49

Hoofdstuk 4: Landbouw, maatschappij en ondernemen, 1986-2012 60
Tussen markt en maatschappij 61
Op zoek naar geloofwaardigheid 71

Bij wijze van besluit 80

Noten 82

Bibliografie 88

Bijlagen 92

Colofon 98

‘Mensen en machines’, de geschiedenis van het loonwerk en de toelevering van de landbouw in België ligt voor u. In dit historische naslagwerk wordt dieper ingegaan op de evolutie die onze sector in het algemeen en de beroepsvereniging ‘Nationale Centrale Landbouw-Service’ in het bijzonder heeft gekend. In eerste instantie gebeurde dat volledig in het spoor van de landbouw. De laatste jaren zien we een steeds uitdeinende verbreding in de werkzaamheden.

De opmaak van dit boek was geen evidentie. Er was weinig vergelijkingsmateriaal en het archief was beperkt. In die zin was een volledig reconstructie geen haalbare kaart, maar integendeel een werk van jaren.

Van de geschiedenis moet je leren. De voorbije halve eeuw heeft de beroepsvereniging haar stempel weten te drukken op de sector. Nu is het tijd om een visie uit te werken voor de komende jaren. Hoe ontwikkelt onze beroepssector zich verder in de 21e eeuw? En op welke manier kan de ‘Nationale Centrale Landbouw-Service’ daar op inspelen?

Graag wil ik alle bestuursleden danken die als vrijwilliger in de loop van 50 jaar Landbouw-Service hun steentje hebben bijgedragen tot de uitbouw en de groei van onze organisatie, zowel op nationaal als op regionaal, provinciaal en zelfs Europees vlak. Ook hun partners verdienen hierbij een woord van dank. Zonder hen waren vergaderingen niet mogelijk geweest of konden dossiers niet worden verdedigd bij overheid en andere instanties.

Ik wens u veel leesgenot, en hopelijk leert u er van!

Johan VAN BOSCH
Algemeen Secretaris

Inleiding

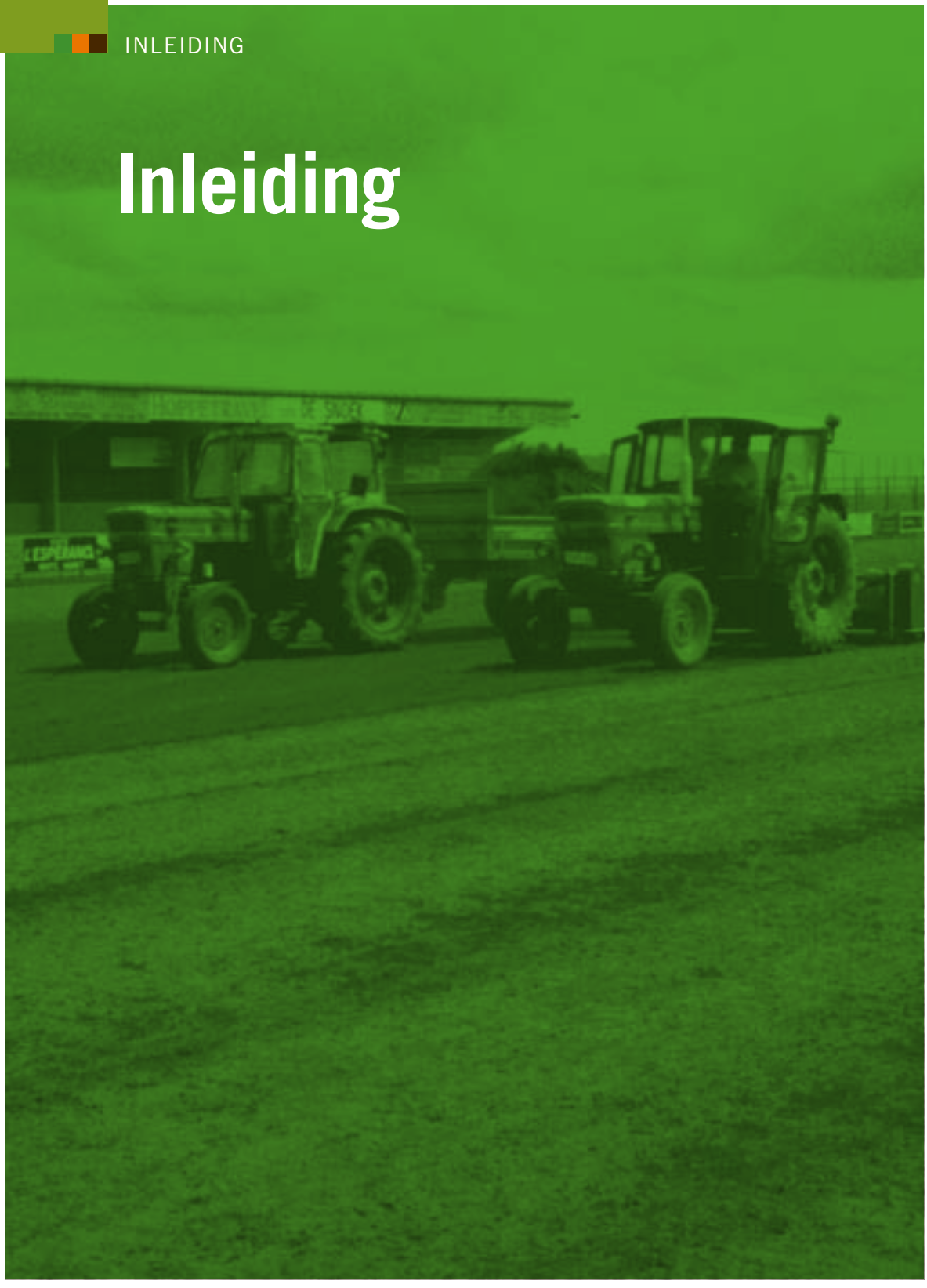

De landbouw heeft een enorme ontwikkeling gekend sinds de jagende mens in de prehistorie - goed 9000 jaar voor onze tijdrekening - een sedentair bestaan uitbouwde. De 'grote sprong voorwaarts' is echter van vrij recente datum. Technieken, materialen en gebruiken kenden millennialang een beperkte evolutie die bovendien zeer regiogebonden was. De ontwikkeling van tuigen zoals de ploeg of de doorbraak van nieuwe teelten zoals de aardappel waren weliswaar significant voor de landbouw én het voeden van de bevolking, maar betekenden in eerste instantie geen revolutie in de werkzaamheden op het veld of in de stal.

Hierin kwam definitief verandering wanneer op het einde van de 18e eeuw in Engeland de stoommachine werd ontwikkeld. Het duurde nog enkele decennia vooraleer ook in de landbouw hiervoor een toepassing werd gevonden, maar vanaf 1850 ging het snel. Tegelijk werd de techniek voor het maken van staal en ijzer verfijnd wat toeliet om ook voor de landbouw op grotere schaal machines te fabriceren. En het is op dat moment dat het loonwerk in de landbouw - zoals dat vandaag de dag nog steeds bestaat - in beeld kwam.

Omschrijving

In de ruimste zin omvat loonwerk alle arbeid die wordt uitgevoerd voor derden waar een vergoeding tegenover staat. In essentie is er ook geen verschil met loonarbeid, wat letterlijk mag worden verstaan als 'arbeid uitgevoerd voor loon'. Met de industriële ontwikkeling in de 19e eeuw en de daarmee gepaard gaande sociale ontvoogdingsstrijd verengde de betekenis van loonarbeid enigszins tot binnen een industriële context. Een arbeider in een fabriek levert loonarbeid.

Loonwerk daarentegen bleef een agrarische connotatie met zich meedragen, tot op vandaag. Onder loonwerk verstaat men "het verrichten van werkzaamheden (…) van een ander bedrijf (met name in de landbouw) voor loon, zoals dorsen, rooien enz."[1]. In het Vlaamse taalgebied gebruikt men loonwerk en zal de ondernemer een loonwerker worden genoemd. In Nederland zal men ook de term loonwerk hanteren, maar veeleer opteren voor de benaming loonbedrijf. In het Frans bestaat er geen enkelvoudige benaming, maar wordt loonwerk omschreven als entreprise de travaux agricoles, gemakshalve vaak afgekort tot ETA.

Werken voor een loon draagt impliciet een geldelijke vergoeding voor de geleverde arbeid met zich mee. In de landbouw bestaat echter al van oudsher het gebruik dat niet zozeer

geld dan wel een wederdienst als 'loon' wordt gehanteerd. Strikt genomen valt dergelijke arbeid, die vaak als burenhulp wordt gecatalogeerd, niet onder loonwerk, maar anderzijds is dit ook arbeid die niet zonder enige compensatie wordt vereffend. Zelfs indien arbeid voor derden gratis wordt uitgeoefend, kan dit als loonwerk worden aanzien. Klassiek is het beeld van de kleine boer, pachter, dagloner of zelfs boerenknecht die een kleine lap grond van één tot twee hectare bewerkte, vaak als nevenberoep. Van enige mechanisering of zelfs het bezit van een paard was nauwelijks sprake. Daarvoor ging hij dan aankloppen bij de grote boer in de omgeving die hem dit ter hand stelde in ruil voor een overeengekomen aantal dagen handenarbeid, niet alleen van hemzelf, maar soms zelfs van de hele familie. Tot in de jaren 1950 was dit zowel in Vlaanderen als in Wallonië een veel voorkomend fenomeen[2]. Maar evengoed werd burenhulp uitgevoerd tussen boeren op gelijkwaardige basis, zoals op de drukste oogstmomenten of bij ziekte. Ook in de 21e-eeuwse landbouw blijft burenhulp onmiskenbaar deel uitmaken van de dagelijkse praktijk. Door de schaalvergroting, specialisering en de groter geworden financiële risico's is dit echter hoe langer hoe minder vanzelfsprekend voor de structurele taken op een boerderij. In elk geval is het niet-formele karakter van de uitwisseling een essentieel kenmerk van de onderlinge hulp.

Invulling

In het hiernavolgende historische verhaal wordt voor het eerst op een diepgaandere manier de evolutie geschetst van de Belgische loonwerksector in het algemeen en die van de beroepsfederatie Landbouw-Service/Agro-Service in het bijzonder. Niettemin zijn er in de loop van het onderzoek keuzes gemaakt. Daardoor is de aandacht in elke tijdsperiode eerder gericht op het blootleggen van enkele krachtlijnen dan op een uitput-

tende opsomming van het amalgaam aan kleine en grote elementen uit de dagelijkse werking. Zonder afbreuk te doen aan de rol en de verdienste van de handelaars in meststoffen, granen en sproeistoffen zal de focus in de eerste plaats liggen op het loonwerk op het veld. Als achtergrond wordt ook de evolutie van de landbouw in het algemeen aangehaald, maar binnen het bestek van deze publikatie ligt de focus op de akkerbouw en de mechanisering daarvan. Waar mogelijk komt het hele Belgische verhaal aan bod, maar het was niet altijd eenvoudig om de toch wel verschillende ontwikkeling in Vlaanderen en Wallonië even klaar te duiden. Wel wordt kort de evolutie verteld van een aantal interessante initiatieven die als voorlopers van de huidige beroepsfederatie kunnen gelden.

Het onderzoek werd in het algemeen niet gediend met een overvloed aan archief- en bronnenmateriaal. Organisatiesecretaris Stefaan Tessier heeft zijn archief gedeponeerd en ook zijn er fragmentarisch sporen te vinden in het bredere NCMV/UNIZO-archief. In de loop der jaren verschenen enkele historische overzichten in kroniekvorm. Ook maakten studenten een aantal eindverhandelingen over de loonwerksector waarbij vooral de economische impact werd gemeten. Gelukkig kon ook een beroep worden gedaan op meerdere betrokkenen uit de sector die ons de nodige mondelinge informatie verstrekten. Waarvoor dank. In die zin is dit werk een nieuwe bijdrage in het nog lang niet voltooide verhaal van de evolutie van de landbouwmechanisering in België.

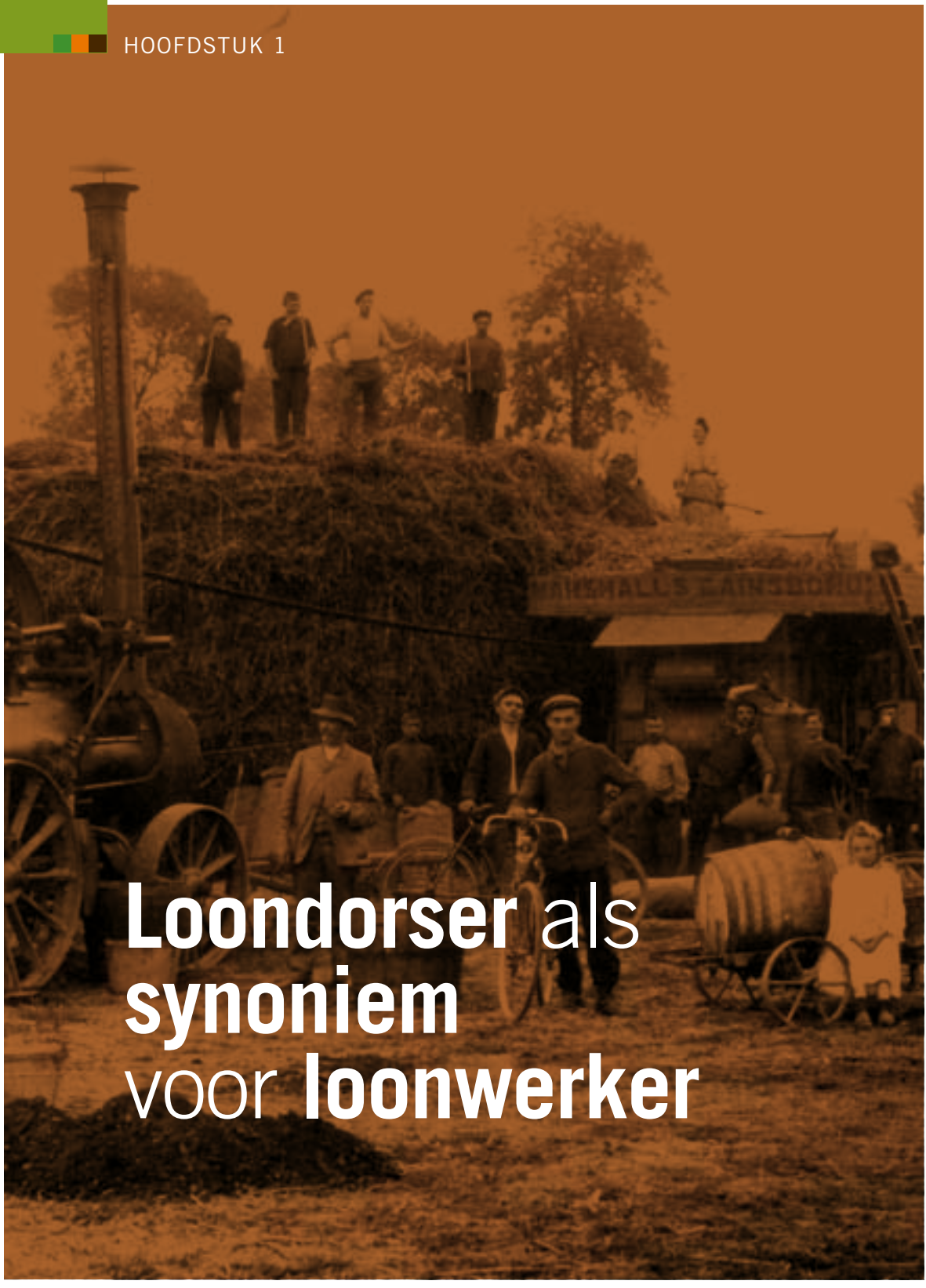

Loondorser als **synoniem** voor **loonwerker**

Hoewel loonwerk in de landbouw alle vormen van arbeid tegen betaling kan omvatten, ligt de oorsprong ervan overduidelijk in het machinale dorsen. Meer zelfs, tot aan de Tweede Wereldoorlog bleef het overgrote deel van het loonwerk in de Belgische landbouw beperkt tot het stationaire dorsen, met aandrijving door stoomlocomobiel, stationaire motor of tractor.

Die focus is natuurlijk niet toevallig. In het geheel van activiteiten op de gemengde, niet-gemechaniseerde boerderij was het dorsen - het scheiden van de graankorrels uit de aren - één van de absolute knelpunten. Het manueel dorsen met de vlegel was een tijdrovend, eentonig en vermoeiend werk. De hele winter lang waren immers meerdere personen dag in dag uit in de schuur hiermee aan het werk. De ontwikkeling van de dorsmachine was dan ook bijna de eerste gemechaniseerde activiteit in de landbouw die bovendien gediend was met de introductie van de stoomlocomobiel voor de aandrijving.

VROEGE SPOREN VAN LOONWERK

Voor de grote boerderijen was de investering in dergelijke - weliswaar dure - machines zeker het overwegen waard. Het grote nadeel was evenwel dat deze tuigen slechts gedurende een relatief korte tijd op het eigen bedrijf konden worden gebruikt. En dat de hoge kostprijs deze beperkte inzet onvoldoende verrechtvaardigde. Een logische stap was dan ook de

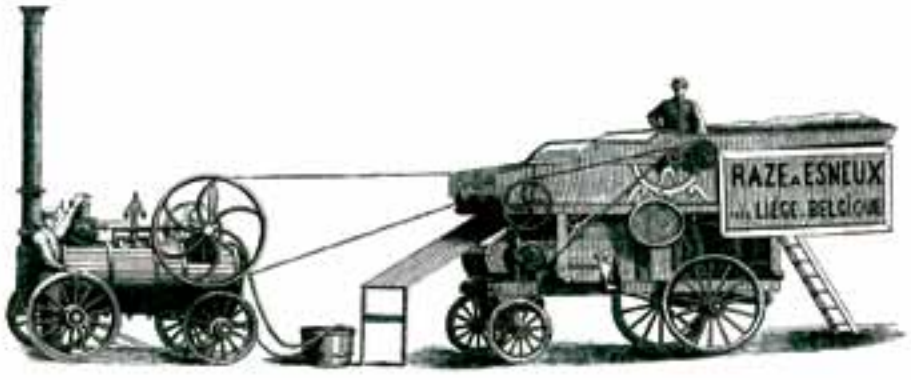

Advertentie uit *Journal de la Société Centrale d'Agriculture*, 1868. De firma Raze uit Esneux was een bekende constructeur van dorsmachines en locomobielen, maar tegelijk ook zeer actief als loonwerkbedrijf.

Combinatie locomobiel met stationaire dorsmachine, Givry, rond 1900. De arbeid op en rond de dorsmachine vergde de inzet van heel wat werkvolk.

inzet ervan tegen betaling op andere locaties. Maar dat was natuurlijk niet het werk van de hereboer zelf of van een of andere ongeschoolde landarbeider. Het is op dat moment dat voor het eerst de loonwerker in beeld komt. Al in 1863 werd voor het arrondissement Doornik "le battage ambulant" sinds enige jaren beschouwd als "une riche source de revenus pour les propriétaires de machines locomobiles"[1]. In diezelfde periode trok een zekere Demollein uit Visé als loondorser tijdens het seizoen tot in Nederlands-Limburg rond met zijn machinepark[2]. De firma Raze uit Esneux, in de 19e eeuw de belangrijkste Belgische constructeur van dorsmachines en locomobielen, produceerde vanaf 1857 dorsmachines en stelde ze vanaf 1863 ook ter beschikking tegen betaling. In 1880 waren op die manier 25 combinaties van locomobiel en dorsmachine in gebruik. In 1905 was dit aantal nog verder opgelopen tot maar liefst 45 in totaal[3]. Gaandeweg werden het loonwerk en de aanschaf van de nodige machines hiervoor dus het domein van de specifieke loononderneming. De boer-opdrachtgever werd geacht te voorzien in kolen en water voor het stoken van de locomobiel en moest het logge gevaarte ook met zijn paarden op de vorige dorsplaats gaan halen[4]. De ondernemer zorgde voor een stoker en het nodige werkvolk, vaak een ploeg Vlaamse arbeiders die voor de duur van het dorsseizoen van boerderij tot boerderij trokken.

Over het algemeen was het dorsen in loonwerk wel voorbehouden voor de grote landbouwbedrijven in de rijke leemstreek van Haspengouw, de Condroz of de Polders. Maar zelfs daar bleef men vanuit een zeker conservatisme of indien men nog beschikte over voldoende goedkoop werkvolk tot het einde van de 19e eeuw met de hand het graan dorsen[5]. In de arme regio's van de Kempen, Binnen-Vlaanderen of de Ardennen met zijn talloze kleine bedrijfjes bleef men zich nog langer behelpen met de dorsvlegel.

COLLECTIEF GEHEUGEN

Na de Eerste Wereldoorlog bleef het loonwerk toegespitst op het dorsen, maar kreeg de technische uitvoering ervan wel een grotere performantie. Zeker vanaf de jaren 1930 werden de dorsmachines alsmaar groter in omvang. De constructeurs fabriceerden speciale series van machines die bijna exclusief voor loondorsers waren bestemd. De enor-

Publiciteitsfolder voor D.O.W.-stropers, jaren 1920. De constructeurs richtten zich tot de loondorsers met speciale series van zeer performante dorsmachines en stropersen.

me, logge gevaartes dorsten niet alleen het graan, maar reinigden het, sorteerden het en leverden het ook af in zakken. Doorgaans was er achteraan een automatische schovenbinder, later een stropers, bevestigd terwijl de toevoer van de graanschoven steeds vaker met een opvoerband gebeurde. Niet alleen de opeenvolging van verschillende bewerkingen, ook het volume van verwerking steeg enorm. In de jaren 1940 was het niet ongewoon om dorsmachines meer dan 3 ton graan per uur te laten dorsen. De aandrijving gebeurde tot in de jaren 1920 nog steeds met de stoomlocomobiel, maar werd vanaf dan steeds meer overvleugeld door de mobielere tractor of de goedkopere stationaire dieselmotor.

Dorsen met de machine was ondertussen al lang niet meer alleen op de grote boerderijen van toepassing. Ofwel investeerde de boer zelf in een kleine dorsmachine, aangedreven door de liggende rosmolen met paard of door een stationaire diesel/electromotor. Voor vele bedrijven was dit voldoende en men behield de zo gekoesterde onafhankelijkheid. Maar even vaak werd beroep gedaan op de loondorsonderneming. Meestal werd in samenspraak met enkele buren een loondorser vastgelegd die dan de boerderijen in de buurt één voor één afwerkte. Met de tractor verliep de verplaatsing van de ene naar de andere boerderij ook veel vlotter dan voorheen met de logge locomobiel. In elk geval was de komst van de loondorser met zijn machinepark voor de kleine bedrijfjes zonder meer het evenement van het jaar. “Wij vonden het jammer dat het schooltijd was, elk jaar wanneer de dorsmachine op de hoeve kwam. ’s Middags en om vier uur holden wij vliegensvlug naar huis, hadden geen tijd om te eten en waren met geen stokken van rond de dorsmachine

Dorsploeg met hogedrukpers, jaren 1930. De verplaatsing van de grote en zware tuigen op ijzeren of houten wielen was niet altijd vanzelfsprekend.

Combinatie tractor met stationaire dorsmachine, jaren 1920. De logge locomobiel werd als aandrijfkracht gaandeweg vervangen door de veel mobielere tractor.

weg te krijgen"[6]. Het is uit deze periode dat het welhaast mythische beeld bestaat dat zo vaak in de literatuur is beschreven.

De loondorser kwam op de grote bedrijven meestal gedurende een zeer korte periode langs in de zomer. Op die manier kon het eerste (gerst, haver) en dringendste graan worden verwerkt en was de boer meteen ook voorzien van zaaigraan. In de winter keerde men dan terug om de rest van de oogst te verwerken. Het najaar was op de boerderij immers voorbehouden voor de oogst van aardappelen en bieten waardoor er geen tijd en werkvolk genoeg was om ook nog eens het graan te dorsen. Op de kleinere boerderijen deden de loondorsers doorgaans hun ronde alleen tijdens de wintermaanden. In Vlaanderen zorgde de loonwerker voor één of enkele arbeiders. Het gros van de arbeidskrachten was afkomstig van de boerderij, vrienden, buren, familie. In Wallonië, zeker op de grote boerderijen, kwam de loonwerker met een ploeg arbeiders het werk verrichten[7].

VOORLOPERS VAN ORGANISATIE

In de eerste helft van de 20e eeuw zijn er verschillende initiatieven geweest om een groepering, associatie of federatie van loonwerkers in de Belgische landbouw tot stand te brengen. Het resultaat hiervan bleef evenwel meestal beperkt tot de uitgave van een tijdschrift en een regionaal, zelden nationaal actieterrein. Een tijdschrift was natuurlijk een dankbaar, want gemakkelijk te financieren medium. Indien de uitgever kon aantonen dat zijn blad een zeker bereik had bij loondorsers, waren vele constructeurs en verdelers van machines, maar ook van allerlei toebehoren zoals draad of kamwielen, bereid om hiervoor de nodige betaalde publiciteit te voeren. Moeilijker bleek evenwel om meer dan een regionale werking tot stand te brengen. Zelfs indien de ambities zich richtten over heel België, dan nog bleek het niet gemakkelijk om het zeer diverse veld van loondorsondernemers onder één vlag te krijgen. De sector ervoer niet altijd de noodzaak van enige organisatie en de verschillen tussen de diverse landbouwregio's of tussen Vlaamse en Waalse bedrijven waren soms fundamenteler dan verwacht. Ook werden afspraken tussen lokale loonondernemers vaak op informele basis vastgelegd[8].

In elk geval bestond er gedurende de periode 1908-1910 een *Syndicat* (vanaf 1909 werd de naam gewijzigd in *Union) des entrepreneurs de battage de céréales et des propriétaires de machines à vapeur de Belgique.* Met de administratieve zetel gevestigd in Brussel wilde men "améliorer sous toutes ses formes l'entreprise de battage des céréales, vulgariser la science et le goût de son art à tout conducteur de machines mécaniques"[9]. Het tijdschrift *La Locomobile* kende een ambitieuze wekelijkse uitgave met een oplage - naar eigen zeggen - van 1200 exemplaren. In principe richtte men zich tot de loonwerkers en eigenaars van locomobielen over het hele Belgische grondgebied. In de praktijk bleef dit hoofdzakelijk beperkt tot de regio van de Condroz, Haspengouw, een stuk van de Ardennen en een deel van het gebied tussen Samber en Maas. Niettemin nam men in het voorjaar van 1908 het initiatief om op een tiental plaatsen, waaronder ook Roeselare en Dendermonde, informatievergaderingen te houden[10]. Naast de nodige commerciële advertenties, technische informatie over onderdelen allerhande en de voorstelling

Samedi 10 Avril 1909 — N° 45 — Deuxième Année

ABONNEMENT ANNUEL : CINQ FRANCS

LA LOCOMOBILE

REVUE SPÉCIALE

de l'Union des Entrepreneurs de Battage de Céréales et des Propriétaires de Machines à vapeur de Belgique

PARAISSANT TOUS LES SAMEDIS à 1200 EXEMPLAIRES

Hoofding *La Locomobile*, april 1909. Tussen 1909 en 1910 ontplooide het *Syndicat des entrepreneurs de battage* een werking voor de loondorsers in België. De uitgave van een wekelijks tijdschrift paste in dit opzet.

van nieuwigheden op de markt, werden ook meer structurele onderwerpen aangepakt of voorgesteld. Verrassend actueel klinkt toch het pleidooi dat vanuit de redactie werd gehouden voor het voeren van een bedrijfsboekhouding om op die manier de rendabiliteit van de loononderneming cijfermatig te kunnen berekenen. Ook de prijsvergelijking tussen het gebruik van een locomobiel in loonwerk dan wel in eigendom of voorstellen voor richtprijzen voor het dorsen per zak dan wel per dag, zijn thema's die decennia later nog steeds terugkeren. In de loop van 1909 evolueerde de *Union* naar een aankooporganisatie onder de vorm van een N.V., *Société anonyme pour favoriser l'industrie et l'agriculture.* Naast een aantal bekende (Doyen uit Brussel, Raze uit Esneux) en minder bekende firma's als vennoot was het vooral de secretaris en drijvende kracht van *La Locomobile*, Adolphe Leroy, die er zijn schouders onder zette. Maar de nieuwe maatschappij bleek veeleer een lege doos. De vennoten kwamen volgens Leroy hun financiële afspraken niet na en in het voorjaar van 1910 was hij gedwongen te stoppen met de uitgave van het blad en de werking in zijn geheel[11].

Advertentie uit *La Locomobile*, april 1909. Voor constructeurs van landbouwmachines was een vakblad voor loondorsers natuurlijk een dankbaar medium voor het voeren van publiciteit.

Op het einde van de jaren 1930 was er een Vlaams initiatief dat uitging van loondorsonderneming - en verdeler van onder meer Raussendorf-dorsmachines - Max Buyck uit Anzegem. Hij verzorgde de uitgave van het maandblad *De Vlaamsche Loondorscher* waarvan de ondertitel "Strijdorgaan voor een menschwaardig bestaan der loondorschers in Vlaanderen" weinig aan de verbeelding overliet[12]. Behalve een uitgebreide voorstelling van de tractoren en vrachtwagens van de Duitse constructeur Hanomag was de inhoud inderdaad sterk gericht op de moeilijke marktsituatie van de toenmalige melk-, varkens- en aardappelprijzen voor de boeren. Met dit betoog oversteeg hij het klassieke loonwerkersdiscours en nam hij ook de Belgische Boerenbond onder vuur[13]. Of en in hoeverre *De Vlaamsche Loondorscher* meer is geweest dan een eenmalige uitgave van een blad valt evenwel nog moeilijk te achterhalen.

Misschien was het intiatief van Buyck wel een reactie op de ondertussen al langer

bestaande, maar bijna eentalig Franstalige *Fédération nationale des entrepreneurs de battage*. Opgericht in september 1929, was ze het resultaat van een fusie tussen twee Waalse organisaties, de *Amicale des batteurs de récolte de Gembloux*, onder de leiding van een zekere René Hubinon, en de ambitieuzer getitelde *Fédération nationale des entrepreneurs de battage* waarvan de werking werd gedragen door loondorser Philippe Dubuisson uit Chièvres[14]. Een bestuur onder de leiding van Jules Albos uit Silly, ook loondorser, moest de ambities van de nieuwe *Fédération* proberen waar te maken. De uitgave van het eigen tijdschrift *Le journal des batteurs* paste volledig in het opzet[15]. Men besteedde de nodige aandacht aan de wetgeving rond arbeidsongevallen, verzekering en kinderbijslag, naast de eerder vanzelfsprekende technisch georiënteerde bijdragen. Maar misschien anders dan verwacht, had het blad het eerder moeilijk om de commerciële advertenties in te vullen. In elk geval is er van het tijdschrift en van het gros van de bestuursleden op het einde van de jaren 1930 geen sprake meer.

Cover *De Vlaamsche Loondorscher*, 1933. Distributeur en loondorser Max Buyck uit Anzegem nam het initiatief tot de uitgave van een vaktijdschrift met een uitgesproken Vlaams profiel.

Toch werd het draagvlak van de *Fédération* als voldoende beschouwd om als werkgeversvertegenwoordiger te worden betrokken bij het op 6 juli 1939 opgerichte Nationaal Paritair Comité "met opdracht te beraadslagen en te besluiten inzake de loons- en andere arbeidsvoorwaarden in de dorschondernemingen"[16]. De *Fédération* stond nu onder de stevige leiding van Georges Gailliez uit Limelette, nabij Ottignies, en omschreef zichzelf als neutraal. Hiermee wilde ze vooral aangeven dat ze niet aansloot bij een overkoepeling met levensbeschouwelijke insteek. Tijdens de oorlog schafte de Duitse bezetter het overleg via de paritaire comités af. De *Fédération* met Gailliez als woordvoerder was nu de rechtstreekse gesprekspartner van de Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie (NLVC), de organisatie die vanwege de bezettende Duitse overheid de landbouw en de voedselverdeling in goede banen moest leiden. Elke dorsondernemer kreeg bijvoorbeeld een bepaalde regio toegewezen alsook een hoeveelheid brandstof en ijzerdraad, te gebruiken bij het persen van het stro[18]. Kort na de oorlog werd het sociaal overleg opnieuw geofficialiseerd via een nieuw opgericht paritair comité met de *Fédération* als enige werkgeversvertegenwoordiger.

UIT HET LOONWERKERSLEVEN GEGREPEN, 1925[17]

4.15 uur, 's morgens

Deze morgen wordt ik precies niet echt wakker. In het stro slaapt een mens duidelijk ook goed. Tenminste als je buurman niet te erg snurkt. We hebben natuurlijk wel plaats genoeg op de zolder van deze vierkantshoeve. Prachtig gebouw. Dat is toch wel wat anders dan de kleine koterijen bij ons in het Hageland. De stoker en de machinist zijn nog vroeger uit de veren en hebben de locomobiel al in gang gezet. Hoor hem sissen en blazen op de binnenplaats.

6.00 uur

Het werk vlot goed. Met onze ploeg werken we dan ook al enkele jaren samen. Iedereen heeft zijn vaste job. Ik doe voor het derde jaar op rij het aanreiken van de graanschoven op de dorsmachine. Volgend jaar hoop ik schoveninlegger te mogen worden. Ik moet het zeker aan de ploegbaas vragen. Frans stopt er immers mee. En het verdient toch wat meer. Alles is meegenomen.

11.00 uur

Daarnet kwam monsieur Georges even kijken. Dat doet hij elke dag. En dan werken we extra hard door want hij heeft altijd wel iets aan te merken. Gelukkig versta ik toch niet wat hij zegt want ik spreek geen Frans.

13.00 uur

Normaal gezien houden we middagrust. Maar er is besloten om door te werken. Met een beetje geluk kunnen we vandaag nog afronden zodat we morgen naar de volgende boerderij kunnen vertrekken. Van de ploegbaas mogen we één frank extra verwachten en monsieur Georges heeft ons een druppel beloofd. En dat is toch al de moeite!

16.00 uur

Het is tegen elkaar op. De schoven vliegen de dorsmachine in, de locomobiel davert er op los, iedereen werkt zich de ziel uit het lijf. Het lijkt wel alsof met die jenever er extra krachten zijn los gekomen. Of was het misschien door het schoon meiske dat met de fles rondging? Ha, de opmerkingen waren niet van de lucht. En hoewel ze ons niet verstond, begreep ze het wel denk ik.

20.00 uur

Het zal nipt worden. We worden moe. Het moordende tempo van daarstraks konden we natuurlijk niet volhouden. Op zo'n momenten, na een lange dag werken, kan het gevaarlijk worden. Vorig jaar nog heeft Karel van onze ploeg twee vingers verloren bij de allerlaatste schoof die hij moest inleggen. Het bloed spoot alle kanten op. Hij is er dit jaar niet meer bij.

22.45 uur

Oef! We hebben het gehaald! Morgenvroeg vertrekken we naar de volgende boerderij in de buurt. Het is goed geweest nu. Ik ga slapen.

HOOFDSTUK 2

Middenstands-organisatie voor de landbouw

1950-1960

De eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog stonden vooral in het teken van de wederopbouw van het land. Ondanks het feit dat België relatief ongeschonden uit de oorlog was gekomen, was de omschakeling van een oorlogs- naar een vredeseconomie niet vanzelfsprekend. Een strakke herstelpolitiek vanwege de overheid, gevolgd door een dynamisch economisch beleid in de jaren 1950, leidde dit proces in goede banen.

In de jaren 1950 behielden de landbouwbedrijven nog grotendeels het uitzicht van voorheen: relatief kleinschalig, familiaal uitgebaat met een overwegend gemengd teeltplan. 'Elke' boer had een perceel graan, bieten en aardappelen. 'Iedere' boerderij hield koeien en wat varkens, met weiden voor het vee en hooi. Zelfs de gespecialiseerde tuinbouwbedrijven hadden bijna alle een akkerbouwcomponent. Maar op het vlak van mechanisering werd voor de landbouw in het algemeen en de loonwerkers in het bijzonder de basis gelegd voor een evolutie die tot op vandaag nog gaande is[1].

REVOLUTIE IN LANDBOUW EN LOONWERK

Van mechanisch naar motorisch

Over het algemeen kende het machinepark in de Belgische akkerbouw pas na de Tweede Wereldoorlog de overgang van het mechanische naar het motorische tijdperk. De meeste bewerkingen op het veld waren weliswaar al in min of meerdere mate gemechaniseerd, maar de beperking ervan situeerde zich in de aandrijving. Behalve voor het stationaire dorsen bleef menselijke en dierlijke kracht immers nog steeds het belangrijkste. Bewijs hiervan zijn de nog steeds meer dan 240.000 paarden die in de jaren 1940 actief waren in de landbouw.

Hierin kwam definitief verandering na 1945 met de doorbraak van de tractor[2]. Dat was mee het gevolg van een aantal technische innovaties die de tractor een performantie verleenden die hij voordien niet had. Hierdoor fungeerde hij niet enkel als transportmiddel, maar trok hij werktuigen, droeg ze én verzorgde de aandrijving. Belangrijkste verwezenlijkingen waren het op-punt-stellen van de dieselmotor, de toepassing van de onafhankelijke, doordraaiende aftakas, de vervanging van de ijzeren wielen door wielen met luchtbanden en tenslotte ook de revolutionaire driepuntsheffing die toeliet machines te dragen wat ook veel meer vermogen bij de tractor toeliet[3].

Dat vermogen van de tractormotoren vertoonde een stijgende curve: in 1950 had slechts 2% van de trekkers een vermogen hoger dan 50 pk, in 1962 was dat aantal opgelopen tot meer dan 22%[4]. Het liet de constructeurs toe om zwaardere en grotere machines op de markt te brengen voor diverse teelten. Maar vooral kon nu voorgoed het oogstwerk van aardappelen en suikerbieten worden gemechaniseerd. Tot het begin van de jaren 1950 bestonden er wel door het paard getrokken tuigen die de arbeid in deze teelten enigszins verlichtten, maar het bleef in grote mate behelpen. Met de tractor was het nu mogelijk om aardappelrooiers te trekken en aan te drijven die eerst één en al snel meerdere rijen tegelijk rooiden, reinigden en in zakken verwerkten. Omdat stenen, aardkluiten en aardappelen vaak dezelfde grootte hadden, was een manuele begeleiding aan een trieertafel tot het begin van de jaren 1960 nog altijd vereist. Bij de suikerbieten ging men in eerste instantie uit van een éénrijige rooier omdat de bieten tegelijk moesten worden ontkopt - het loof was immers gegeerd als veevoeder - gerooid, gereinigd en in rijen gelegd. Dat liet toe om ongeveer één hectare bieten per dag te rooien. In het midden van de jaren 1960 waren er al zesrijige bietenrooiers op de markt wat toeliet om 4 tot 5 hectare per dag te oogsten.

Tractor van het merk Allis-Chalmers, begin jaren 1950. Voor zowel boer als loonwerker was de tractor zonder meer van revolutionaire betekenis voor de uitvoering van de werkzaamheden.

Aardappelrooimachine, jaren 1950. Het alsmaar groter wordende motorvermogen van de tractor liet toe om ook zwaardere werkzaamheden, zoals het rooien van aardappelen, machinaal uit te voeren.

Een bijna gelijktijdige en alleszins even ingrijpende evolutie kende de graanoogst door de lancering van de zelfrijdende maaidorsmachine. De getrokken en zelfrijdende maaidorsers waren al langer gekend, maar in de Belgische landbouw verliep het hele proces van maaien, drogen, dorsen en sorteren tot 1945 nog altijd in opeenvolgende

fases en bewerkingen. Met de zelfrijdende maaidorser werd dat herleid tot één gelijktijdig moment, bovendien op één locatie - op het veld - en waren ook nog eens veel minder arbeidskrachten vereist. Het succes was enorm: van nauwelijks 146 exemplaren in 1948 naar zowat 4000 in 1962[5].

Voor het gros van de boeren in België waren de meeste van de nieuwe, grootschalige tuigen en tractoren niet haalbaar. Het waren in eerste instantie de grote akkerbouwbedrijven die hier volop in investeerden. Voor hen was het immers de oplossing ter vervanging van de schaarse en dus ook duurdere beschikbaarheid van arbeid. Net zoals tijdens de eerste fase van mechanisering halverwege de 19e eeuw gingen de grote boerderijen (grofweg vanaf een oppervlakte van 30 hectare) eerst uit van zelf aangekochte machines. Pas wanneer er voldoende loonwerkers terdege uitgerust waren, werd alsmaar meer een beroep gedaan op externe diensten[6]. De kleinere boeren behielden grotendeels een bedrijfsuitbating zoals die al langer bestond. Met één of meerdere paarden, veel familiale arbeidsinzet en een beperkte mechanisering van door het paard getrokken werktuigen. Maar ook zij dienden aansluiting te vinden bij de nieuwste ontwikkelingen en daarvoor deden zij dan beroep op loonwerkers.

Publiciteitsfolder landbouwbeurs in Brussel, 1957. Het 'landbouwsalon' was ook voor de loonwerkers een ideale gelegenheid om zich te informeren over de nieuwste technische ontwikkelingen in hun sector.

Klassieke loondorsonderneming

Het stationaire dorsen bleef zeker in de jaren 1950 de belangrijkste activiteit voor het gros van de loonondernemers. Met een tractor en een goed uitgeruste dorsmachine annex balenpers verplaatste de loonwerker zich in de wintermaanden van boerderij naar boerderij. In Vlaanderen trokken meestal slechts enkele seizoenarbeiders mee met de machines, de overige arbeidskrachten werden op de boerderij zelf en bij de buren geronseld. In Wallonië daarentegen moest de loonondernemer een ploeg van 10 tot 12 mensen samenstellen die gedurende een hele periode hetzelfde traject aflegden. Tijdens de vroege zomermaanden varieerde de activiteit naargelang de loonwerker en de mogelijkheden in de regio. Velen werkten dan op het ouderlijk of familiaal boerenbedrijf, anderen in de ontginning van bossen of gronden, nog anderen hadden ook een job in het voorjaarsloonwerk (zaaien, ploegen, spuiten).

Al bij al was er weinig tot geen verschil met de vooroorlogse situatie. Alleen was de concurrentie fel toegenomen door de stijging van het aantal loondorsondernemingen. Vele boeren-

Dorsploeg, jaren 1950. In Wallonië trok de loondorser met een vaste ploeg van boerderij naar boerderij, in Vlaanderen recruteerde de boer meestal zelf tijdelijke werkkrachten onder familie en buren.

zonen, vaak de jongere van het gezin die geen toekomst had in het ouderlijk boerenbedrijf, zagen hierin immers een mogelijkheid om zich in de moeilijke economische situatie kort na de oorlog van aanvullend werk en inkomen te verzekeren. In een bevraging gehouden in juni 1953 onder loondorsers, bleek maar liefst bijna 1/3 van de respondenten te zijn begonnen in de periode1945-1950[7] Dat wordt bevestigd door een onderzoeksenquête in 1971 bij 153 bedrijven in Oost-en West-Vlaanderen: ook hier was meer dan 1/3 gestart in de periode 1941-1950[8]. Uit datzelfde onderzoek bleek ook dat 124 bedrijfsleiders ofwel een boerenzoon waren ofwel een zoon van een loonwerker.

In 1950 waren er in heel België 1445 dorsondernemers actief[9]. Vijf jaar later was dat aantal nog toegenomen tot 1917 ondernemingen, waarvan er 1082 in Vlaanderen en 835 in Wallonië waren gevestigd. In 1953 had slechts 41% bestendig personeel in dienst. De andere krachten waren seizoenarbeiders of arbeiders die door de boer werden aangeworven. Slechts 37% was van hoofdberoep uitsluitend dorsondernemer, bijna eenzelfde aantal was zowel landbouwer als loondorser. Het resterende aantal was in het seizoen loonwerker, maar de rest van het jaar handelaar, herbergier, verzekeraar, verkoper van landbouwmachines enz[10]. Met de landbouwtelling van 1959 werden 2182 aannemers van landbouwwerken - niet meer loondorsers genoemd - in hoofdberoep geregistreerd terwijl er nog eens 826 boeren in nevenberoep loonwerker waren[11].

Meer dan dorsen alleen

De loonwerksector onderging in de jaren 1950 in het verlengde van de algemene landbouwontwikkeling ingrijpende wijzigingen. Op die manier was er sprake van een sector met meerdere sporen. Naast de “klassieke” loondorsarbeid ontstond er nu als gevolg van de nieuwe mechanisering een bedrijvigheid die even breed als specifiek was. De grote rooimachines voor aardappelen en bieten, de maaidorsmachines, zelfs de tractoren waren immers voor het gros van de boeren helemaal geen rendabele aankoop in verhouding tot de schaalgrootte van het bedrijf. Hierin lagen zeker kansen voor de loonwerkers om naast het loondorsen een andere loonwerkersbedrijvigheid uit te bouwen.

Publiciteitsfolder Claeys M103, rond 1960. De zelfrijdende maaidorser verdrong op korte tijd de stationaire dorsmachine. De tijdswinst en arbeidsbesparing waren dan ook enorm.

Sommigen investeerden voluit en al zeer vroeg in de nieuwe machines. Loonwerkersbedrijf Vandevyvere uit Tielt kocht bijvoorbeeld in 1946 twee zelfrijdende maaidorsers aan, op een moment dat er in heel België nauwelijks enkele tientallen in gebruik waren[12]. In feite was daarmee de toon gezet voor de manier waarop de loonwerkers in de toekomst het verschil probeerden te maken. De inzet van de nieuwste en grootste landbouwmachines zou immers één van de argumenten blijven om de boeren ervan te overtuigen te betalen voor hun expertise. Natuurlijk investeerde niet elke loonwerker op dezelfde manier. De meesten bleven het spoor van het stationaire dorsen volgen, maar diversifieerden tegelijkertijd van jaar tot jaar naargelang de vraag en de mogelijkheden in andere sectoren toenamen. De aankoop van meerdere tractoren liet bijvoorbeeld toe om op meerdere plaatsen tegelijk inzetbaar te zijn. In het verlengde van de doorbraak van de maaidorsmachines kende de opraappers een even logische, als noodzakelijke verspreiding. Het door de zelfrijdende maaidorser in lange rijen neergelegde, enigszins verhakselde stro moest immers zo efficiënt mogelijk worden verwerkt.

Een opvallende activiteit was het spuiten van gewassen dat na de Tweede Wereldoorlog een doorbraak kende. Voor de landbouwers was het gebruik van beschermingsmiddelen een ongelooflijke ontwikkeling. Voor het eerst in de geschiedenis van de mensheid was men in staat om de gewassen efficiënt te beschermen tegen plagen, ziekten en schimmels. Het spuitwerk was voor de loonwerker dan weer interessant omdat deze activiteit quasi het hele jaar rond plaatsvond en op die manier de klassieke seizoensgebonden bedrijvigheid continueerde. De verspreiding van de middelen en de technieken was dan ook even succesvol als massaal. Zowel boeren alsook loonwerkers investeerden volop in de nieuwe apparatuur. Die was in eerste instantie nog relatief eenvoudig en kleinschalig. Vele tuigen waren door het paard getrokken en op de wielen aangedreven. Voor gemotoriseerde aandrijving en transport werden vaak jeeps ingezet, een goedkoop en handig voertuig met vierwielaandrijving. In 1952 werden overigens in de Belgische landbouw nog meer dan 4500 jeeps ingezet voor werk op het veld[13].

Spuiten op aardappelveld, rond 1950. Voor de meeste loonwerkers was het loonspuiten een interessante bijkomende werkzaamheid. In West-Vlaanderen groeide het voor velen uit tot een belangrijke bedrijfsactiviteit.

Advertentie uit *Landbouwleven/ Sillon Belge*, 1949. De jeep was een handig en goedkoop voertuig dat tot halverwege de jaren 1960 ook door loonwerkers werd ingezet voor arbeid op het veld.

Globaal gezien was er over heel België absoluut geen gebrek aan loondorsers, waar de concurrentie onderling integendeel moordend was. Maar de boer die een beroep wenste te doen op een loonwerker voor de inzet van bijvoorbeeld een maaidorsmachine, kon dat alleen als hij in de zeer korte nabijheid woonde. Er waren ook sterke regionale verschillen. Sommige regio's, en dat was niet per definitie gelinkt aan de aard van de landbouwgrond, kenden een overtal aan loonwerkers die volop inzetten op de nieuwste tuigen. In andere regio's was het behelpen. Als in die streek een boer met een eigen maaidorsmachine bij de buren ging maaien, werd dat dan ook weinig als concurrentie aanzien[14]. Daarnaast bleven verschillen bestaan die ofwel historisch gegroeid waren ofwel toch gelinkt waren aan de bodem. Loonwerk in suikerbieten bestond niet op de zandgronden van de Kempen of het noorden van Limburg, maar was wel een hoofdactiviteit in Haspengouw. In West-Vlaanderen investeerden nogal wat loonwerkers na de oorlog in spuitmachines terwijl dit in Wallonië veel minder gebeurde en in de Kempen en Limburg een investering voor de boeren zelf bleef. De opkomst van de zelfrijdende vlastrekmachines was bijna alleen interessant voor loonwerkers in West-Vlaanderen die niet alleen in de eigen regio, maar ook in Haspengouw en Frankrijk het vlas gingen slijten. Er bleven ook de verschillen in betaling: per zak of per hectare dan wel per uur. Was de kost voor het meereizende personeel een zaak voor de boer of voor de loonwerker? Er waren zelfs relatief grote prijsverschillen tussen de regio's voor nochtans hetzelfde werk. Werk genoeg voor een belangenbehartiger van de sector om te proberen hierin een lijn te trekken.

Pikbinders achter tractor, 1956. Niet alle loonwerkers zetten meteen de stap van het loondorsen naar het maaidorsen. Een tussenstap via de minder performante, maar minder dure pikbinder was een mogelijkheid.

DE LANGE WEG NAAR EEN NATIONALE OVERKOEPELING

Bouwstenen

Wanneer na de oorlog het sociaal overleg in juli 1946 opnieuw werd opgestart via het hernieuwde "Nationaal Paritair Comité van de dorschondernemingen" was het niet onlogisch dat de *Fédération nationale des entrepreneurs de battage* onder de leiding van Georges Gailliez vanwege de werkgevers de loon- en arbeidsvoorwaarden mee bepaalde[15]. De organisatie had tijdens de oorlog de onderhandelingen met de bezetter gevoerd en had over heel het land een zeker bereik bij de vele loondorsondernemingen. Maar zeker van Vlaamse kant groeide het ongenoegen, in de eerste plaats bij een groep loonondernemers uit de regio Ieper, maar ook Oudenaarde. Zij waren niet tevreden over de manier waarop de *Fédération* loon- en prijsafspraken regelde of geschillen met de toenmalige Rijksdienst voor Maatschappelijke Zekerheid en de fiscus aanpakte. Ook de overwegend Franstalige, eerder op Wallonië gerichte werking werd niet altijd even positief ervaren[16]. Verschillende van deze loondorsers waren ondertussen al vertrouwd met de werking van de in Vlaanderen sterk opkomende christelijke middenstandsbeweging.

Dat Nationaal Christelijk Middenstandsverbond (NCMV) ontplooide in de eerste jaren na de oorlog een grote activiteit op politiek vlak, maar stak ook veel energie in de uitbreiding van de organisatie. Het was in feite een doorstart van een verbond dat ook al voor de oorlog zeer actief was[17]. De ambities waren in eerste instantie gericht op een nationale overkoepeling, maar in de praktijk kende het NCMV vooral een Vlaams bereik. Zeker in West-, maar ook in Oost-Vlaanderen bestond er een sterk uitgebouwde gewestelijke en provinciale middenstandswerking. Naast de uitbouw van een regionale basis met interprofessionele werking werd ook werk gemaakt van zogeheten principiële, christelijke beroepsorganisaties. Die werden immers gezien als een levensbeschouwelijk alternatief voor de neutrale organisaties, zoals bijvoorbeeld de *Fédération*. Waar mogelijk werden bestaande neutrale beroepsorganisaties omgevormd tot christelijke bonden onder de koepel van het NCMV, in andere gevallen werden nieuwe verbonden opgericht. Vanaf 1947 kregen deze beroepsbonden met Nestor Pauwels een nationale vrijgestelde secretaris[18].

Deze beroepsgerichte ambitie van het NCMV kwam perfect tegemoet aan de vraag van de groep loondorsers uit het Ieperse. In eerste instantie namen zij nog zelf het heft in handen en stichtten zij einde november 1949 een regionaal verbond van loondorsers met als voorzitter Albert Leterme uit Ieper[19]. Het NCMV was - zoals hierboven aangehaald - vragende partij om dergelijke bonden te incorporeren. Maar in februari 1950 waren in West-Vlaanderen alleen al meer dan 30 gelijkaardige professionele, christelijke federaties actief waarvan er 19 pas nieuw gesticht waren. Hier was duidelijk een provinciale (adjunct) beroepsse-

cretaris vereist die de zaken van dichterbij kon opvolgen, dynamiseren, overeenstemmen. Die werd gevonden in de persoon van Etienne Tessier uit Roeselare, zeer actief in de gouwwerking van KSA West-Vlaanderen en betrokken bij de School voor Maatschappelijk Dienstbetoon, beter bekend als de Sociale School, in Roeselare[20]. Het vormde blijkbaar niet echt een groot bezwaar dat hij weinig vertrouwd was met het middenstandsmilieu, en nog veel minder met dat van de loondorsers[21]. Behalve voor de loondorsers was hij vanaf november 1950 ook aangesteld als secretaris voor andere beroepsverbonden, zoals dat van de fotografen en de papierhandelaars. In elk geval kon nu gericht werk worden gemaakt van een loondorsersverbond onder de koepel van het NCMV.

Etienne (Stefaan) Tessier, 1963. Vanaf december 1953 was Tessier nationaal beroepssecretaris van het NCMV voor de loonwerkers. De uitbouw van de beroepsorganisatie is grotendeels zijn verdienste.

Organisatorische uitbouw

Dat gebeurde door de oprichting van het Nationaal Verbond van Loondorsers op 20 december 1950. Opnieuw waren het de loondorsers uit het Ieperse en rondom Oudenaarde die zich engageerden, samen met enkele collega's uit de Kempen, Brabant en Limburg[22]. De nieuwe vereniging - met loondorser Gaston Leeuwerck uit Dikkebus bij Ieper als voorzitter - stelde zich tot doel "de studie en de verdediging der belangen van haar leden in de schoot van Nationaal Christelijk Middenstandsverbond" te behartigen. De landelijke ambities werden verwoord door het streefdoel om per provincie drie vertegenwoordigers in de raad van beheer af te vaardigen.

UIT HET LOONWERKERSLEVEN GEGREPEN, 1955

Heel de week zijn we op de Boskant aan het werk, van de ene boerderij naar de andere. Het is lekker vriesweer zoals dat einde januari wel eens durft voorvallen. Perfect, zo kunnen we de dorsmachine buiten opstellen. Dat maakt een hemelsbreed verschil voor het stof. Zelfs nu herken je de werkploeg op de kast bijna niet meer, met hun stofdoeken voor de neus. Alleen Pier met zijn motorbril valt natuurlijk goed op. Het werk vlot goed. We krijgen dan ook veel hulp van de boer en zijn kinderen. Ik moet zeggen dat ik hier graag kom. Altijd correcte afspraken, altijd correcte betaling. En als er iets voorvalt, proberen we dat als grote mensen onder elkaar op te lossen.

Het zal de laatste keer zijn dat ik met deze dorsmachine werk. Ik heb er immers een koper voor gevonden, die er zelfs nog een mooie prijs voor heeft gegeven. Ze heeft goed dienst gedaan, is verre van versleten maar ik denk dat het stationaire dorsen een aflopende zaak is. De maaidorser, dat is de toekomst! Vorig jaar, tijdens het salon in Brussel, heeft men me kunnen overtuigen van de mogelijkheden. Na nog wat getwijfel en vooral ook heel wat rekenwerk heb ik na de zomer de beslissing genomen om er één aan te schaffen. Nu ben ik al een tijdje het handboek aan het bestuderen. Erg interessant, maar niet altijd vanzelfsprekend voor iemand die maar tot zijn veertiende naar school is gegaan. Gelukkig heb ik al wat ervaring met het onderhouden van mijn tractor. En anders kan ik zeker terecht bij de lokale distributeur van de constructiefirma. Prima kerel, die van aanpakken weet en bij wie ik tot hiertoe al verschillende tuigen heb gekocht.

Nog enkele weken en de voorjaarswerken komen er aan. Ik heb dit jaar ook nog geïnvesteerd in een extra ploeg en meststoffenverspreider. Vorig jaar was er zoveel vraag naar deze werken dat ik niet alle klanten kon helpen. En dat is natuurlijk spijtig, om niet te zeggen dodelijk. We zitten hier immers met wel drie loonwerkers in een straal van nog geen 20 kilometer. Maar behalve op het vlak van klanten en prijzen komen we wel goed overeen. Morgenavond gaan we zelfs met ons drieën samen met de auto van Emiel naar de vergadering van het loondorsersverbond. Dat zijn altijd interessante en gezellige bijeenkomsten. Het is alleszins goed dat men vanuit Brussel de verdediging van ons beroep ter harte neemt. Ik mag zeker niet vergeten om met de boer nog te afspraken maken voor de rest van het jaar.

Daar begint er zelfs iemand te zingen. Het werk is hier dan ook bijna gedaan. Straks zijn we uitgenodigd om bij de boer mee aan tafel te schuiven. Daar zeg ik geen nee tegen. Liefst met een goed glas bier erbij.

In het verlengde van de algemene NCMV-werking was het de bedoeling om regionale verbonden te laten overkoepelen door een provinciale koepel. Binnen de termijn van één jaar had Tessier als provinciaal organisatiesecretaris in Brugge, Ieper, thuisbasis Roeselare, Poperinge en Kortrijk regionale beroepsverbonden opgericht, overkoepeld door één West-Vlaams verbond van loondorsers. Van al deze organisaties nam hij het secretariaat waar, voor de andere provincies bleef Pauwels verantwoordelijk. Wel bleven de ambities beperkt tot Vlaanderen. Wallonië was immers geen prioriteit voor het NCMV in het algemeen en bovendien had daar de *Fédération* nog steeds vaste voet aan de grond. In december 1953 werd Tessier benoemd tot nationaal secretaris voor de loondorsers wat hem toeliet om in heel Vlaanderen het initiatief te nemen tot de uitbouw van de vereniging[23].

Dat bracht hem onder meer in contact met verschillende verbonden in bijvoorbeeld het Waasland, de Zuiderkempen of in Limburg waar dynamische lokale NCMV-secretarissen landbouwgerelateerde ondernemers verenigden. In het Brugse namen dan weer loonwerkers die zich hadden toegelegd op de gewasbescherming, het zogenoemde loonsproeien, contact op met het lokale middenstandssecretariaat voor hulp bij een aantal problemen. Het inzicht groeide dat behalve het dorsen ook nog andere loonwerkersactiviteiten in het verlengde van de landbouw bestonden. Bovendien waren heel wat handelaars in meststoffen, veevoeders of sproeistoffen als zelfstandige ondernemer in diezelfde sector actief.

Dat leidde in de loop van 1957-1958 tot de oprichting van vele regionale, meerdere provinciale en nog drie nationale verbonden die telkens een bepaalde beroepscategorie vertegenwoordigden. De Nationale Beroepsvereniging van Loonsproeiers en Sproeistoffenhandelaars, de Nationale Beroepsvereniging van Detailhandelaars in Meststoffen en de Nationale Beroepsvereniging van Detailhandelaars in Veevoeders kwamen aldus tot stand[24]. In theorie bestonden op die manier vier gelijkwaardige nationale verbonden naast elkaar. De administratieve link tussen deze vier partners werd ingevuld door de persoon van Tessier, die van alle het secretariaat waarnam, en door het feit dat ze

Logo's van de nationale beroepsverenigingen van loondorsers, loonsproeiers, mestoffenhandelaars en veevoederhandelaars, rond 1960.

Cover *Landbouw-Service*, 1956, nr. 1. Het eigen tijdschrift was een uithangbord van de beroepsfederatie waarin een brede waaier aan onderwerpen die het loonwerk aanbelangden aan bod kwam.

alle onder de NCMV-koepel huisden. Met nauwelijks verholen fierheid werd einde 1959 een volledig overzicht - met voor elke beroepsvereniging een bijpassend logo - gepubliceerd van de volledige samenstelling van de raden van bestuur van de diverse verbonden[25].

Die publikatie gebeurde in het eigen tijdschrift, eenvoudigweg Landbouw-Service geheten. Dat verscheen sinds begin 1956, in een tweemaandelijkse uitgave, maar was in feite het logische vervolg op een stelselmatige voorbereiding. Landbouw-Service kende immers diverse voorgangers, zij het in een minder frequente en alleszins minder vormgegeven uitgave. Het bekendst is wellicht De Loondorser dat tussen november 1951 en 1955 éénmaal per jaar verscheen[26]. Voor al deze uitgaven en in het bijzonder voor Landbouw-Service zelf gold dat men op die manier "actuele vaktechnische inlichtingen" wilde verschaffen aan alle aangesloten leden. Niet onlogisch wilde het ook "een contactblad [zijn] tussen de vele Fabrikanten, Groothandelaars en Invoerders van machines en producten en onze leden". Maar vooral moest men de "rechtmatige beroepsbelangen van zijn aangesloten leden verdedigen"[27]. Voor de diverse verbonden was het tijdschrift de ideale manier om de leden te informeren en om zelf als vereniging naar buiten te treden.

Loon naar werken?

In eerste instantie werd vanuit het secretariaat relatief weinig aandacht besteed aan het technische aspect van het loonwerk. Voor Tessier was het duidelijk dat "als een Belg een baksteen in zijn maag heeft, dan hoort daar bij de loonwerker nog een machine bij"[28]. Men streefde ernaar om eerst op een andere manier inhoudelijk de sector te ondersteunen. Verschillende thema's blijken meer dan een halve eeuw later nog steeds brandend actueel te zijn. Eén daarvan was de rendabiliteit van het loonwerkersbedrijf, misschien wel het allereerste inhoudelijke aspect dat werd aangepakt. In een sector en een tijdperk waarin het houden van een boekhouding niet direct de hoogste prioriteit was, was deze berekening zonder meer revolutionair. Al in juni 1951 werd een eerste voorstel van kostprijsberekening uitgewerkt waarin diverse kosten werden aangerekend: afschrijving op de aankoop van de machine, interesten op de lening voor de aankoop, gebruiksonkosten, verzekeringen en verplaatsingsonkosten[29]. De kostprijsberekening werd een regelmatig weerkerend gegeven dat decennialang als één van de ijkpunten fungeerde voor het loonwerkbedrijf in België.

Op die manier konden immers ook de richtprijzen voor het loonwerk worden bepaald. Als basis diende alleszins de kostprijsberekening, aangevuld met een belangrijke regionale component. De richtprijzen werden immers op de gewestelijke loonwerkersvergaderingen vastgelegd. Dat regionale aspect was belangrijk omdat er zeker in de jaren 1950-1960 grote, en ook in de jaren 2000 nog relatief veel, prijsverschillen waren. De prijzen in de regio van Oudenaarde of het Waasland waren midden jaren 1950 bijna dubbel zo hoog per gedorste zak als in West-Vlaanderen, in de Kempen nog altijd meer dan 50%[30].

Bovendien speelden ook lokale gebruiken een rol in de prijsbepaling. In sommige regio's gebeurde de verrekening per uur, in de meeste regio's per gedorste zak of afgewerkte hectare. In het grootste deel van Wallonië bijvoorbeeld was betaling per zak de regel, met uitzondering van de regio Dinant-Ciney (Condroz), het oostelijke deel van Haspengouw en daar op aansluitend het Land van Herve[31]. In Vlaanderen daarentegen was het plaatje heel wat gedifferentieerder: in Antwerpen, het Vlaamse gedeelte van Brabant en het grootste deel van Limburg (maar niet naar de taalgrens toe) en in delen van West- en Oost-Vlaanderen was de betaling per uur. In het zuiden van West-Vlaanderen (Leiestreek), de regio van Oudenaarde, Gent-Eeklo of het Waasland en ook nog de Kempen gebeurde de verrekening per zak. Een echte lijn hierin trekken was evenwel moeilijk, omdat er ook veel gemengde gevallen voorkwamen[32]. Behalve op regionale basis varieerde de prijs ook nog eens naargelang al dan niet de kost voor verblijf en maaltijden van de arbeiders werd verrekend. Tot het einde van de jaren 1950 reisde de dorsondernemer vaak nog met een hele ploeg van boerderij tot boerderij. De kostprijs voor verblijf en maaltijden was nu eens voor de boer,

Transport over de openbare weg, jaren 1950. Omwille van de lage snelheid en de lengte was voor de verplaatsing van hogedrukpers en dorsmachine met de tractor over de openbare weg jarenlang een speciale toelating vereist.

dan weer voor de ondernemer. Over het algemeen waren de prijzen in Wallonië, tenminste in de betere landbouwgebieden, wel interessanter voor de loonwerkondernemer dan in Vlaanderen[33].

Essentieel aan de richtprijzen was dat ze inderdaad niet meer waren dan richtinggevend. Ze vormden een uitgangspunt waar boer en loonwerker van konden vertrekken bij hun onderlinge prijsafspraken. Ook moesten ze helpen om de loonwerkers elkaar minder te laten beconcurreren. In de praktijk golden ze veeleer als maximumprijzen. Van bij het begin van de werking van de beroepsfederatie werd er voor geopteerd om deze prijzen openbaar te communiceren. Ze werden aldus in het eigen tijdschrift alsook in de ledenbladen van de diverse boerenorganisaties weergegeven.

VERWITTIGING

om alle bezitters van LANDBOUWWERKTUIGEN

Uit: *Landbouw-Service*, 1956, nr. 5. Van bij het ontstaan van de beroepsfederatie werd actie gevoerd tegen het 'sluikwerk' dat boeren uitvoerden voor derden zonder te voldoen aan financiële of sociale verplichtingen.

In het kader van dat prijzenbeleid voerde het Nationaal Verbond bijna van bij het begin actie tegen wat het noemde de "oneerlijke concurrentie" van de landbouwsubsidiëring. In de jaren 1950 promootte de overheid namelijk sterk de idee van machinecoöperatieven in de Belgische landbouw om door gezamenlijke aankoop en gebruik van de nieuwste tuigen de financiële en technische drempelvrees bij de kleinere boeren gemakkelijker weg te werken[34]. Omdat de loonwerkers hiervoor niet in aanmerking kwamen, ervoeren zij deze kredietverlening niet onbegrijpelijk als "uiterst onrechtvaardig"[35]. Herhaalde actie, ook via politieke weg, leidde echter niet tot een wijziging ten goede voor de loonwerksector. Integendeel bleven de verschillen in subsidiemogelijkheden decennialang één van de centrale actiepunten vanwege de beroepsfederatie. Het Verbond voelde zich bovendien weinig gesteund door de boerenorganisaties, en in het bijzonder de Boerenbond. Zij opteerden ervoor om de boer zijn machines zelf te laten aankopen. "Van de mogelijkheid het werk beter en goedkoper te laten doen door de loonwerker geen enkel woord!"[36].

Internationaal loonwerkerscongres, Brugge, 1958. De internationale contacten waren in eerste instantie vooral informatief bedoeld. De Belgische delegatie was van bij het begin een actieve partner.

Vinger aan de pols

Behalve de prijzen stonden bij de beroepsfederatie ook de fiscale en sociale wetgeving en de toepassing daarvan hoog op de prioriteitenagenda. Vele loonwerkers waren weinig vertrouwd met de wettelijke voorschriften of andere sociale verplichtingen zoals die vereist waren na de invoering van het stelsel van maatschappelijke zekerheid in januari 1945. De arbeiders ondervonden hiervan natuurlijk ook de nadelen. Al tijdens de Nationale Jaarvergadering van Seizoenarbeiders in april 1948 kloegen de afgevaardigden-seizoenarbeiders dat "talrijke dorsondernemers met tegenzin, gebrekkig of helemaal niet, de sociale wetgeving toepassen"[37]. Via de diverse jaarlijkse edities van De Loondorser, vanaf 1956 via het tweemaandelijkse Landbouw-Service, werden de loonwerkers regelmatig geïnformeerd. Een voorbeeld van arbeidsreglement, informatie over correct factureren, ongevallenverzekering, voorstellen tot aanpak van concrete probleemdossiers en acties op politiek vlak voor het wegwerken van conflicterende regelgeving moesten alle bijdragen tot een betere kennis en dus een betere toepassing ervan[38].

Op het vlak van lonen volgde het Nationaal Verbond de richtlijnen van de Collectieve Arbeidsovereenkomst (CAO) zoals die in het Nationaal Paritair Comité voor de loondorsers waren afgesproken. De overeengekomen CAO voor de sector werd trouwens altijd bijna integraal gepubliceerd in het eigen tijdschrift[39]. De samenstelling van dat PC werd in 1954 voor het eerst gewijzigd. Voor de werkgevers had, behalve de *Fédération nationale des entrepreneurs de battage* met 8 vertegenwoordigers, nu ook het Nationaal Verbond, in de persoon van secretaris Tessier, één vertegenwoordiger[40]. Als beroepsvereniging was dit zonder meer een belangrijk gegeven. De groeiende impact van het Verbond op de sector zou zich de komende jaren verder manifesteren in een stijgend aantal vertegenwoordigers in het paritair comité.

De werking van de *Fédération* was overigens einde jaren 1950 helemaal verdampt, in zoverre dat haar leden in het paritair comité alleen nog maar zichzelf als loonwerker vertegenwoordigden[41]. De ambities van het Verbond reikten dan ook stilaan over de taalgrens heen om ook Waalse ondernemers onder haar hoede in het paritair comité op te nemen. Op

14 februari 1958 was er in Borgworm een eerste formeel contact met Waalse loonondernemers met het oog op een structurele samenwerking[42]. Dat leidde in de loop van 1959 tot de oprichting van de *Fédération nationale des entrepreneurs de pulvérisation et des commerçants en produits phytopharmaceutiques*, met de gemakkelijkere afkorting Fénéphyto en als eerste voorzitter Francis de Meeus uit Boëlhe.

Er werd ook hard gewerkt aan de nodige visibiliteit van het verbond. Tessier was alomtegenwoordig in het Vlaamse land, op alle mogelijke regionale, provinciale en nationale loonwerkersvergaderingen. De organisatie van of deelname aan studiedagen, kaderdagen of informatievergaderingen voor loonwerkers over thema's die hen aanbelangden waren even veelvuldig als vanzelfsprekend. Tijdens het Landbouwsalon in Brussel werd bovendien een technische dag voor de loonwerkers georganiseerd, de start van een traditie die tot het begin van de jaren 2000 zou standhouden. Het tijdschrift trok natuurlijk ook de nodige aandacht en was bovenal een forum om - naast de nodige inhoudelijke informatie - de aandacht te vestigen op de uitdeinende organisatorische werking. In dat kader paste ook het nationaal congres voor loondorsers dat in oktober 1955 in Brussel plaatsvond[43]. Een terugblik op vijf jaar werking, maar vooral de inventarisatie van wat er nog moest gebeuren stonden op het programma. Het is op dat congres dat voor het eerst ook een vertegenwoordiging van Nederlandse en Duitse loonwerkersfederaties aanwezig was. Het betekende de start van een internationale samenwerking die al in februari 1956 resulteerde in een eerste congres met Nederlandse, Duitse, Engelse en Franse collega's[44].

Vanzelfsprekende partner in het agrarisch bedrijf

1961-1986

In het ideale werkscenario van de loonwerker (en van de boer) is het weer altijd geschikt voor eender welke teelt, liggen de gewassen of velden er steeds prima bij en zijn schadegevallen onbestaande. Als daar dan ook nog eens rendabele prijzen tegenover staan, is er niets wat de loonwerker weerhoudt om een gelukkig ondernemer te zijn. Maar helaas heeft hij op de elementen die zijn werk beïnvloeden weinig tot geen grip.

Het klimaat in onze streken is immers niet van die aard dat stabiliteit en voorspelbaarheid tot de sterkste eigenschappen ervan mogen gerekend worden. Het verplicht de loonwerker om steeds binnen de kortst mogelijke tijd zijn werk af te handelen. De staat van de gewassen en meer nog die van de velden zijn natuurlijk ook weersafhankelijk, al zal de kunde en de bekommernis van de boer hierin ook een grote rol spelen. De loonwerker moet zich aanpassen aan elke oppervlaktevorm, wat in de kleinschalige Vlaamse landbouw niet altijd vanzelfprekend is. Hij rekent daarvoor natuurlijk op zijn machines, die hij beheerst als geen ander. Maar intensief gebruik leidt al eens tot schade of erger nog een ongeluk met ook menselijk leed tot gevolg. In het spanningsveld arbeid, kapitaal/machines en tijd wordt de loonwerker geacht zich als een vis in het water te voelen. Maar daarvoor moet hij wel de landbouwactualiteit op de voet volgen, er op anticiperen en ze misschien zelfs een stap voor zijn.

SCHAALVERGROTING EN SPECIALISERING

Landbouw op vol vermogen

Op teelttechnisch vlak belandde de Belgische akkerbouw vanaf de jaren 1960 in een stroomversnelling die ook door de sector zelf misschien wel met enige verbazing werd gadegeslagen. Niettemin overheerste de overtuiging dat - zeker op technisch vlak - de voordelen heel sterk doorwogen. Het ging alleszins snel, veel sneller dan verwacht, en de veranderingen waren er voor elke teelt. De voorbije eeuw had de landbouw al wel voortdurend cruciale veranderingen ondergaan, maar het ritme van die aanpassingen was over het algemeen eerder langzaam en zeker niet in alle sectoren tegelijk.

De evolutie vertoonde niet alleen opwaartse tendenzen, maar kende evenzeer enkele neerwaartse trends. Als er in 1965 nog bijna 150.000 landbouwbedrijven in hoofdberoep werden

Maaidorsers, jaren 1970. In het spoor van de schaalvergroting en specialisering in de landbouw moest ook de loonwerker zijn investeringen in machines vergroten.

uitgebaat, dan was dat aantal in 1982 gehalveerd. Het landbouwareaal kende eveneens een daling van meer dan 15% terwijl het totale aantal tewerkgestelde arbeidskrachten van meer dan een half miljoen personen in 1960 daalde tot goed 170.000 in 1982. Deze volumevermindering in grond, mensen en bedrijven werd echter ruimschoots gecompenseerd door de soms enorme stijgingen in opbrengsten, machines en vee. In vergelijking met de jaren 1950-1954 was 25 jaar later het rendement per hectare van winter- en zomertarwe met bijna 50% gestegen, van suikerbieten met meer dan een derde en aardappelen met meer dan een kwart. Het aantal varkens explodeerde van 1,5 miljoen in 1959 naar meer dan 5 miljoen in 1980 zoals ook de vleeskippen van meer dan 2 miljoen tot bijna 10 miljoen aangroeiden[1].

Vanzelfsprekend hadden deze op- en neerwaartse bewegingen gevolgen voor de bedrijfsvoering in de landbouw. Vooreerst kende de gemiddelde grootte van de bedrijven een voorzichtige stijging. Er waren minder bedrijven, maar ze werden wel groter, zowel in oppervlakte als in omzet[2]. In verhouding tot de buurlanden bleven de Belgische bedrijven echter nog steeds kleinschalig. Ook de gemiddelde oppervlakte van de percelen ging omhoog, onder meer als gevolg van diverse ruilverkavelingsprojecten. In het teeltplan van boerderijen met akkerbouw vonden zonder meer revolutionaire wendingen plaats. De haverteelt decimeerde als gevolg van

Maïs. De doorbraak na 1970 van het loonwerk in maïs betekende voor vele loonwerkers de definitieve overstap naar een bedrijfsvoering op grotere schaal.

het volledig vervangen van de boerenpaarden door tractoren. Maïs kende een spectaculaire opkomst na 1970[3]. In eerste instantie werd vooral korrelmaïs geoogst, maar al snel overheerste de gehakselde maïs. De teelt had het grote voordeel van weinig arbeidsintensief te zijn, uitermate geschikt voor een welhaast industriële oogst en verwerking én met bovendien nog uitstekende voedertechnische resultaten voor melk- en vleesvee. Onder meer door de opkomst van maïs viel de teelt van voederbieten sterk terug. De voedingswaarde ervan was minder, maar vooral vergde de verwerking veel meer (dure) arbeid. De grote toename van de veestapel, gekoppeld aan de Europese interventieprijzen, leidde tot steeds grotere overschotten van melk en vlees, de beruchte melkplassen en boterbergen. Zeker na 1980 werd de veesector bovendien geconfronteerd met een groeiend drijfmestprobleem.

In het verlengde van deze ontwikkelingen was in de Belgische landbouw in eerste instantie het aantal machines voortdurend toegenomen. Vanaf de jaren 1970 steeg niet zozeer meer het aantal tuigen, maar kenmerkten ze zich door verfijning, hogere vermogens, verhoogde capaciteit en grotere werkbreedte. In eigentijdse termen werd deze overgang bestempeld als de evolutie van een vertikale naar een horizontale mechanisering[4]. De hydraulische hefkracht voor bijvoorbeeld hoogte- en diepteinstelling van maai- en zaaituigen of het wentelen van een ploeg kende een algemene verspreiding. De rotatieve aandrijving met de hydromotor liet dan weer toe om het overtal aan riemen en assen te vervangen door olieleidingen onder druk. Tractoren van 50 pk waren in 1960 eerder uitzonderlijk, in 1982 was 80 pk en meer voor nieuw gekochte tractoren al normaal[5]. De maaibreedte van een maaidorsmachine bleef lange tijd 2,5 tot 3 meter, maar verdubbelde in diezelfde periode. Gloednieuw was natuurlijk de veldhakselaar voor maïs, eerst getrokken door de tractor voor één rij, al snel overvleugeld door de zelfrijdende hakselaar met drie bekken in het begin van de jaren 1980.

Op zich was die toename van machines én de schaalvergroting ervan een goede zaak. Ze lieten toe het werk sneller en comfortabeler uit te voeren, compenseerden de arbeidsuitstoot uit de landbouw en beperkten de sterk gestegen kosten voor arbeid. Maar in het midden van de jaren 1970 kwam de keerzijde aan het licht. Er manifesteerde zich immers een sterke overme-

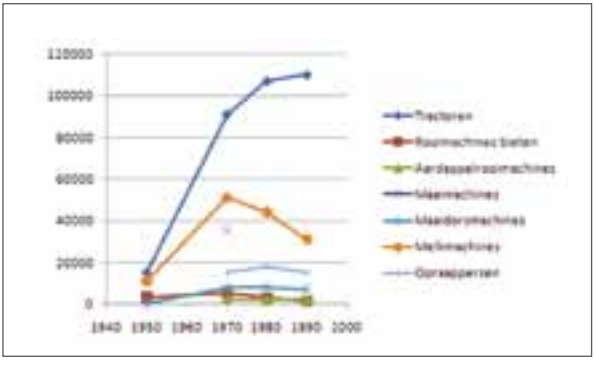

Grafiek aantal landbouwmachines in België, 1950-1990. Na een voortdurende stijging stagneerde halverwege de jaren 1970 het aantal landbouwmachines. Stilaan was sprake van overmechanisering in de Belgische landbouw.

Tractor met driescharige ploeg, jaren 1970. Ook voor de arbeid met minder kapitaalintensieve machines zoals ploegen, frezen of rollen werd omwille van de tijdsbesparing een beroep gedaan op de loonwerker.

chanisering in de Belgische landbouw. In feite kwam het er op neer dat er te veel machines waren in verhouding tot de beschikbare grondoppervlakte[6]. En dat betekende een onderbenutting van duur materiaal wat op zijn beurt natuurlijk gevolgen had voor de rendabiliteit van het bedrijf, niet alleen voor het landbouw- maar ook voor het loonbedrijf. Vanuit de loonwerksector werd nogal vlug en graag gewezen op de overdreven aanschaf van machines door de boer zelf. Rond 1980 lag de absolute ondergrens van volledig eigen mechanisering door de boer op ongeveer 50 ha te bewerken oppervlakte[7]. Maar natuurlijk had geen enkele boer alle machines in eigen bezit. Duidelijker was de inzet van bepaalde types machines volgens het aantal hectare. Normen voor het bepalen van de ondergrens van rendabiliteit werden hiervoor opgezet[8]. Voor precisiezaaimachines voor maïs of bieten, opraappers of -wagen, een tweescharige ploeg en aardappelrooiers situeerde die zich tussen 15 en 20 hectare. Voor een bietenverzamelrooier liep dat al op tot 28 hectare, voor een maaidorser lag dat zelfs hoger dan 46 hectare[9]. Belangrijkste factor hierin was natuurlijk de aankoopprijs die voor beide laatste tuigen veel hoger lag. Maar bijvoorbeeld graangewassen namen rond 1980 omwille van de noodzakelijke vruchtwisseling op het bedrijf maximaal 2/3 van de bebouwbare oppervlakte in. Dus een maaidorser was voor de boer in theorie slechts rendabel op een gespecialiseerd akkerbouwbedrijf dat groter was dan 70 hectare. En op dat moment waren er in heel België nauwelijks 3.000 bedrijven van die omvang terwijl er wel zowat 8.000 maaidorsers in gebruik waren. Dit overtal was niet alleen nefast voor de rendabiliteit van het boerenbedrijf, maar natuurlijk ook voor de loonwerksector. Zij hadden simpelweg minder werk uit te voeren én zagen bovendien ook nog heel wat boeren hun - vaak te weinig benutte - machine te gelde maken als loonwerker in bijberoep, met al dan niet gefactureerde prestaties. Ook voor andere teeltbewerkingen konden dergelijke overwegingen worden gemaakt. Wel waren er grote regionale verschillen waardoor de problemen van overmechanisering zich ongelijkmatig voordeden. Gelukkig voor de loonwerksector bood de snelle ontwikkeling in de landbouw ook nieuwe en interessante mogelijkheden.

Dankbare jaren 1960?

Globaal gezien waren de jaren 1960 voor de loonwerksector interessante jaren. Er was in het algemeen voldoende werk en de bedrijven werden groter[10]. De onderlinge concurrentie bleef bestaan en was vaak bikkelhard in regio's waar er (te) kort op elkaar meerdere loonwerkers actief waren. Maar vanwege de boeren was er veel vraag naar de machinale oogst en verwerking van de teelten. Kostprijsberekeningen voor het boekjaar 1963-1964 maakten duidelijk dat in theorie het loonwerk in België gemiddeld 2,2% van de totale kost per hectare bedroeg[11]. Een enquête, uitgevoerd door het West-Vlaams Economisch Studiebureau (WES) in 1962, gaf aan dat in West-Vlaanderen meer dan 50% van de bedrijven een beroep deden op de loonwerker voor (nog steeds) het stationair dorsen, het maaidorsen, het persen van hooi en stro en het spuiten[12]. Vanzelfsprekend kunnen deze cijfers niet zomaar worden doorgetrokken naar andere provincies of landbouwregio's, maar ze zijn wel richtinggevend. De loonwerker die wilde en kon investeren in nieuwe machines en die inspeelde op nieuwe tendensen, zag zijn bedrijf dan ook groeien.

Het zou dan ook niet onlogisch zijn dat het aantal bedrijven toenam. Volgens de jaarlijkse 15 mei-tellingen was er inderdaad een stijging van het aantal loonwerkersbedrijven in hoofdberoep, zij het van 691 in 1960 naar 756 in 1967 om dan vrij spectaculair te dalen tot nauwelijks 526 in 1971. Deze duidelijk veel te lage cijfers worden onder meer weerlegd door een provinciaal uitgevoerd onderzoek in 1971 waaruit bleek dat alleen al in West-Vlaanderen meer dan 580 en in Oost-Vlaanderen bijna 500 loonwerkers, in hoofd- en in bijberoep, actief waren[13]. Deze cijfers leggen meteen één van de pijnpunten in de sector bloot. Het is simpelweg bijna niet mogelijk enigszins coherente aantallen van loonwerkers te geven omdat de registratie ervan niet verplicht is. Vanuit de beroepsfederatie Landbouw-Service werd ook voortdurend gewezen op boeren die met hun machines weliswaar loonwerk verrichtten, maar dat uitvoerden zonder factuur of andere registratie. Cijfers over dit fenomeen zijn al helemaal moeilijk te verkrijgen. Schattingen rond 1970 situeren het totale aantal loonwerkers rond de 3000, waarvan 2/3 in hoofdberoep en 1/3 in bijberoep, voornamelijk als landbouwer[14].

Door tractor getrokken en aangedreven opraappers, einde jaren 1960. Voor zeer veel loonwerkers was het werk met de pers een hoofdactiviteit. Zowel stro als hooi werden hiermee in pakken geperst.

Een duidelijk aflopende zaak in het loonwerk was alleszins het stationaire dorsen. De activiteit die gedurende de voorbije 100 jaar de draagpijler van de loonwerksector was geweest, liep op haar laatste benen[15]. Hoewel er in 1960 nog meer dan 1150 tractoren (zowel bij boeren als bij loonwerkers) uitsluitend voor het dorsen werden gebruikt, overvleugelde de zelfrijdende maaidorser het stationaire dorsen al helemaal.Zolang er evenwel vraag was van boeren en zolang de dorsmachine het kon bolwerken zonder al te veel reparatiekosten, bleven loonwerkers in sommige regio's tot het einde van de jaren 1960 hierin actief[16].

Misschien werd de rol van het loondorsen wel ten dele overgenomen door het persen van hooi en stro. Het door de maaidorsers enigszins verhakselde stro werd door de getrokken opraappers van het veld geraapt en gebundeld in balen van enkele tientallen kilogrammen. Achteraf moesten deze dan nog wel manueel op een wagen worden geladen voor transport naar loods of schuur. Maar dergelijke pers was ook prima geschikt voor het persen van gedroogd gras. Het klassieke beeld van hooimijten op het veld behoorde binnen de termijn van enkele jaren tot het verleden. Omdat de factor tijd hierin van doorslaggevend belang was - de balen moesten droog in de schuur aankomen - was dit bij uitstek een activiteit voor loonwerkers. Er werd massaal geïnvesteerd in deze kleinschalige tuigen die - getrokken door de tractor - gemakkelijk door één persoon konden worden bediend. In eerste instantie werd er doorgaans nog een hulpmotor gemonteerd, in een tweede fase leverde de tractor voldoende vermogen voor het persen. In feite tekende zich hetzelfde scenario af als met de stationaire dorsmachine: met een tractor en een pers trok de loonwerker van veld naar veld. In elk geval was het persen op korte tijd voor vele loonwerkers een basisactiviteit geworden.

Andere minder grootschalige jobs waren vaak om diverse bedrijfsorganisatorische redenen toch interessant. Het liet toe om bijvoorbeeld in weinig drukke periodes loonwerk uit te voeren en dus aan de seizoensgebonden beperking een meer continu karakter te verlenen. Het spuiten op de velden, dat steeds meer gebeurde en ook op meerdere momenten in het jaar, was hiervan een voorbeeld. Niet alleen werd er gespoten tegen ziekten of plagen, maar ook tegen onkruid ter vervanging van het manuele of mechanische schoffelen. Omwille van de wettelijke voorschriften, de noodzaak aan getuigschriften van bekwaamheid en de snelle evolutie in de producten waren het meestal wel alleen gespecialiseerde loonwerkers die

Spuiten op het veld, jaren 1970. Loonwerk in het spuiten werd steeds meer een job voor specialisten door de variatie in producten en de noodzakelijke certificaten.

zich hier op toelegden[17]. Maar ook het zaaien met de precisiezaaimachine voor bieten of het uitstrooien van meststoffen waren interessante aanvullingen in het voorjaar. Vele loonwerkers hadden eveneens een aantal grondbewerkingsmachines (ploegen, eggen, rollen, frezen, schoffeltuigen) in hun machinepark. In een overgangsfase in de jaren 1960 - wanneer nog niet alle boeren een tractor hadden - zagen heel wat ondernemende boeren kans om hiermee loonwerk in bijberoep uit te oefenen. Voor velen was het zelfs een opstap naar de uitbreiding van het machinepark met grotere tuigen voor loonwerk[18]. Hoewel vanaf de jaren 1970 alle boeren ondertussen wel zelf geïnvesteerd hadden, bleven de loonwerkers deze tuigen beschikbaar stellen als een service naar de klanten[19].

Voor het overige zetten de loonwerkers in de jaren 1960 verder in op activiteiten die in het vorige decennium sterk waren opgekomen. Het maaidorsen bleef belangrijk, maar kreunde onder de bijzonder scherpe concurrentie. Rond 1960 was er in België gemiddeld één maaidorser per 100 ha te bewerken graan, in 1970 was dat bijna gehalveerd tot ongeveer 57 hectare[20]. Niettemin investeerden de loonwerkers in de graanstreken volop in de aanschaf van deze tuigen. Tussen 1959 en 1970 kocht bijvoorbeeld loonwerker Vandenbulcke uit Bellegem, ten zuiden van Kortrijk, maar liefst 8 zelfrijdende maaidorsers aan. Niet alle ondernemingen manifesteerden zich op zulke grote schaal. Loonwerker Leeuwerck, op dat moment voorzitter van het Nationaal Verbond van Loondorsers, uit Dikkebus nabij Ieper beheerde bijvoorbeeld 2 maaidorsmachines wat meer als gemiddeld mag worden aanzien[21]. De constructeurs deden er ook alles aan om eventuele schadegevallen tot een minimum te beperken. In de regio Gembloux met zijn uitgestrekte tarwevelden reden tijdens het seizoen tientallen bestelwagens in de typerende gele kleur met technici van de firma Clayson, later New Holland, rond. Op die manier wilde het bedrijf zo kort mogelijk op de bal spelen wat door de klanten natuurlijk werd geapprecieerd[22].

Getrokken suikerbietenopraper, jaren 1980. Van bij het begin is de machinale bietenoogst door de boeren aan de loonwerkers uitbesteed. Het zware najaarswerk vergde immers een vrij grote kapitaalsinvestering aan machines en wagens.

Behalve het maaidorsen waren voor de loonwerkers ook het bieten- en aardappelrooien belangrijke activiteiten. De schaalvergroting en verfijning zette zich hier zeer snel door. Op 10 jaar tijd evolueerde het bietenrooien van één naar zes rijen en werden de bieten

ofwel in rijen ofwel in hopen op het veld verzameld. Voor aardappelen was de evolutie in rijen beperkter, slechts één, en vanaf de jaren 1970 twee, in toenemende mate met een zelfrijdende rooier. Maar vooral werden de aardappelen minder in zakken als wel in vrac gerooid. Ze werden immers steeds vaker bewaard in geventileerde bewaarloodsen op de boerderij. Dat liet de boer toe om de knollen te bewaren tot een gunstig ogenblik voor de verkoop. Het enthousiasme over de arbeids- en tijdsbesparing werd wel getemperd door het relatief hoge percentage van aardappelen dat door het mechanische rooien werd beschadigd.

Van kleine tot middelgrote onderneming

Net zoals 1950 als het symbolische doorbraakjaar van de tractor in België staat geboekstaafd, zo mag 1970 worden gezien als het jaar waarin de maïs voorgoed zijn plaats op de Belgische velden veroverde. Het bijzondere aan maïs was dat de teelt in de eerste plaats gedijde in de minder vruchtbare landbouwstreken. Voor vele loonwerkers in die regio's betekende het loonwerk in de maïs de overstap van een klein zelfstandig bedrijf naar een middelgrote onderneming, daarom niet zozeer in het aantal werktuigen, als wel in kapitaalsinbreng en bedrijfsorganisatie[23].

De grote akkerbouwbedrijven in de beginjaren niet te na gesproken waren zowel het zaaien met de precisiezaaimachine als het spuiten tegen onkruid, het oogsten en het inkuilen van maïs van bij het begin een bijna volledig aan de loonwerker uitbestede activiteit. In eerste instantie werd geopteerd voor de getrokken veldhakselaar die één tot maximaal twee rijen tegelijk kon verwerken wat resulteerde in één tot twee hectare oogst per dag. De gehakselde maïs moest ook worden opgevangen in een wagen, liefst zelfs met meerdere wagens zodat ononderbroken van en naar de boerderij kon worden gereden. En deze wagens werden getrokken door een tractor met natuurlijk ook telkens een chauffeur. Voor de kleinere landbouwbedrijven was dergelijke organisatie en investering onmogelijk. Als op het einde van de jaren 1970 ook de zelfrijdende hakselaar met twee, later drie bekken op de Belgische markt werd gelanceerd, werden de investeringen dermate hoog dat ook de grote boerderijen moesten afhaken. Deze tuigen moesten immers solide gebouwd zijn

Door tractor getrokken maïshakselaar, begin jaren 1970. In de eerste jaren na de introductie van maïs in de Belgische akkerbouw werd ook door de loonwerkers gewerkt met éénrijige getrokken hakselaars.

Zelfrijdende maïshakselaar, geflankeerd door drie tractoren met silagewagens, einde jaren 1970. Op korte tijd evolueerde de maïsoogst naar een grootschalige, bijna industriële aanpak.

en bovendien een gigantisch oogstvolume op bijzonder korte tijd kunnen verwerken[24]. Een belangrijk aspect van de maïsoogst lag in de snelle naverwerking. Dat betekende adequaat inkuilen in de maïskuil op de boerderij. Essentieel hierbij was dat de verhakselde massa luchtdicht was toegedrukt en dat ze zorgvuldig met plastiek was afgedekt. Ook hiervoor werd de loonwerker ingeschakeld.

Min of meer hetzelfde proces van uitbesteding voltrok zich bij de grasoogst die vanaf de jaren 1970 een echte revolutie onderging. Tot dan toe werd in principe het gras gemaaid en gedroogd op het veld en vervolgens als hooi in balen geperst en opgestapeld in schuur of loods. Het grote nadeel hiervan was natuurlijk de weersafhankelijkheid waardoor boer en loonwerker altijd in tijdnood zaten. Het vergde bovendien nog behoorlijk veel manuele en mechanische handeling om het hooi verwerkt te krijgen. Voedertechnisch onderzoek resulteerde in een wending naar het voederen van vers gras voor het vee. Maar het bewaarproces van vers gras was - ondanks het gebruik van additieven zoals melasse - moeilijk onder controle te houden door het gemakkelijk optreden van vergistingsverschijnselen die het gras onbruikbaar maakten. Vrij snel werd daarom overgeschakeld naar de zogenoemde voordroogkuil. Het gras werd na het maaien weliswaar kort (1 tot 2 dagen) te drogen gelegd op het veld, maar vervolgens in halfgedroogde toestand verwerkt. De voederkwaliteiten waren bijna vergelijkbaar met vers gras, maar vooral was de bewaring veel gemakkelijker. De loonwerker werd niet zozeer ingeschakeld voor het maaien en het keren van het gras, dat deed de boer

Tractor op maïskuil, rond 1980. De bewaring van verhakselde maïs gebeurde in al dan niet voorgeconstrueerde kuilen waarin de massa zo vast mogelijk werd aangestampt.

in deze periode nog zelf. Maar het oprapen met opraapwagens, het transport naar de voordroogkuil én het afwerken van deze kuil waren wel zijn werk. Een alternatief voor het los inkuilen was het persen in grote balen, ofwel rond ofwel rechthoekig, met een gewicht van verschillende honderden kg. Deze balen werden vervolgens in een kuil op elkaar gestapeld en in hun geheel afgedekt.

Door tractor getrokken opraapwagen, jaren 1970. Vanaf de jaren 1970 werd gras niet langer gedroogd tot hooi, maar in halfgedroogde toestand opgeraapt en bewaard in een gelijkaardige kuil als voor maïs.

Transport kreeg dus een steeds belangrijkere functie in de werkzaamheden van de loonwerker. Het bietenvervoer naar de bietenfabriek was al langer ingeburgerd, maar nu werd door de boer ook het vervoer van zowel maïs, graan als gras steeds meer uitbesteed. Dat manifesteerde zich natuurlijk ook in het machinepark van het gemiddelde loonwerkbedrijf dat rond 1980 steeds meer getrokken wagens in verschillende vormen telde. Bij 50 bevraagde loonwerkers in Oost-Vlaanderen vormden bijvoorbeeld de diverse wagens en opraapwagens na de tractoren de grootste groep van tuigen[25]. In zekere zin mogen hierbij ook de drijf- of giermestverspreiders worden gerekend. Hiermee werd immers de lopende fractie van mest van de boerderij naar het veld gereden en er verspreid. Het volumevoordeel was hier vanzelfsprekend waardoor vanaf het einde van de jaren 1970 steeds grotere en steeds meer mestwagens over de Vlaamse wegen reden. Inderdaad Vlaanderen, want de toename van de drijfmest was rechtstreeks gelinkt aan de intensieve veehouderij die bijna onbestaande was in Wallonië. Voor heel wat

Drijfmestverspreiding in de winter, 1976. De intensieve veehouderij in Vlaanderen resulteerde in een overschot aan drijfmest. Voor vele loonwerkers betekende de mestverspreiding een bijkomende job die in die jaren ook niet gereguleerd was in tijd of volume.

loonwerkers in Binnen-Vlaanderen of de Kempen betekende het transport en de verspreiding van mest een gevoelige uitbreiding van de bedrijfsactiviteiten[26]. Er stond bovendien nog geen beperking op het uitrijden. Dat liet toe om ook in de minder drukke winterperiode de nodige arbeid voorhanden te hebben[27].

Die toegenomen vervoersactiviteit had evenwel geen rechtstreekse gevolgen voor het arbeidsgebied van de loonwerker. Dat bleef over het algemeen zeer klein in omvang. De al eerder geciteerde bevraging in Oost-Vlaanderen gaf als gemiddelde afstand tussen de bedrijfszetel van de loonwerker en het te bewerken perceel nog geen 5 km op[28]. Het verst verwijderde perceel lag gemiddeld op 13,5 km met een piek tot 35 km. Loonwerkbedrijven in hoofdberoep bestreken wel een iets groter arbeidsgebied dan loonwerkers in bijberoep. Deze cijfers mogen evenwel niet zomaar worden geëxtrapoleerd naar de andere provincies of landbouwregio's. Oost-Vlaanderen was immers, ook nog in het begin van de 20e eeuw, precies de streek met de gemiddeld kleinste percelen. Het valt te verwachten dat in regio's met uitgestrekte landbouwpercelen deze afstanden vergroten.

REPRESENTATIEVE BEROEPSWERKING

Landbouw-Service/Agro-Service

Op 25 april 1961 werd tijdens een nationale kaderdag in Lokeren de Nationale Centrale Landbouw-Service opgericht. Hiermee kwam een koepelorganisatie tot stand die de vier bestaande verbonden (Loondorsers, Loonsproeiers, Meststoffenhandel en Graanhandel) overspande[29]. In de raad van beheer zetelde een vertegenwoordiger van elk verbond, zo goed mogelijk verdeeld over de verschillende provincies. Eerste voorzitter was handelaar in veevoeders en meststoffen Louis Kerstens uit Essen. Eigenlijk was die nationale koepel een vehikel om tussen de verschillende verbonden een formele overlegstructuur tot stand te brengen. In de praktijk bleef het echter nationaal secretaris Tessier, geruggesteund door enkele bestuurders, die de werking schraagde. Het zwaartepunt van de werking, zowel organisatorisch als inhoudelijk, lag einde jaren 1960 duidelijk bij het Verbond van Loondorsers en dat van de Loonsproeiers. De beroepsverenigingen van handelaars in meststoffen en handelaars in veevoeders wogen veel minder door. "Buiten de persoonlijke kontakten met de voorzitters en bestuursleden van beide nationale verbonden werden geen nationale noch provinciale

Logo Nationale Centrale Landbouw-Service. De oprichting in 1961 van een overkoepeling over de vier bestaande verbonden heen beoogde een formele overlegstructuur.

bestuursvergaderingen gehouden"[30]. Naargelang de raad van beheer van de diverse verbonden al dan niet veranderde en vooral door de inbreng van bepaalde bestuurders varieerde de werking bijgevolg sterk.

Jaarfeest regionaal verbond loondorsers van Oudenaarde, begin jaren 1960. De regionale beroepswerking was belangrijk voor de bepaling van de richtprijzen. Maar daarnaast werd er zeker ook veel belang gehecht aan de jaarfeesten.

Ook op regionaal en provinciaal vlak probeerde Tessier een organisatorische structuur uit te werken. In West-Vlaanderen stond die goed op punt, met verschillende, vooral arrondissementele beroepswerkingen (Kortrijk, Roeselare-Tielt, Brugge, Ieper-Poperinge en de Westhoek). Zonder overdrijven mag worden gesteld dat het zwaartepunt van de werking van Landbouw-Service zich in deze provincie situeerde. Dat was niet alleen te verklaren door het grote aantal loonwerkers of door het feit dat het Tessiers thuisbasis was. Wellicht manifesteerde de regionale verbondenheid in West-Vlaanderen zich sterker dan elders. In Oost-Vlaanderen lukte dit ook nog, maar daar was de werking eerder regionaal georiënteerd (Waasland, Meetjesland, Oudenaarde). In Limburg ondernam men al in de jaren 1950 pogingen voor een overkoepelende werking. Vanaf 1961 kwam een feitelijke vereniging tot stand die in 1972 als vzw een doorstart kende. In de provincie Antwerpen bestond er al in de jaren 1950 een Kempisch Verbond van Loondorsers. In 1976 werd de werking over heel de provincie uitgebreid met de oprichting van de vzw Loondorsersverbond van de provincie Antwerpen (Lovepa). In (Vlaams-)Brabant tekende zich bijna een identiek scenario af. Daar was eveneens vanaf de jaren 1950 een regionale werking in het Leuvense, ambitieuzer geformuleerd in de jaren 1960 als Ondernemers van Oogst- en Dorswerken van Vlaams-Brabant en met nieuwe impulsen

Uitstap van West-Vlaamse loonwerkers naar de Duitse constructeur Claas, 1965. Voor loonwerkers is een bezoek aan de produktiehallen waar de machines waarmee ze werken altijd een interessante aangelegenheid.

door de oprichting in 1973 van de vzw Valasal als verbond van de Vlaams-Brabantse loonondernemers[31]. Zeker in de jaren 1970 bereikten al deze regionale verbonden hun achterban met de regelmatige inrichting van studievoordrachten en de organisatie van succesvolle jaarfeesten en uitstappen naar constructeurs of beurzen in binnen- en buitenland.

Aan Waalse zijde was ondertussen de *Association Nationale des Entrepreneurs de Travaux Agricoles* (afgekort tot Aneta) opgericht die ook onder de nationale koepel van Landbouw-Service ressorteerde. Hiervoor werd dan wel de Franstalige term Agro-Service gehanteerd. Aneta had een gezamenlijke werking met Fénéphyto, de beroepsfederatie die de Waalse loonsproeiers en sproeistoffenhandelaars groepeerde. Vanaf 1965 werd de wer-

Studiedag Fénéphyto, 1959. Ook in Wallonië kwam een beroepswerking voor loonwerkers onder de koepel van de Nationale Centrale Landbouw-Service tot stand.

king van Aneta mee gedragen door loonwerker Nestor Lafalize uit Marilles nabij Jodoigne, die hiervoor door Tessier was aangesproken[32]. Anders dan in Vlaanderen waren er geen regionale of provinciale afdelingen, maar werden wel regionale overlegmomenten gepland (in Gembloux, Doornik, Bergen, Namen en Nijvel). Studiedagen vonden doorgaans plaats in Gembloux. Hun eerste jaarfeest ging door in Baisy-Thy in februari 1977[33].

Tussen 1961 en 1965 was er ook een kortstondige samenwerking met de *Fédération nationale des commerçants en engrais chimiques*. Deze organisatie bestond al sinds 1947, had enkele jaren een vrij actieve werking die dan evenwel helemaal stilviel. Begin jaren 1960 werd toenadering gezocht met Landbouw-Service om zich als Waalse afdeling bij de nationale koepel aan te sluiten. “Beide verenigingen zullen een UNIE vormen tot verdediging van de gezamenlijke belangen en om gezamenlijk te kunnen optreden”[34]. Maar blijkbaar toch niet naar ieders tevredenheid want op de Algemene Vergadering van de *Fédération* van 12 maart 1965 werd besloten om zich niet langer bij de loonwerkers, maar wel bij de beroepsfederatie Synagra (graanhandel) aan te sluiten[35]. Gedurende enkele jaren werd nog wel vrij actief samengewerkt, zeker in het tijdschrift, maar vanaf de jaren 1970 deemsterde dat weg.

Het valt evenwel niet meer te achterhalen welk percentage van de loonwerkers in Vlaanderen door deze structuren werd bereikt, hoevelen zich aansloten bij de beroepsfederatie. Er zijn immers bijna geen betrouwbare ledencijfers van de vereniging bewaard gebleven. Niettemin mag verwacht worden dat de loonwerkers in hoofdberoep voor het merendeel bij één of ander verbond waren aangesloten[36]. Voor de loonwerkers in bijberoep valt dit niet te bepalen. De regionale, provinciale en landelijke werking werd in de praktijk dus sterk aangestuurd door nationaal secretaris Tessier. Hoewel hij niet uit de sector kwam, slaagde hij er toch in om zich algemeen aanvaard te maken[37]. De invulling van studiedagen, de organisatie van regionale infomomenten, het overleg inzake prijsbepaling nam hij in handen. Maar evengoed was hij aanwezig bij de jaarlijkse feesten van de regionale verbonden. Of trok hij mee op uitstappen met groepen loonwerkers naar constructeurs, beurzen of demonstraties. Hij vertegenwoordigde de beroepsfederatie ook in tal van officiële instellingen voor middenstand, commissies voor landbouw of themagerichte organisaties zoals bv. veiligheid op het werk. Landbouw-Service/Agro-Service was geen éénmanszaak, maar Tessier was er wel de verpersoonlijking van.

Vestigingswet

Actiepunt nummer één bleef de strijd tegen het loonwerk, uitgevoerd door boeren, zonder dat daar enige vorm van registratie tegenover stond. In het eigen tijdschrift, op regionale, provinciale en nationale bijeenkomsten, tijdens studiedagen: telkens weer werd er op gehamerd dat iedereen loonwerker mocht zijn, maar dan wel als geregistreerd loonwerker. “Men [is] ofwel loonwerker ofwel geen loonwerker”[38]. Soms ging men hierin daadwerkelijk tot actie over. In 1962 werd bijvoorbeeld een hernieuwde actie tegen sluikwerk opgezet. Loonwerkers werden opgeroepen namen en adressen door te geven (maar niet van familieleden) van landbouwers die klant waren bij niet-geregistreerde loonwerkers[39]. De ergernis bij de loonwerkers werd nog versterkt omdat sinds de oprichting van het Landbouwinvesteringsfonds in 1961 de landbouwers nu rechtstreeks kredietondersteuning kregen bij de aanschaf van nieuw materiaal[40]. De boeren maakten hiervan natuurlijk dankbaar gebruik. Maar het betekende ook een stimulans om misschien te overinvesteren of anders gezegd, machines aan te schaffen die niet overeenstemden met de schaalgrootte van het bedrijf. En dan was de stap naar loonwerk door deze boeren in de directe omgeving van het eigen bedrijf natuurlijk snel gezet.

Affiche Landbouwinvesteringsfonds. Vanaf 1961 konden landbouwers een beroep doen op het LIF voor onder meer de financiering van machines. De loonwerkers hebben dit steeds als oneerlijke concurrentie beschouwd.

Breekpunt in heel deze confrontatie bleef het feit dat het

beroep van loonwerker geen erkend beroep was. In principe mocht iedereen zonder enige beperking zich loonwerker noemen en het beroep uitoefenen. Tenminste, Tessier en met hem de andere betrokkenen bij de federatie waren hiervan overtuigd. Nochtans was er al in 1946 een vergunningsplicht voor loonwerkers uitgevaardigd om een registratie in het handelsregister te bekomen. Maar die was blijkbaar door een persoonlijke kwestie altijd dode letter gebleven[41]. Vanaf 1967 maakte Tessier er werk van om het beroep van "aannemer van oogst- en dorswerken" te laten reglementeren. Tot driemaal toe werd een verzoekschrift ingediend. In oktober 1969, met een herziene en vernieuwde aanvraag in juni 1970, en opnieuw in februari 1973, telkens gunstig onderschreven zoals wettelijk vereist door de Hoge Raad van de Middenstand. Maar geen enkele keer werd het verzoekschrift door de bevoegde Minister van Middenstand in een wettelijke reglementering omgezet.

UIT HET LOONWERKERSLEVEN GEGREPEN, 1980

Jef, loonwerker, 47 jaar

Goed tien jaar geleden wisten we bij wijze van spreken niet eens wat maïs was en vandaag verdien ik er voor een groot deel mijn inkomen mee. Toen werkten we met een getrokken hakselaartje voor één rij, vandaag rijdt Guido, mijn chauffeur, in een zelfrijdende hakselaar voor drie rijen. De eerste van de hele regio trouwens!

Guido, loonwerker, in dienst van Jef, 36 jaar

De baas heeft een schitterende machine gekocht. Comfortabele zitpositie, goed zicht op de rijen voor mij. En het werk gaat echt wel goed vooruit.

Jef, loonwerker, 47 jaar

Zo'n hakselaar is weliswaar een grote investering, maar als je daarmee nieuwe klanten kan binnenhalen is het natuurlijk wel de moeite waard. Ik werk anders graag in de graanoogst. Maar iedere loonwerker of boer heeft wel één of meerdere maaidorsers. Met als gevolg dat de prijzen de echte kosten al lang niet meer dekken.

Guido, loonwerker, in dienst van Jef, 36 jaar

Machines zijn mijn ding. Ik kan er me echt in verliezen om die tuigen uit elkaar te halen, onderdelen te vervangen of te smeren. En wanneer je dan bij het begin van een nieuwe klus, 's ochtends vroeg, de motor probleemloos kan starten…Die eerste tientallen meters die je aflegt op het veld… Dat valt met geen woorden te beschrijven.

Jef, loonwerker, 47 jaar

Ik mag echt wel tevreden zijn over mijn mensen. Guido is natuurlijk mijn technische toeverlaat. Daarnaast zijn er nog twee anderen permanent in dienst. Ook op hen kan ik betrouwen. En natuurlijk is er nog mijn vrouw die de facturatie doet en de permanentie thuis. Nu, ik moet ze natuurlijk ook het hele jaar door aan het werk houden. Anders ben ik ze kwijt aan de tapijtfabrieken die hier in de regio precies als paddenstoelen uit de grond schieten.

Guido, loonwerker, in dienst van Jef, 36 jaar

Men heeft me al dikwijls een job in de fabriek aangeboden. Maar dat interesseert me niet echt. Het zal misschien wel meer verdienen en betere uren hebben. Maar bij Jef heb ik ook wel genoeg uren in het zwart bijbetaald en kan ik vooral mijn ding doen zonder dat hij voortdurend op mijn vingers zit te kijken. Hij weet ook wel dat ik geen zotte dingen doe.

Jef, loonwerker, 47 jaar

Na de maïs gaan we dit jaar voor het eerst ook wat graafwerken uitvoeren. Een boer vroeg me waar hij terecht kon voor het onderhoud van zijn grachten en kanten. Zonder er veel bij na te denken heb ik hem gezegd dat ik dat wel zou doen. Het is een andere manier om je klanten aan je te binden én zo heb ik werk voor mijn mensen tijdens de kalmere maanden. Hier zie ik toch nog wel mogelijkheden in.

Gratis toegangskaart voor het Salon van Tuinbouwtechniek in Gent, 1961.

Dat Boerenbond de vestigingswet niet ondersteunde, werd duidelijk door een pertinente stellingname tijdens hun congres in het voorjaar van 1976: “Het congres begrijpt niet dat loonwerkers in feite een monopolie voor werk bij derden opeisen door een vestigingswet voor loonwerkers”[42]. Het ontlokte Tessier een zeldzaam scherpe, bijna persoonlijke reactie[43].

In 1984, bij de tiende ‘verjaardag’ van de goedkeuring door de Hoge Raad, kwam hij nog eens terug op de aanvraag tot vestigingsbesluit. “Moeten op het uur X op dag Z

overal de toegangswegen tot autostrades en steden door maaidorsers en oogstmachnes geblokkeerd worden om een vestigingsbesluit te krijgen? Waarom moet altijd geweld gebruik worden? (…) Is tien jaar wachten niet genoeg?"[44] Waarmee hij duidelijk verwees naar de manier waarop de boerenorganisaties blokkades op de wegen vormden om hun eisen kracht bij te zetten. Maar een vestigingsreglementering voor de loonwerkers kwam ook nu niet van de grond.

Stijgende prijzen en lonen

Een belangrijk aandachtspunt bleef natuurlijk de prijsbepaling van het loonwerk, nog steeds op basis van de kostprijsberekening en bijgestuurd op regionale schaal. In het spoor van de verbreding van de activiteiten van de loonwerkers tekende zich ook een uitbreiding af van de richtprijzen. Was in de jaren 1950 een prijs per gedorste zak graan of per uur quasi voldoende, dan werden vanaf de jaren 1960 stelselmatig nieuwe bewerkingen in de richtprijzen opgenomen: het rooien van bieten, het hakselen van maïs, het zaaiwerk, het persen enz. eze prijzen werden bovendien onderverdeeld naar de voorjaarswerken, de zomerarbeid en de najaarswerken, met een aparte verspreiding op het gepaste ogenblik[45]. Bijna niemand in de sector volgde letterlijk de prijzen, maar over het algemeen waren ze inderdaad richtinggevend. In Oost-Vlaanderen vroegen ongeveer driekwart van 50 bevraagde loonwerkers tot 20 % onder de richtprijs[46].

Die prijsvorming onderging ondertussen wel de invloed van de invoering van de Belasting op de Toegevoegde Waarde (BTW) in 1971. En nog meer van de grote inflatie in diezelfde periode. Alleen al de prijs van toebehoren zoals bindkoorden, gebruikt bij het persen, verdrievoudigde op twee jaar tijd. De inflatie manifesteerde zich ook in de lonen. In het voorjaar van 1974 was er bijvoorbeeld een indexaanpassing in januari, maart én in april wat op die vier maanden alleen al resulteerde in een loonstijging van meer dan 8%[47]. Maar ook in het begin van de jaren 1980 kenden de lonen in de sector op 5 jaar tijd een gemiddelde stijging met meer dan 30%. De richtprijzen probeerden die stijgingen te ondervangen en volgden grotendeels eenzelfde curve. Maar omdat de loonwerkers systematisch onder deze prijzen gingen, werd de loonkost alsmaar zwaarder. In de regio Veurne waren alleen voor het maaidorsen en het mest laden en spreiden de reële prijzen volledig kostendekkend[48].

De lonen werden natuurlijk vastgelegd in het Nationaal Paritair Comité waarin vanaf november 1963 alleen nog maar vertegenwoordigers van Landbouw-Service/Agro-Service zitting hadden. In navolging van de verbreding van het loonwerk was de naam overigens gewijzigd in Nationaal Paritair Comité voor de Ondernemingen van Technische Land - en Tuinbouwwerken (vaak afgekort tot OTL), met daaropvolgend een opsomming van de 8 hieronder begrepen bewerkingen[49]. Belangrijker was de nieuwe loonovereenkomst die vanaf 1964 de werknemers onderverdeelde in verschillende categorieën, met vastgestelde

Omgevallen silagewagen met aardappelen, jaren 1980. Acties rond veiligheid of ongevallenpreventie moesten de loonwerkers bewust maken van de noodzaak om op een veilige manier hun arbeid uit te voeren.

vergoedingen voor verplaatsing, kost en logies. Ook de verlofregeling werd vastgelegd wat in zijn geheel de basis vormde van een sociaal kader dat de komende decennia grotendeels werd gehandhaafd. In de jaren 1970 kwamen daar arbeidsduurvermindering bij en in 1975 een eindejaarspremie waarmee de algemene sociale loonpolitiek in België werd gevolgd.

De loonwerkers ondervonden echter problemen met het betalen van die eindejaarspremie. Precies in die periode van uitbetaling viel immers ook het bietenrooien en maïs hakselen wat hen verplichtte om veel kapitaal voor lonen opzij te houden. Terwijl daarentegen de klantenfacturen pas later werden betaald. Om dit probleem op te vangen werd in het NPC besloten een Fonds voor Bestaanszekerheid op te richten. Dat Fonds moest de uitbetaling van de eindejaarspremie op zich nemen, op basis van de over het jaar gespreide bijdrage van de werkgevers-leden. Tegelijk hoopte men zo ook een beter zicht te krijgen op het aantal werkgevers in de loonwerksector[50]. In de daaropvolgende jaren bleek de idee van het Sociaal Fonds inderdaad goed te werken. Mettertijd werden er budgetten vrijgehouden die ook in opleiding of acties rond veiligheid werden geïnvesteerd.

Aandachtspunten

In de lange periode die de volledige jaren 1960 en 1970 overspande, ontwikkelde de Nationale Centrale Landbouw-Service/Agro-Service, met zijn onderliggende verbonden, een veelzijdige activiteit in dienst van de loonwerksector. De positie en de betekenis van de beroepsfederatie met de figuur van Tessier in het midden van het web, waren als het ware een vanzelfsprekend gegeven. De representativiteit van de werking kenmerkte zich door de invulling van de vele, diverse activiteiten en de stellingname in thema's die de sector aanbelangden.

Opleiding was ook één van de thema's die doorlopend op de agenda stonden. De organisatie van studie- en infovergaderingen vormde immers een wezenlijk onderdeel van de regionale en landelijke werking. In een sector die sterk concurrentieel was, bovendien enorm snel veranderde, was bijscholing zonder meer noodzakelijk. Het algemene opleidingsniveau van de loonwerkers lag trouwens over het algemeen niet hoog. Tot het van de einde jaren 1960 had iets meer dan de helft van 165 bevraagde loonwerkers in Oost- en West-Vlaanderen alleen maar lager onderwijs gevolgd. Goed 10 jaar later was de gemiddelde scholing van de oudere generatie gestegen tot 14 jaar, terwijl de jongere generatie doorgaans het middelbare onderwijs had afgemaakt[51].

Maar opleiding werd heel breed gestuurd. Dat kon gaan van een studiedag over één centraal thema, een informatievergadering tijdens een regionale bijeenkomst tot een meerdaagse cursus in een opleidingscentrum. Het Praktijkcentrum voor Land- en Tuinbouw (PCLT) in Roeselare vervulde hierin vanaf 1964 voor de landbouw- en loonwerksector een pioniersrol door

Cursus maaidorstechniek in PCLT Roeselare, 1969. De eerste technische bijscholingen hadden een enorm succes. De loonwerkers werden immers geconfronteerd met alsmaar complexere machines.

een aanbod van sterk op de praktijk gerichte opleidingen[52]. In Wallonië vervulde het CEMAG in Gembloux bijna gelijktijdig een gelijkaardige functie. Klassiek was ondertussen al de studiedag tijdens de Internationale Week van de Landbouw, maar ook op andere 'salons' en beurzen werden studiedagen gehouden. Zeker voor de loonsproeiers werden jaarlijks meerdere opleidingen voorzien, met overigens veel respons. Zo werd jarenlang een nationale studiedag gehouden tijdens het Salon voor Tuinbouwtechniek, later Hortechnica geheten, in Gent. Ook hiervoor werd meestal het principe gehanteerd dat Landbouw-Service/Agro-Service de praktische organisatie wel op zich nam, maar de invulling werd overgelaten aan gastsprekers die als specialisten een bepaald thema uitdiepten.

Studiedag loonsproeiers Gent, 1971. Jarenlang werd in het kader van het Salon van Tuinbouwtechniek in Gent de jaarlijkse studiedag voor het verbond van loonsproeiers gehouden.

Cover 25-jarige uitgave *Agro-Service*, 1984. Net zoals de Nederlandstalige uitgave in 1980 vierde het Franstalige *Agro-Service* in 1984 zijn 25-jarige verschijningsdatum met een opvallende zilveren covervormgeving.

Het eigen tijdschrift vervulde natuurlijk ook een rol in de verspreiding van kennis en informatie. Behalve een groot aantal advertenties, waarvan de opbrengst toeliet om het tijdschrift financieel meer dan onafhankelijk te maken, bevatte het ook artikels die de technische evolutie van de sector op de voet volgden. Verslagen van studiedagen, bezoeken aan beurzen of constructeurs en de nodige achtergrondinformatie gaven het blad het aanzien van doorgeefluik voor de sector. Sinds 1960 verscheen ook een Franstalige versie - even eenvoudig Agro-Service geheten - die licht verschilde van de Nederlandstalige editie. Advertenties en technische artikels waren logischerwijze iets meer toegespitst op de Waalse situatie[53].

In het tijdschrift besteedde Tessier ook altijd veel aandacht aan het internationale kader[54]. Hijzelf nam

hierin actief deel, zoals bij de stichting van de Internationale Unie van Nationale Organisaties van Agrarische Loonbedrijven (IUAL) op 31 mei 1961 in Valkenburg in Nederland. Stichtende landen waren naast België, nog Duitsland, Frankrijk, Italië en Nederland. De eerste voorzitter was de Belgische sproeistoffenhandelaar René de Munck uit Hooglede, eerste secretaris was Tessier. In de daaropvolgende jaren werden geregeld internationale bijeenkomsten georganiseerd, in de diverse landen, die telkens een organisatorisch en een inhoudelijk luik omvatten. Het groeiende belang van de toenmalige Europese Economische Gemeenschap (EEG) inzake landbouw gaf aanleiding tot de oprichting van een apart 'EEG-comité' binnen de internationale federatie. Begin jaren 1980 resulteerde dat in de oprichting van de *Confédération Européenne des Entrepreneurs de travaux Techniques Agricoles et Ruraux* (CEETTAR), met maatschappelijke zetel in Brussel.

Eerste Europese conferentie van agrarische loonbedrijven, 1981. De internationale samenwerking tussen de verschillende verbonden mondde begin jaren 1980 uit in de oprichting van een Europese confederatie, CEETTAR geheten.

HOOFDSTUK 4

Landbouw, maatschappij en ondernemen

1986-2012

Niet alleen de technische omwentelingen in de Belgische landbouw gaven de agrarische sector een heel ander aanzien. Het werk op het veld, in de stal en in de serre onderging vanaf het laatste kwart van de 20e eeuw ook in toenemende mate de invloed van het Europese landbouwbeleid en de mondiale agribusiness. Tegelijk werd de sector geconfronteerd met problemen die het agrarische bestel in de kern van zijn bestaan raakten. Boterbergen, mestoverschotten en de ene voedselcrisis na de andere veeziekte deden de (Belgische) landbouw op zijn grondvesten daveren.

Van langsom werd ook duidelijk dat de vanzelfsprekende maatschappelijke positie die de landbouw van oudsher had ingenomen, stevig aan herziening toe was. De structurele inpassing van nieuwe aspecten zoals duurzaamheid, milieu- en diervriendelijkheid gekoppeld aan de noodzakelijke economische rendabiliteit, hielp om de spanning tussen landbouw en maatschappij te ontmijnen. In het spoor van deze ontwikkelingen moest ook de loonwerker zijn bedrijfsorganisatie aanpassen. Aan de essentie veranderde voor hem evenwel niet zo veel: het leveren van kwalitatief hoogstaand werk, op zo kort mogelijke tijd, met een zo hoog mogelijk arbeidsvolume en dat alles natuurlijk tegen een scherpe prijs.

TUSSEN MARKT EN MAATSCHAPPIJ

Diverse krachten

Over het algemeen vertoonde de landbouw in België na 1980 dezelfde op- en neerwaartse tendensen als de decennia daarvoor. Het totale aantal landbouwbedrijven bijvoorbeeld bleef dalen van goed 113.000 in 1980 naar nog geen 43.000 in 2010 waarvan bijna 70% zich in Vlaanderen situeerde[1]. Eenzelfde beweging in het aantal effectieve arbeidskrachten: van 185.000 naar ruim 100.000 minder in 2010. Ook het landbouwareaal verminderde, zij het minder uitgesproken, in diezelfde periode met bijna 5%. In deze dalende cijfers zijn evenwel een aantal fenomenen vervat die direct aan stijgende tendensen zijn gelinkt. De gemiddelde oppervlakte per bedrijf in België verdubbelde bijna tussen 1980 en 2000 (van 12,5 naar 22,5) om dan in het daaropvolgende decennium nog eens met 40% te stijgen tot bijna 32 hectare. Zeker in Wallonië, waar de akkerbouw overheerste, kon men stilaan spreken van - internationaal gezien - relatief grote bedrijven met een gemiddelde oppervlakte van meer dan 51 hectare. In de veeteeltsector kwam een einde aan de ongebreidelde uit-

breiding van het totale aantal dieren, ook al omdat de melk- en vleesrendementen per dier sterk stegen. Maar per bedrijf verveelvoudigde het aantal dieren tegenover de jaren 1980.

Zicht op voedersilo's veebedrijf, jaren 1990. Terwijl het aantal landbouwbedrijven van jaar tot jaar afnam, manifesteerde zich in alle landbouwsectoren een schaalvergroting per bedrijf.

In het teeltplan van de Belgische akkerbouw was geen sprake meer van een revolutionaire omwenteling, maar eerder van een aantal ontwikkelingen die ook voor de arbeid op en naast het veld van belang waren. Zo groeide België steeds meer uit tot een aardappelland. De teelt was altijd al van belang geweest, voor de opbrengst, de teeltafwisseling, op elk akkerbouwbedrijf. De boom in de Belgische aardappelverwerkende sector in het begin van de 21e eeuw leidde tot een stijging van het aardappelareaal, zowel in Vlaanderen als in Wallonië. Eenzelfde scenario tekende zich af voor de openluchttuinbouw die rechtstreeks verbonden was met de groei van de diepvriesgroentenindustrie in centraal West-Vlaanderen of de conservenverwerking in het noorden van Limburg. Naast de te verwachten verdere toename van de oppervlakte haksel- of snijmaïs was zeker vanaf 2000 de stijging van het areaal korrelmaïs opvallend. Door veredeling van de plant was ook in onze streken vroegrijpe maïs voor de korrel alsmaar beter mogelijk, interessant na vermaling voor de veevoederindustrie of de veeboer die zelf zijn voeder wilde mengen. Ook cichorei voor de verwerking tot inuline en als alternatief voor suikerbieten kende een gestage opmars. Sinds 2006 werkte het Europees landbouwbeleid aan een sanering van de suikersector en de daarbij horende vrijgeving van de markt. Voor veel boeren was het een reden om niet langer suikerbieten te telen. Het Belgisch areaal halveerde dan ook sinds 1980 tot goed 60.000 hectare.

Voor het bewerken van dit dalende en variërende areaal op steeds grotere percelen werd beroep gedaan op minder, maar grotere machines. Rond 2000 werden in België bijvoorbeeld jaarlijks nog ongeveer 80 maaidorsers verkocht, 120-150 aardappelrooiers of 45-80 maïshakselaars[2]. Het meest verkocht bleef de trekker, maar die werd niet langer alleen in een agrarische context gebruikt. Andere tuigen zoals zaaimachines, ploegen of kunstmeststrooiers gingen in meerdere honderden exemplaren naar nieuwe eigenaars. De snelheid van arbeidsuitvoering leidde er toe dat de machines, en zeker de trekkers,

minder uren presteerden wat dan weer de gemiddelde levensduur de hoogte indreef. Ze werden alleszins veiliger en vooral comfortabeler voor de gebruiker. Geluidsarme cabines, voorzien van ergonomische stoelen en bedieningspanelen, met temperatuurregeling werden in de loop der jaren de norm[3]. De ontwikkeling van nieuwe modellen van banden was in zekere zin ook een keuze voor comfort. Het gebruik van bijzonder brede banden moest immers de druk op de grond verminderen en zo toelaten om de alsmaar zwaardere en zwaar geladen tuigen in soms moeilijke omstandigheden toch hun werk te laten uitvoeren. Dat leidde na 2000 tot een verspreiding van rubberen rupsbanden, waardoor de druk op de grond tot een minimum werd herleid. Het toenemende wegtransport voor het vervoer van lasten vereiste dan weer andere banden wat de constructeurs er toe aanzette om een variabele bandenspanning mogelijk te maken.

Bieten rooien in natte omstandigheden, 1998. De impact van de steeds grotere en zwaardere tuigen op de bodemstructuur is niet te onderschatten.

Binnenzicht cabine, 2011. De hedendaagse trekkercabines met hun ergonomisch comfort en electronische bedieningspanelen geven goed de graad van performantie van de hedendaagse landbouwmachines weer.

Er was ook een duidelijke ontwikkeling naar een steeds verdere verfijning van de prestaties. Het gebruik van electronica vanaf het begin van de jaren 1980 was hiertoe een eerste aanzet. Het liet toe om controle uit te oefenen op de werking van de machine. Bij de tractoren bijvoorbeeld betekende dat rijden op het juiste toerental van de motor of schakelen in de juiste versnelling. In het spuiten werd dit eveneens

snel toegepast om bijvoorbeeld het debiet van de vloeistoffen per spuitkop te regelen[4]. Die electronische aansturing kende vanaf de jaren 1990 een vervolg in de vorm van informaticatoepassingen op de landbouwmachines. Door middel van sensoren leverden de arbeidsbemeting of de kwaliteitsbepaling van de geoogste producten extra input op voor de boer. Het gebruik van GPS-positiebepaling was de voorlopig laatste stap in deze ontwikkeling. Zeker sinds 2005 neemt als het ware de gps-besturing de machine van de bestuurder over. De robotisering van de machines is ingezet, de precisielandbouw een feit. Zeer nauwkeurige aansluiting van de werkgangen en plaatsspecifieke informatie op het perceel is nu mogelijk. Op het einde van de rit kunnen alle prestaties letterlijk in kaart worden gebracht zodat bij een volgende bewerking hiermee rekening kan worden gehouden[5].

Zaaien zomertarwe, 2011. Zeker in Vlaanderen is de continue nabijheid van huizen en wegen soms een remmende factor voor een efficiënte bedrijfsvoering.

Maar behalve verfijning en comfort kenmerkten de machines zich natuurlijk door een enorme toename van volume en performantie. Hier is letterlijk het motto van de internationale Olympische beweging - “Citius, altius, fortius” (sneller, hoger, sterker) - van toepassing. Dat was ondermeer het gevolg van de fusie- en overnamegolf die de sector van de machineconstructeurs vanaf de jaren 1990 onderging waardoor de bedrijven alsmaar groter en internationaler werden. De val van het IJzeren Gordijn en de toetreding van voormalige Oostbloklanden tot de Europese Unie vanaf 2004 bood hen bovendien de mogelijkheid om nieuwe markten aan te boren waar schaalgrootte van percelen en boerderijen geen loos begrip was[6]. De relatief kleinschalige Belgische landbouw zag zich genoodzaakt om hierbij aansluiting te vinden. Tegelijk was er vanuit de Belgische sector toch ook vraag naar grotere en meer performante machines waarmee grotere werkoppervlakten konden worden bestreken.

Dat resulteerde tussen 1980 en 2010 in een verveelvoudiging van het werkvolume van de machines op de Belgische velden. De maximale werkbreedte van een maaidorser verdubbelde tot 12 meter op de grootste graanvelden in Wallonië. Het gemiddeld vermogen van een tractor voor landbouwgebruik ging dezelfde weg op tot meer dan 150pk (of 110 kW zoals arbeidsvermogen nu wordt berekend) per nieuw verkochte tractor[7]. Aardappelen

Stapelen stropakken met telescooplader, 2012. In het verlengde van de doorbraak van het gebruik van de grote balen geperst stro of gras kende ook de telescooplader of verreiker een opvallende verspreiding op de Belgische velden en boerderijen.

werden sinds het begin van de jaren 1970 gerooid op één of twee rijen, na 2005 brak stilaan de vierrijige rooier door. De maïshakselaar verdubbelde van 4 naar standaard 8 rijen (tot een maximum van zelfs 12 rijen) met enorme motorvermogens van 500 tot 1000 pk. Spuitbomen van meer dan 50 meter breedte werden gebruikt op de velden. En in het gras maaien, keren en oprapen was de evolutie al even spectaculair op het vlak van werkbreedte, volume en snelheid. De doorbraak van de zelfrijdende opraappers na 2000 betekende meteen ook een gelijkaardige verspreiding van de telescooplader, ook wel verreiker geheten, op de velden en boerderijen. In het verlengde daarvan werd hij trouwens ook gebruikt voor allerlei vormen van laden en lossen op de boerderij. De opsomming kan blijven doorgaan, de lijst is bijna eindeloos lang. Voor de loonwerker bood deze grootschaligheid zeker interessante mogelijkheden. Voor velen was ze ook de aanzet tot een herdenken van de activiteiten van het bedrijf.

In het spoor van landbouw en maatschappij

In elk geval werd 'ondernemen' in het loonwerk anders dan het vroeger was geweest. Als zelfstandige had de loonwerker natuurlijk altijd al aan klantenbinding moeten doen, opportuniteiten in de markt onderkennen, zijn bedrijf runnen. Maar behalve wat factuurwerk was er van een echte boekhoudkundige bedrijfsvoering doorgaans geen sprake. Mee onder druk van de maatschappelijke context en de schaalvergroting moest ook de loonwerker hierin evolueren. Steeds meer loonbedrijven schakelden bijvoorbeeld over naar het juridische statuut van een bvba of een nv. Einde jaren 1990 waren ongeveer 15% van de loonwerkers in hoofdberoep op die manier gestructureerd[8]. Zeker voor de grote loonwerkers, met een grote investeringsfactor en personeelsbezetting was dergelijk statuut noodzakelijk geworden. In elk geval noopten onder meer de grote kapitaalsinvesteringen tot een meer administratieve bedrijfsvoering. Dat werd in vele gevallen de taak van de echtgenote of de partner van de loonwerker die vaak zelfs structureel als personeelslid van het bedrijf werd ingeroosterd. Dat wordt bevestigd door een bevraging in de loop van 2004 bij loonwerkers in België waaruit bleek dat 64% onder hen één tot twee gezinsleden in het bedrijf tewerkstelde[9].

Binnenzicht loods loonwerkersbedrijf, einde jaren 1990. Elke loonwerker heeft een overdekte en beveiligde werkplaats waar hij zijn machinepark kan stallen en onderhouden.

Met de toegenomen administratieve last zat de sector overigens en niet onlogisch helemaal in het spoor van de brede agro-voedingssector. De verstrengde milieuwetgeving en de vele initiatieven voor het bewaken van de volksgezondheid lagen hieraan ten grondslag. Vanaf de jaren 1990 werd in het kader van de opeenvolgende Mestdecreten niet alleen het uitstrooien en verrijden van mest sterk gereguleerd, maar werd bovendien een hele administratieve verplichting hierrond opgebouwd. Eenzelfde verhaal tekende zich af na de dioxinecrisis en de diverse veeziektes rond 2000 waarna België internationaal gezien het voortouw nam inzake voedselveiligheid en traceerbaarheid van voedselstromen. Ook de loonwerkers moesten zich inpassen in het wettelijk systeem van autocontrole, meldingsplicht en traceerbaarheid. In het kader van GMP (Good Manufacturing Practice) en later IKKB (Integraal Keten Kwaliteit Beheersysteem) werden diverse methodieken en normeringen uitgewerkt die moesten leiden tot één systeem voor de voedselveiligheid, de kwaliteitscontrole en de traceerbaarheid van de primaire, plantaardige productie[10]. Concreet hield dat onder meer in dat een certificaat moest worden behaald. In de praktijk betekende dat dat de loonwerker die bijvoorbeeld het graantransport naar de graanhandel verzorgde de traceerbaarheid van dat graan moest verzekeren, maar onder meer ook een correcte reiniging van de binnenzijde van laadruimtes moest voorzien.

Afspuiten tractor, jaren 1990. Goed onderhouden machines zijn een vanzelfsprekende voorwaarde bij elk loonwerkersbedrijf. Dat impliceert ook het reinigen van de tuigen na de arbeid.

Dus niet alleen op het veld, maar ook in de administratieve omkadering van het agrarische werk vonden boer en loonwerker elkaar gemakkelijker. Nog meer dan vroeger hadden beiden bij de uit-

voering van hun werk dezelfde bedrijfseconomische belangen. De communicatie werd er alleen maar duidelijker door. Het maakte de altijd al bevoorrechte relatie boer-loonwerker in zekere zin vlotter. Anderzijds was die verhouding wel geëvolueerd, niet meer zo vanzelfsprekend. Communicatiemiddelen zoals eerst fax en nadien mail en internet maakten het de boer immers veel gemakkelijker om zich ook elders te informeren. Hij werd hiertoe ook uitgenodigd door de al jaren scherpe bedrijfseconomische situatie van de landbouwsector die hem verplichtte om elke vorm van sentiment overboord te gooien. Maar het 'shoppen' van loonwerker naar loonwerker is natuurlijk niet bevorderlijk voor een goede overeenkomst. Ook al omdat de laagste prijs alleen een veel te kleine basis is om verder te gaan. Kwaliteit van het werk, het nakomen van afspraken of het juist invullen van de nodige verplichtingen zijn allemaal zaken die een goed loonwerkersbedrijf onderscheiden[11].

In toenemende mate ondervonden de loonwerkers trouwens ook de concurrentie van samenwerkingsvormen van landbouwers. De diverse overheidsinitiatieven sinds de jaren 1950 hadden in de praktijk weinig effect gehad. Wel kwamen alsmaar meer feitelijke samenwerkingen tot stand. Het betrof dan enkele boeren die gezamenlijk een tuig aankochten en gebruikten. De overeenkomst berustte vooral op wederzijds vertrouwen. Vanaf de jaren 1990 werd er evenwel steeds meer voor gekozen om een juridische vorm aan deze samenwerkingen te geven. Op die manier kon de coöperatie of machinering (in het Frans afgekort tot het begrip CUMA) een beroep doen op investeringssteun van het VLIF. Een onderzoek in 2006 over 15 machineringen signaleerde een gemiddeld ledenaantal van meer dan 20 boeren per eenheid[12]. Over het algemeen werd geïnvesteerd in kleinere machines, precies voor die bewerkingen die voor de loonwerker interessant waren buiten de grote oogstcampagnes.

Nakijken voorbord maïshakselaar, jaren 1990. De inzet van geschoold personeel is één van de elementen waarmee een loonwerker het verschil kan maken.

Ondernemen binnen/buiten de landbouw

De arbeid op het veld en rondom de boerderij die door de boer aan loonwerkers werd uitbesteed, kende in het laatste kwart van de 20e eeuw een aantal opvallende tendensen. Daarbij was schaalvergroting toch wel het centrale element. Het maakte het werk voor een

deel ook gemakkelijker, comfortabeler[13]. Grotere percelen betekende minder draaien en keren met de grote tuigen en dus een vlottere afhandeling. Grotere bedrijven hield ook in dat voor hetzelfde volume aan arbeid minder moest gewisseld worden tussen klanten. De loonwerkers deden daarvoor een beroep op steeds grotere tuigen die alsmaar meer volume of bewerkingen konden uitvoeren.

Voor een deel verliep dat volgens hetzelfde patroon van de voorgaande jaren[14]. Het hele proces in maïs - van zaaien, in mindere mate spuiten tot oogsten - was nog meer dan vroeger in handen van loonwerkers. De aanschaf van de weinig gebruikte precisiezaaimachine was voor één boerderij niet interessant terwijl de investeringskost van de bijzonder dure maïshakselaar doorgaans te hoog gegrepen was. De toename van het aardappelareaal deed het werkvolume overal stijgen, maar kwam zeker in Wallonië voor een flink deel in handen van gespecialiseerde en grote loonwerkersbedrijven[15]. Zij zetten dan ook de meest geavanceerde tuigen in die voor slechts weinig bedrijven haalbaar waren. Suikerbieten - het zaaien, spuiten en rooien - bleef een teelt die klassiek grotendeels door loonwerkers werd uitgevoerd. In de graanstreken was de oogst van graan nog steeds een hoofdactiviteit. In de regio's met intensieve veelteelt kenden mesttransport en - verspreiding, voor drijfmest met mestinjectoren, evenzeer een blijvende uitbesteding aan loonwerkers. Dat was ook het geval voor het spuiten op de velden, maar dan voornamelijk in West- en Oost-Vlaanderen.

Anderzijds waren er toch ook wel een aantal verschuivingen waardoor het loonwerk op een andere manier werd ingevuld. Zo was er over heel België een stijging van de arbeid in het gras. Dat omvatte dan het maaien, het harken, het hakselen, het maken van balen - rond dan wel rechthoekig - en het wikkelen ervan in plastiek. In 1996 bleek 'het werk in het gras' al goed voor 53% van de door de boer uitbestede activiteiten. In 2004 was dat nog verder opgelopen tot 74%, wat het

Rooien van prei, begin jaren 1990. In het spoor van de groei van de diepvriesgroentenindustrie in centraal West-Vlaanderen verrichten steeds meer loonwerkers arbeid in de openluchttuinbouw.

gemiddeld gezien in België de meest uitgevoerde bewerking door loonwerkers maakte. Opvallend was ook de toegenomen arbeid in de openluchttuinbouw in het verlengde van de groei van de diepvriesindustrie in centraal West-Vlaanderen. Anders dan gebruikelijk werd hiervoor vaak een vorm van contractteelt opgesteld die de loonwerker weliswaar van arbeid verzekerde, maar hem ook tal van verplichtingen oplegde inzake timing van oogst of aankoop van zaai- en plantgoed of machines.

Maar dé revolutie in het loonwerk vond plaats door de introductie van de grondwerken met kraan en andere grondverzetmachines. Reeds vanaf het einde van de jaren 1970 verrichtten loonwerkers graafwerken voor de boer in functie van de bouw van nieuwe boerderijgebouwen, de aanleg van erfterreinen en het opschonen van grachten en kanten[16]. Dat hield in dat vooral werd geïnvesteerd in de aankoop van graaf- en andere kranen. Want voor het transport waren wagens en tractoren in overvloed beschikbaar. Die verbreding in activiteit was er niet toevallig gekomen, maar was integendeel een gevolg van het streven naar het doorbreken van de klassieke seizoensgebonden activiteiten. Graaf- en grondverzetwerken konden immers gemakkelijk in het minder drukke winterseizoen plaatsvinden en vormden zo een mooie aanvulling op de andere seizoenen. Maar vooral zag de loonwerker hierin de mogelijkheid om zijn (dure) personeel het hele jaar door werk te verschaffen en op die manier aan zich te binden. Vanaf de jaren 1980 werd het immers moeilijker om goed geschoold technisch personeel te vinden en al zeker wanneer er geen doorlopende verbintenis tegenover stond[17].

Tot zowat het midden van de jaren 1990 bleven loonwerkers hun diensten vooral aanbieden in het agrarische milieu en vormde het grondverzet als het ware een logisch verlengstuk van hun andere activiteiten op de boerderij. Maar sindsdien breidden zij hun werkterrein ook uit naar andere, niet agrarische sectoren. Dat betekende dat zij zich richtten op andere doelgroepen zoals groendiensten van steden en gemeenten of zelfs particulieren. In toenemende mate werden zij ook ingeschakeld voor het grond- en steenpuintransport op grote bouw- en wegenwerken. Een tractor met aanhangwagen was immers veel mobieler op de soms moeilijk

Graafwerken op boerderij, jaren 1980. Vanaf het einde van de jaren 1970 zochten steeds meer loonwerkers bijkomende inkomsten in het graaf- en grondverzetwerk.

toegankelijke werven. De transportsector zag dit met lede ogen gebeuren, vooral omdat de loonwerkers hun activiteiten konden uitvoeren zonder te moeten voldoen aan een aantal regels die golden voor het goederenvervoer. Loonwerkers moeten bijvoorbeeld geen vervoersvergunning behalen, zijn niet onderworpen aan de reglementering inzake rij- en rusttijden, een tachograaf is niet verplicht, zij kunnen gebruik maken van 'rode diesel' als brandstof die door minder accijnzen wordt belast[18]. Voor velen is het werk in het grondverzet echter dermate belangrijk geworden dat ze het ondertussen als een vast onderdeel van hun activiteiten beschouwen.

Aanleg voetbalveld, einde jaren 1990. Gaandeweg werd de loonwerkactiviteit in het graafwerk ook uitgebreid naar niet-agrarische sectoren.

De verbreding in het loonwerk was voor de sector onmiskenbaar van belang voor de leefbaarheid ervan. In het spoor van het dalend aantal landbouwbedrijven nam immers ook het aantal loonwerkers sinds de jaren 1990 af. In 1996 werd hun aantal nog geschat op goed 2.000 waarvan 1370 (68%) in Vlaanderen en 659 (32%) in Wallonië[19]. Opvallend daarbij was het blijvend grote aantal loonwerkers - meer dan 500 - in West-Vlaanderen. Maar deze totaalcijfers moeten wel genuanceerd worden. Het betreft hier immers alle bedrijven, ook de boeren die sporadisch werk voor anderen uitvoerden. De loonwerkersbedrijven in hoofdberoep werden daarom geschat op ongeveer 1300. Bij een hernieuwde bevraging in 2004 bleken er nog1216 loonondernemers te zijn. De verhouding Vlaanderen-Wallonië bleef identiek als voorheen, de provincie West-Vlaanderen bleef het hoogste aantal loonwerkers huisvestten[20].

OP ZOEK NAAR GELOOFWAARDIGHEID

Overleven van structuren

In het derde nummer van jaargang 1986 van het tijdschrift Landbouw-Service verscheen - naast de gebruikelijke artikels - heel kort de mededeling dat Stefaan Tessier met ingang van 1 juni 1986 op pensioen ging. Zijn opvolger als beroepssecretaris en als uitgever van het tijdschrift was Hugo Meert die al sinds februari in dienst van het NCMV was[21]. Hiermee kwam, althans officieel, een einde aan een tijdperk van 35 jaar waarin Tessier als vertegenwoordiger van de sector optrad, als organisator ook, of als bemiddelaar. Het is niet duidelijk waarom het NCMV precies voor Meert koos. Hij was immers niet vertrouwd met de landbouw in het algemeen en met het loonwerk in het bijzonder. Op zich hoefde dit niet nadelig te zijn. Maar in het geval van Landbouw-Service/Agro-Service bleek het dat wel. Op geen enkel ogenblik gaf Meert bij zijn achterban immers de indruk om werk te willen maken van de bestendiging of de uitbouw van de organisatie. Op geen enkel ogenblik leek hij de motivatie te hebben om als vertegenwoordiger van de sector op te treden. Werd hij in zijn ambities gefnuikt doordat Tessier, weliswaar met pensioen, nog steeds de werking van kortbij opvolgde? Tessier bleef immers betrokken bij de redactie van het tijdschrift, zetelde nog als directeur van het Sociaal Fonds en was als ere-secretaris nog altijd lid van diverse raden en organisaties. Het is wellicht niet toevallig dat na 1986 het initiatief tot de organisatie voor studiedagen precies vanuit het Sociaal Fonds kwam. In elk geval was de periode dat Meert werkzaam was als beroepssecretaris te kort om een blijvende indruk te maken[22].

In de loop van 1990 werd hij op zijn beurt opgevolgd door Marc Speeckaert, die hem overigens al bijna een jaar administratief bijstond[23]. Al 10 jaar werkzaam in het NCMV was Speeckaert evenmin erg vertrouwd met de loonwerksector, maar kende hij wel het klappen van de zweep van een beroepssecretariaat. Hij trad dan ook op de voorgrond als vertegenwoordiger van de sector, zowel in de nationale als internationale structuren en organisaties. Speeckaert legde zijn eigen accenten, zeker op het vlak van de provinciale werking, en was verder betrokken bij zeer diverse initiatieven en organisaties. Maar hij had alleszins een manier van werken die weinig openheid vertoonde. Bij zijn onverwachte overlijden in september 2003 bleek dat toch nefast te zijn geweest voor de geloofwaardigheid van de Nationale Centrale Landbouw-Service/Agro-Service als beroepsfederatie van de loonwerksector.

Hoofding *Landbouw-Service Nieuwsbrief*, 1996. Na het verdwijnen van het tweemaandelijkse tijdschrift werd vanaf december 1995 gedurende enkele jaren een maandelijkse nieuwsbrief uitgegeven.

Aanvankelijk bleven de nationale, provinciale en regionale structuren vrijwel continu ingevuld. Vanaf 1991 trad in het nationale bestuur nog een nieuwe generatie aan die in de daaropvolgende 20 jaar onverminderd haar betrokkenheid zou betonen. Ook op provinciaal en regionaal vlak bleef de werking van richtprijsbepaling en studievergadering, met natuurlijk de jaarlijkse feesten en de diverse uitstappen met veel succes behouden. Bij de introductie van het mestdecreet in 1991 werden bijvoorbeeld druk bijgewoonde informatiesessies gehouden in de verschillende provincies. In die zin wierp de decennialange opbouw van deze structuren duidelijk haar vruchten af. Om ook de werking in Wallonië meer inhoudelijk te onderbouwen, werd in 1994 Otto Oestges uit Gembloux gevraagd. Hij was alleszins vertrouwd met de sector want werkzaam bij het CEMAG. Oestges moest zich richten tot de Waalse loonwerkers voor de ledenwerving en instaan voor de organisatie van een viertal voordrachten of studiemomenten per jaar[24]. ANETA en Fénéphyto onder het voorzitterschap van loonwerker Nestor Lafalize bleven ondertussen samenwerken met Landbouw-Service in het Nationaal Paritair Comité en het Sociaal Fonds.

Maar vanaf het midden van de jaren 1990 stokte toch de werking in de meeste provinciale en regionale verbonden. Hoewel de provincies jaarlijks wel een financiële bijdrage ontvingen voor hun werking en er een akkoord was om een viertal activiteiten in samenwerking met het nationale secretariaat te organiseren, bleek dit niet voldoende[25]. Alleen in West-Vlaanderen bleef de lokale werking onverminderd standhouden met nog altijd druk bijgewoonde bijeenkomsten in Diksmuide. Het grote aantal loonwerkers in die regio en een lange traditie van regionale organisatie zijn hiervoor allicht een verklaring[26]. In Oost-Vlaanderen en Limburg bleef ook een zeker bereik onder de leden-loonwerkers bestaan.

Met wisselend succes

Sinds 1956 was het eigen tijdschrift zowat het uithangbord van de Nationale Centrale Landbouw-Service/Agro-Service geweest. Zonder al te veel te raken aan lay-out, structuur of inhoud was het al die jaren een vanzelfsprekendheid in de loonwerksector gebleven. Maar naar het einde van de jaren 1980 toe vertoonde het blad toch een zekere amechtigheid. Het bleek niet meer zo vanzelfsprekend om financieel lonende advertenties binnen te halen[27]. Het tijdschrift inhoudelijk stofferen en redactioneel opvolgen was een taak voor de beroepssecretaris, zijnde Meert, maar die moest dat bijna volledig overlaten aan Tessier. Bovendien was er sinds 1987 scherpe concurrentie gekomen door het verschijnen van De Loonwerker, een vakblad uitgegeven door de commerciële uitgeverij Rekad in Herentals. Zij mikten - en met succes - op grotendeels hetzelfde publiek en visten natuurlijk in dezelfde commerciële vijver.

UIT HET LOONWERKERSLEVEN GEGREPEN, 2005

Verdorie zeg, krijg ik daar een boete binnen voor het 'onreglementair verplaatsen van uitzonderlijk vervoer op de openbare weg'. Zo stond het tenminste geformuleerd in de aanmaning tot betaling. Ik weet natuurlijk ook wel dat er een maximale breedte toegelaten is. Maar ik kan toch geen stukken afzagen van mijn machines! Ik moet hiermee dringend naar het loondorsersverbond bellen. Allicht hebben zij er een beter zicht op hoe ik dit probleem het best kan aanpakken.

Loonwerker zijn, het blijft ergens toch wel een stiel die soms alleen maar bestaat uit het oplossen van problemen. Gisteren kwamen we bijvoorbeeld in het atelier tot de vaststelling dat het besturingssysteem van de nieuwe sproeimachine blijkbaar toch niet helemaal werkte zoals het zou moeten. Met al die informatica en GPS-toestanden op de tuigen van vandaag is het er natuurlijk allemaal niet eenvoudiger op geworden. Joris, die de opleiding voor de nieuwe machine heeft gevolgd, denkt echter wel dat hij het kan oplossen. In elk geval moet dit uit de voeten zijn vooraleer we aan het nieuwe seizoen beginnen.

Maar ach, elke job heeft natuurlijk zijn mindere kanten. Ik blijf dit toch wel graag doen. Er valt eigenlijk ook nog goed geld in te verdienen. Tenminste als je alert blijft voor opportuniteiten, waar ze zich ook aandienen. Vorige week kwam een telefoontje binnen of we de aanleg van de groenvoorziening in het nieuwe industrieterrein op ons konden nemen. Natuurlijk doen we dat, ook al zal het nog heel wat adminstratie vergen vooraleer we hiermee mogen beginnen.

Op dat vlak mag ik toch echt niet klagen. Mijn dochter heeft een goede boekhoudkundige opleiding gevolgd en zit mee in de zaak voor het administratieve werk. Alleen al het papierwerk voor alle transport naar de graanhandel. Of indertijd met de Mestbank! Ik ben blij dat ik al langer besloten heb om mijn boekhouding ten gronde te laten uitvoeren. Alleen op die manier weet je als zaakvoerder echt waar je staat met je bedrijf.

Wat mij betreft, ga ik hiermee nog door tot aan mijn pensioen. En zoals ik hier mijn jongste zoon in de weekends en tijdens het seizoen zie rondneuzen in het atelier denk ik wel dat er zelfs een opvolger in huis rondloopt. En daar kan ik alleen maar blij om zijn.

Voor Landbouw-Service/Agro-Service betekende het uiteindelijk de doodsteek. Vanaf 1993 verscheen het blad nog onregelmatig om in het voorjaar van 1994 voor het laatst als tijdschriftnummer te verschijnen. Op aandringen van leden van de Raad van Bestuur van de Nationale Centrale verscheen er in december 1995 opnieuw een Infobrief, in eerste instantie weinig meer dan een dubbel A4-blad, dat in de loop van 1996 en 1997 terug met enige regelmaat naar de leden werd gestuurd. Mettertijd werd de lay-out wat opgefrist, het volume vergroot en de artikels inhoudelijk iets meer uitgebreid. Zo verschenen de richtprijzen in het blaadje of werden de resultaten van de besprekingen van het paritair comité gepubliceerd. Maar in het voorjaar van 1998 was het voorgoed gedaan met de uitgave ervan.

Veel aandacht bleef uitgaan naar de opleiding van de loonwerkers en in toenemende mate ook het personeel van de loonbedrijven. Vanuit het Sociaal Fonds was besloten om het beschikbare budget niet alleen ter beschikking te stellen voor de eindejaarspremie, maar ook voor werknemersopleidingen zonder dat dit tot bijkomende kosten van de werkgever mocht leiden. Wellicht mag dit worden gezien als een initiatief van Tessier, die immers als directeur van dat Fonds was aangesteld, om via een omweg toch nog greep te houden op de organisatie van studiedagen voor de loonwerkers. Met het PCLT in Roeselare werd in 1989 het initiatief genomen om in de winter een vervolmakingscursus voor loonwerkers op te zetten. In eerste instantie was ze gericht op de bedrijfsleiders, maar een deel van de cursus moest ook toegankelijk kunnen zijn voor het personeel van de loonbedrijven. Het was de bedoeling om een theoretisch gedeelte te koppelen aan praktijkgericht onderwijs[28]. Daarnaast werden door datzelfde Sociaal Fonds regelmatig campagnes over veiligheid in het loonwerk opgezet. Voor de eerste maal vond een studiedag rond dit thema plaats tijdens de Internationale Week van de Landbouw in Brussel in februari 1989. In de jaren 1990 bleven studiedagen en infomomenten, al dan niet met ondersteuning van het Sociaal Fonds, regelmatig ingericht. Er werden zelfs opleidingen voorzien voor werknemers uit risicogroepen, een initatief dat werd opgezet in

Uitstap leden Algemene Vergadering Sociaal Fonds naar Champagnestreek, 1996. In de jaren 1990 werden met het budget van het Sociaal Fonds van de sector ook opleidingen, studiedagen en uitstappen georganiseerd.

samenwerking met de VDAB. Er volgde ook een jaarlijkse studiereis met leden van het Sociaal Fonds naar de buurlanden in het kader van een onderzoek van de programma's en methodes in de opleidingen aldaar.

Aansturing vanuit nationaal

Najaar 2003 restte er van de beroepsfederatie Nationale Centrale Landbouw-Service/Agro-Service weinig meer dan een restant van structuren, werking en organisatie. De regionale werking was behalve in West-Vlaanderen en in delen van Oost-Vlaanderen en Limburg bijna helemaal weggedeemsterd. De nationale bestuursorganen vergaderden nauwelijks, van structureel overleg of een uitgebouwde werking was er weinig sprake. Het ledenaantal in Vlaanderen in 2001 was zowat gedecimeerd: van bijna 1100 leden in 1989 naar nauwelijks nog 150 aangesloten leden in 2001[29]. Voor 2002 was er zelfs helemaal geen lidgeld geïnd. De contacten met Wallonië waren ondertussen helemaal verwaterd, het tijdschrift bestond niet meer en de financiële toestand oogde allesbehalve rooskleurig.

De aanstelling van Johan Van Bosch in november 2003 als nieuwe beroepssecretaris werd in loonwerkerskringen dan ook met de nodige verwachtingen, maar tegelijk ook met een zekere scepsis bekeken. Als UNIZO-beroepssecretaris van de pluimveeslachthuizen, de slachthuizen en de eierhandel was Van Bosch meer dan vertrouwd met de werking van een beroepssecretariaat[30]. De loonwerkerswereld was hem echter helemaal onbekend. Vanuit de Raad van Beheer had men bij UNIZO wel aangedrongen om een secretaris aan te stellen met een meer dynamisch profiel dan zijn voorgangers, maar voor het overige werden zij hierin niet gehoord[31]. Van Bosch nam de uitdaging alleszins ter harte wat resulteerde in een werking die in de loop van het daaropvolgende decennium opnieuw - zowel voor de eigen leden als de externe gesprekspartners - als representatief voor de sector werd aanzien.

In de eerste plaats werd klaarheid geschapen in structuren, in werking en in communicatie. Waar stond Landbouw-Service/Agro-Service voor, wie was er bij betrokken, waar wilde men naartoe? Vooreerst werd aan de loonwerkers en de buitenwereld kenbaar gemaakt dat Landbouw-Service/Agro-Service een nieuwe start had genomen. Met een nieuw élan werd door Van Bosch, samen met een vertegenwoordiging vanuit de raad van Beheer, provinciaal overleg gepleegd. Met diezelfde drive werd de vertegenwoordiging van de loonwerkers in de diverse overleg- en participatieorganen van de sector heropgenomen. Er volgden in de loop van 2004 interviews in het vakblad Loonwerker en landbouwtechniek of op www.vilt.be, de Vlaamse infosite over alles wat landbouw en voeding aanbelangt. In samenwerking met Fedagrim, de beroepsfederatie van toeleveranciers van landbouw en groenvoorziening, en het tijdschrift Loonwerker en landbouwtechniek werd in mei 2004 de al eerder aangehaalde enquête bij de loonwerkers gehouden. In het najaar van 2004 werd contact opgenomen met Otto Oestges om de in Wallonië weliswaar nog bestaande beroepswerking

Cover *Landbouw-Service Magazine*, 2010. Door een opgefriste vormgeving, meer artikels, commerciële advertenties en aandacht voor de technische evoluties kreeg het eigen tijdschrift opnieuw het uitzicht van een representatief vakblad.

opnieuw onder de nationale koepel van Landbouw-Service/Agro-Service onder te brengen[32]. Belangrijk als informatiekanaal was natuurlijk de heropstart van een eigen tijdschrift. In maart 2004 verscheen het eerste nummer van een Nieuwsbrief. In juli 2004 volgde een Franstalige editie onder de naam Agro-Service Bulletin. Het blad vertoonde een mix van sectorgebonden nieuws, feiten en weetjes uit de eigen organisatie en gaf ook veel aandacht aan de beroepswerking en de wettelijke regelgeving. Vanaf mei 2010 verscheen het definitief onder de naam Landbouw-Service Magazine/ Agro-Service Magazine in een heropgefriste lay-out, besloeg het heel wat meer pagina's en kwam opnieuw de technische evolutie in de landbouwmachines in een aparte rubriek aan bod. Nog een jaar later werd besloten om plaats vrij te maken voor publicitaire inlassingen wat toeliet om de kosten van het tijdschrift terug te schroeven.

Ondertussen was ook al volop werk gemaakt van de herinvulling van de structuren van de beroepsorganisatie. Decennialang had vooral in Vlaanderen de loonwerkersfederatie geteerd op een regionale, provinciale en nationale verbondsstructuur. Dat bleek niet langer haalbaar en noodzakelijk. Het was immers niet meer realistisch om in de kleine loonwerksector hiervoor voldoende mensen te vinden. Bovendien waren de vervoersmogelijkheden ten opzichte van de jaren 1950 natuurlijk fel veranderd. Ook al met het oog op de in 2002 gewijzigde vzw-wetgeving werden daarom de statuten van de vier nationale verbonden en die van de overkoepeling geactualiseerd. Tegelijk werd ook beslist "om al de regionale of provinciale verenigingen te ontbinden"[33]. Alle activiteiten werden voortaan vanuit de nationale beroepsverenigingen aangestuurd. Op de Algemene Vergadering van 20 januari 2005 werden de nieuwe besturen van de vier nationale verbonden en dat van de overkoepelende Nationale Centrale Landbouw-Service/Agro-Service voor een termijn van vier jaar verkozen. Er werd gestreefd naar een zo gelijkmatig mogelijke verdeling over de verschillende provincies. Bovendien was er nu ook een structurele vertegenwoordiging van Waalse loonwerkers in de diverse raden van beheer. Op dat vlak had de hernieuwde inschakeling van Otto Oestges als regionaal Waals secretaris duidelijk resultaten geboekt. Met de regionale structuren werd in 2010 definitief komaf gemaakt door de ontbinding van

Bestuurders nationale verbonden, 2008. Voor de invulling van de nationale overlegstructuren doet Landbouwservice nog steeds beroep op loonwerkers die op vrijwillige basis deze job ter harte willen nemen.

de diverse vzw's en werd een feitelijke structuur uitgewerkt met de regio West (overleg in Roeselare), regio Oost (Geel) en regio Zuid (Gembloux). In elk geval werd opnieuw een groter bereik bij loonwerkers over heel België genoteerd. Anno 2012 zijn er ongeveer 550 in Vlaanderen en 250 in Wallonië lid van de beroepsfederatie. In de praktijk komt dat neer op bijna alle loonwerkers in hoofdberoep, die instaan voor ongeveer 90% van alle areaalbewerking in België.

Heruitvinden van de werking

Om dat te bereiken heeft Landbouw-Service/Agro-Service zich natuurlijk in de eerste plaats moeten bewijzen als vertegenwoordiger van de sector. Klaar geformuleerde standpunten maakten duidelijk dat de federatie haar plaats in het debat niet alleen opeiste, maar er zelfs het initiatief toe nam. Een aantal grote thema's die al decennialang de gemoederen beheersten, bleven ook nu de aandacht vragen. De loonwerkers ervaarden de kredietverlening aan boeren - individueel of in machineringen - via het Vlaams Landbouwinvesteringsfonds (VLIF) voor de aanschaf van machines en werktuigen nog steeds als 'oneerlijk'. Zij moesten hun tuigen immers volledig zelf financieren. In elk geval ging het om niet onaanzienlijke bedragen die inderdaad toch wel gevolgen hadden in de sector. De financiële bijdrage vanwege het VLIF voor de aankoop van 'machines en materieel' bedroeg voor 2007 bijvoorbeeld meer dan 45 miljoen euro, verreweg het hoogste bestedingsbedrag van de investeringsbudgetten van het fonds[34].

De problematiek van het transport van de alsmaar groter wordende tuigen over de open-

bare weg kwam na 2000 prominent in beeld. Voor de loonwerksector was dit natuurlijk een belangrijk thema dat mee onder impuls van nationaal voorzitter Lionel Vanneste van zeer nabij werd opgevolgd. In 2006 werd samen met de landbouworganisaties en Fedagrim alleszins tevreden gereageerd op de invoering van het landbouwrijbewijs of rijbewijs G. Na een theoretisch en praktisch examen konden personen vanaf 16 jaar met maximaal 20 ton en personen vanaf 18 jaar met maximaal 44 ton op de openbare weg rijden. Het rijbewijs werd immers aanzien als een praktische voorwaarde die de landbouwsector in het algemeen meer armslag gaf. Bovendien moest het ook de verkeersveiligheid ten goede komen[35].

Waalse loonwerkers op de Werktuigendagen, 2009. Sinds 2004 wordt de beroepswerking en ledenwerving onder de Waalse loonwerkers opnieuw actief aangepakt.

Voor landbouwvoertuigen die een maximumsnelheid van 40 kilometer per uur halen, werd bekomen dat er niet standaard een tachograaf moest worden geïnstalleerd. Duidelijkheid werd ook verkregen inzake de nieuwe wetgeving uit juli 2010 over het uitzonderlijk vervoer van brede machines. In eerste instantie waren hiervoor allerlei belastende maatregelen uitgevaardigd die de dagelijkse praktijk van het loonwerk onbetaalbaar zouden maken. Het nodige overleg resulteerde ook hier in een realistischer formule. De discussie over het gebruik van minder belaste en dus goedkopere ‘rode diesel’ voor het leveren van arbeid in de sector van de grond- en wegenwerken noopte de beroepsfederatie tot een moeilijke evenwichtsoefening. Enerzijds werd door de loonwerkers geen illegale activiteit uitgeoefend. Anderzijds kon de sector alle begrip opbrengen voor een eigen voordeel dat anderen benadeelde. Het bleek bovendien bijzonder moeilijk om alle belanghebbende partijen - boeren, loonwerkers, vervoerders, overheid - op één lijn te krijgen.

Inzake kostprijsberekening en richtprijzen had de Nationale Centrale een lange traditie. En een al even lange gewoonte om deze ook openbaar te maken. Er werd evenwel niet

meer overgegaan tot het publiceren van deze prijzen “aangezien ze toch nooit werden gevolgd”[36]. Voor de kostprijs werd in samenwerking met Fedagrim en CEMAG-CRA in Gembloux een digitaal platform uitgewerkt, Mecacost geheten waar iedereen door enkele eenvoudige basisgegevens in te voeren zelf een eigen kostprijsberekening kon maken[37]. Even traditioneel besteedde Landbouw-Service/Agro-Service aandacht aan het opzetten van de nodige opleidingsmomenten. Als beroepsfederatie gebeurde dat in de eerste plaats voor de werkgevers, maar in toenemende mate gingen de nodige middelen ook naar de werknemers. De financiering hiervan gebeurde via het Sociaal Fonds. Een samenwerkingsakkoord werd uitgewerkt met Eduplus voor de Vlaamse en met Mission Wallonne des Secteurs Verts voor de Waalse werknemers in de sector. In deze twee opleidingsinstituten participeren de sociale partners van de groene sectoren, namelijk tuinbouw, parken en tuinen, landbouw en loonwerkers.

Brochures aanbod opleiding Eduplus en Mission Wallonne des Secteurs Verts. In samenwerking met de andere sociale partners van de groene sectoren wordt in opleiding voor de werknemers voorzien.

Op Europees vlak bestond sinds 1982 het samenwerkingsverband CEETTAR. Tot in de jaren 1990 bleef de nadruk vooral op de uitwisseling van ervaringen liggen. Maar vanaf 2000 werd een permanent bureau uitgebouwd in Brussel met het oog op een meer continue en diepgaandere werking. Met ingang van 2001 werd de eerste vrijgestelde directeur aangeworven, Eddy Klöcker, betaald door de bijdragen van de diverse nationale federaties[38]. In de daaropvolgende jaren zou het Europese overlegmodel aan belang winnen. Landbouw in het algemeen was immers een bij uitstek door Europa aangestuurde materie geworden.

Besluit

Het loonwerk en de toelevering van de landbouw in België hebben de voorbije decennia in het spoor van diezelfde landbouw een opmerkelijke evolutie ondergaan. Maar ondanks de vanzelfsprekende overeenkomsten in het uitgevoerde werk en in de gebruikte machines en technieken verschilt de bedrijfsvoering uiteindelijk wel van loonwerker tot loonwerker. Met andere woorden, dé loonwerker bestaat niet. In 1950 ging men immers op een heel andere manier te werk dan in 2010. Wie gevestigd is in de Kempen zal andere prioriteiten hebben dan in Haspengouw. De meesten zijn loonwerker in hoofdberoep, velen zijn het in bijberoep. Het zijn in de eerste plaats vooral zelfstandige ondernemers die ieder op hun eigen manier hun bedrijf leiden en invullen.

Het loonwerk is helemaal vanuit de agrarische sector ontstaan en er lange tijd ook volledig op afgestemd. Als gevolg hiervan ondervond de arbeid sinds de jaren 1950 dezelfde snelle teelttechnische ontwikkeling. Met eerst de doorbraak van de tractor en nadien de inschakeling van steeds meer performante machines resulteerde dat in een verbreding van de activiteiten van het gemiddelde loonwerkersbedrijf. Mee als gevolg hiervan kende ook het seizoensgebonden karakter van voorheen een relatief sterke uitbreiding met een aanvang in het vroege voorjaar en een afloop in het late najaar. Over het algemeen was er weinig overlapping in de diverse teelten en bewerkingen. Alleen het werk in de maïsoogst vergde in het najaar extra krachten en middelen. De verbreding naar graaf- en grondwerken die zich sinds het einde van de jaren 1970 doorzette, situeerde zich in eerste instantie nog grotendeels in het agrarische milieu. Maar zeker vanaf het midden van de jaren 1990 zochten de loonwerkers ook naar opportuniteiten buiten hun klassieke werkterrein. Behalve de nieuwe mogelijke inkomsten lag vooral de noodzaak om het eigen personeel ook tijdens de kalmere wintermaanden voldoende aan het werk te houden hieraan ten grondslag.

Tot op vandaag is de loonwerker een vanzelfsprekende, maar tegelijk ook een ietwat a-typische factor op vele boerenbedrijven. Als zelfstandig ondernemer staat hij immers met een halve voet buiten de landbouw. Dat uit zich ook in de vertegenwoordiging door de Nationale Centrale Landbouw-Service, met haar diverse nationale en eertijds ook provinciale en regionale structuren. Volledig ingebed in de middenstandsorganisatie NCMV, later UNIZO, groeide de beroepsfederatie sinds 1950 uit tot een vrij vanzelfsprekende, alleszins relevante vertegenwoordiger van de loonwerksector. De impact van beroepssecretaris Stefaan Tessier na een decennialange carrière liet zich ook na zijn pensionering in 1986 nog lange tijd gevoelen. Sinds 2003 waait er evenwel een nieuwe wind doorheen de organisatie, structuren en werking waardoor de thematiek en de aandachtspunten van weleer opnieuw zijn opgenomen, zij het met een eigentijdse invulling en aanpak.

Het mag trouwens zonder meer opvallend worden genoemd dat sinds de jaren 1950 een aantal thema's inherent blijken te zijn aan de problematiek van het loonwerk. Zo heeft de onderlinge concurrentie met de daaruit soms voortvloeiende prijzenslag zeker zijn betekenis gehad voor de leefbaarheid van de loonwerkersbedrijven. 'Oneerlijke' concurrentie wordt door de loonwerksector nog altijd ervaren wanneer boeren met hun eigen machines ook bij derden werk gaan verrichten. Vooral omdat boeren en bij uitbreiding de coöperaties of machineringen gebruik kunnen maken van financiering vanwege het VLIF en de loonwerkbedrijven niet. De sector draagt ook de gevolgen van het feit dat er geen vestigingsverplichting bestaat. Dit actiepunt groeide vooral in de eerste helft van de jaren 1970 uit tot een echt strijdpunt. Hoewel het ook later nog soms werd opgepikt, kwam het evenwel niet tot een verplichte registratie van het beroep. Interessant is ook het verschil tussen de diverse landbouwregio's. De loonwerkers ondervinden er nog steeds zeer concreet de gevolgen van in de bedrijfsvoering en hun werkzaamheden. Verschillen zijn er ook tussen Vlaanderen en Wallonië. Ze worden er bovendien niet kleiner op door de verschillende ontwikkeling inzake bedrijfsstructuur en de andere organisatie van de landbouwsector sinds de federalisering in 1993. Doorheen de jaren is er vanuit Landbouw-Service/Agro-Service altijd ook veel aandacht besteed aan opleiding, in eerste instantie van de loonwerkers zelf, sinds de jaren 2000 in toenemende mate ook van hun personeel. Niettemin blijft het bij uitstek toch een sector waarin praktijkervaring nog steeds als de belangrijkste leerschool wordt aanzien.

Het is in elk geval bij uitstek een sector waarin de betrokkenen - loonwerkers, maar ook de constructeurs en de diverse beroepsfederaties - in de eerste plaats vooruitkijken en -denken. In die zin is dit historische verhaal een zeldzame, maar geenszins nostalgische terugblik op de spectaculaire ontwikkeling van de voorbije halve eeuw.

NOTEN

Inleiding

1 Geerts G. en Heestermans H., *Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse taal*, Utrecht/Antwerpen, 1984, 11e druk, dl. 2, p. 1603.
2 Braive G., "Fermiers et ouvriers agricoles saisonniers flamands en Brabant wallon (1930-1960). Temoignages", in: *Genappe. Cercle d'histoire et d'archéologie du pays de Genappe*, Cahier nr. 4, 1993.

Hoofdstuk 1

1 Stiennon, "Chronique agricole", in: *L'agronome. Journal de la Société agricole et forestière de la province de Namur*, 1863, p. 403.
2 Van der Poel J., *Honderd jaar landbouwmechanisatie in Nederland*. Wageningen, 1983, p. 153.
3 Van Mol J.J., *Le paysan et la machine*, Treignes, 1998, p. 245. Joseph Pyro, docent aan het Institut Agricole van Gembloux stelde zelfs dat "M. Raze est probablement celui qui a le plus contribué à la diffusion du battage en location". Zie: Pyro J., "Les machines agricoles en Belgique pendant le dernier quart de siècle", in: *Annales de Gembloux*, 1906, nr. 1, p. 1-12.
4 De Laveleye E., *L'agriculture belge. Rapport*. Bruxelles, 1878, p. 129.
5 In de Nieuw-Hazegras-Polder, in de regio tussen Brugge en de kust, waren vier boerderijen gevestigd van 65 tot 90 hectare. Maar toch "deed de dorsmachine haar intrede [pas] omstreeks de eeuwwisseling". Zie: Dendooven L., *Aantekeningen over de Nieuw-Hazegras-Polder te Knokke 1784-1965*. Tielt, 1965, p. 123.
6 Roseeuw J., *Polderboeren van Ramskapelle aan de IJzer*, Nieuwpoort, 2002, p. 304.
7 In de jaren 1920 waren zeker 15 personen betrokken bij het stationaire dorsen, na de oorlog daalde dat door een verbeterde technische uitvoering van de machines tot een tiental. Het hele proces van de winterdorscampagne is goed beschreven in Braive G., "Fermiers et ouvriers agricoles saisonniers flamands en Brabant wallon(1930-1960). Temoignages", in: *Genappe. Cercle d'histoire et d'archéologie du pays de Genappe*, Cahier nr. 4, 1993, p. 89-94.
8 Nog in het begin van de jaren 1960 kwam dat voor in de regio van Jodoigne waar een tiental loonwerkers één of enkele keren per jaar afspraken vastlegden voor prijzen en voorwaarden. Gesprek met Nestor Lafalize, 3 december 2012.
9 *La Locomobile*, 1908, nr. 1, 15 april 1908.
10 Daarnaast vonden nog bijeenkomsten plaats, met wisselend succes, in Ciney, Luik, Nijvel, Hannuit, Leuven, Namen en Ath. *La Locomobile*, 1908, nr. 5, 16 mei 1908.
11 Leroy verwoordde zijn ontgoocheling over de houding van de medevennoten in een emotioneel artikel. Zie: *La Locomobile*, 1910, 25 april 1910. Een week later verscheen nog één nummer, maar dat is het laatst gekende en bewaarde exemplaar.
12 Met dank aan dhr. Maurice Godefroid voor het digitaal bezorgen van het exemplaar, jg. 1 (1937), nr. 7, 1 juli 1937.
13 Het gaat hier ongetwijfeld om een Nieuwe Orde-gezind blad. Het symbool van maïskolf of graanaar met tandwiel vertoont gelijkenissen met dat van bijvoorbeeld het Verdinaso, de politieke beweging rond spilfiguur Joris van Severen. Max Buyck behoorde tot de "intieme vriendenkring van Joris Van Severen", maar heeft geen functie uitgeoefend in het Verdinaso. Na de oorlog werd hij veroordeeld door de Krijgsraad in Kortrijk voor onder meer economische en politieke collaboratie. E-mail van Lieven Saerens, Cegesoma, 11 december 2012.
14 "Je suis votre journal!", in: *Le journal des batteurs*, 1930, nr. 1, 15 januari 1930.
15 Hiervan zijn slechts twee nummers bewaard in de Koninklijke Bibliotheek in Brussel, nl. jg. 1(1930), nr. 1, 15 januari 1930 en jg. 2(1931), nr. 1, 15 januari 1931. Diverse zoektochten in andere bibliotheken leverden geen verder resultaat op.
16 Ministerieel besluit van 6 juli 1939. *Belgisch staatsblad*, 1939, 5 augustus 1939, p. 5457. Werkgevers en werknemers waren elk met 8 leden vertegenwoordigd.
17 Met de nodige literaire vrijheid wordt hier een voorstelling gegeven van een mogelijke werkdag in het leven van een loonwerker uit 1925. Het heeft zich zeker en vast niet exact op deze manier afgespeeld, maar het had zo wel kunnen zijn. Ook voor de symbooljaren 1955, 1980 en 2005 werd telkens een gelijkaardige bijdrage geleverd.
18 Tessier E., *Nationaal verbond van loondorsers.* Roeselare, 2001, p. 2.

Hoofdstuk 2

1 Voor een algemeen beeld, niet alleen op technisch vlak, zie: Segers Y. en Van Molle L.(red.), *Leven van het land. Boeren in België, 1750-2000.* Leuven, 2004, p. 111-132.
2 In 1948 bedroeg hun aantal nog steeds minder dan 3000, waarvan meer dan 1800 werden ingezet in het Waalse landsgedeelte. In 1960 was het aantal tractoren opgelopen tot meer dan 40.000, met een veel gelijkmatiger verdeling over de beide landsdelen.
3 Is uitgebreider beschreven in: Woestenborghs B., "Statisch of dynamisch? De Belgische landbouw op een keerpunt", in: Luyten S. en Segers Y.(red.), *Het Vlaamse platteland in de fifties*. Leuven, 2012, p. 133-180.
4 Hernalsteen H., "De evolutie van de landbouwmechanisatie in België sedert 1945", in: *Landbouwtijdschrift*, 1968, nr. 1, p. 19-37.
5 Hernalsteen H., *Ibidem*, p. 21. Hierin zijn ook de getrokken maaidorsers opgenomen.
6 Nog in 1959 waren 1286 van de 2641 maaidorsmachines in de Belgische landbouw eigendom van boerderijen met een oppervlakte van meer dan 30 hectare. Daarnaast waren 777 exemplaren van die 2641 maaidorsers eigendom van "aannemers van werken". *Algemene landbouwtelling van 1959*, Brussel, 1964, p. 155.
7 De resultaten hiervan werden kenbaar gemaakt in *De Loondorser*, september 1953.
8 Neyrinck M., *Het loonbedrijf in West- en Oost-Vlaanderen*. Gent, 1973, p. 84-85.
9 *ACV. Congres voor de seizoenarbeiders. Activiteitsverslag 1946-1951*. Brussel, 1951, p. 64.
10 Cijfers zijn alle afkomstig uit de enquête van juni 1953. *De Loondorser*, september 1953.
11 *Landbouw-Service*, 1956, nr. 1, p. 3. Voor 1959: "Het agrarisch loonbedrijf", in: *Landbouw-Service*, 1964, nr. 3, p. 98-103.
12 Vandevyvere M., *Geschiedenis dorsonderneming Kamiel en Michel Vandevyvere uit Tielt,* p. 2.
13 Een opsplitsing naar landbouwers en loonwerkers, naar landbouw en tuinbouw is niet mogelijk. Cijfers zijn afkomstig van: *Résultats définitifs du récensement agricole et horticole au 15 mai 1952*. Brussel, 1953, p. 13.
14 In de eerste helft van de jaren 1950 reed bijvoorbeeld boerenzoon Daniël Bonte in de polderregio boven Brugge met de eigen maaidorser gedurende meer dan een maand van boerderij tot boerderij om de oogst af te rijden. In heel de streek was er geen enkele loonwerker die met dergelijke machine was uitgerust. Interview Daniël Bonte, 20 december 2012.
15 Regentenbesluit van 27 juli 1946. *Belgisch Staatsblad*, 1946, 23 augustus 1946, p. 7013.
16 Tessier E., *Nationaal verbond van loondorsers*. Roeselare, 2001, p. 2.
17 Vermaut C., *Tot uw dienst*. Brugge, 1991, p. 164-165. Heyrman P., *Voor eigen winkel*. Gent, 1991, p. 191-197.
18 Heyrman P., *Voor eigen winkel*, Gent, 1991, p. 197.
19 Een exemplaar van de "standregelen" is bewaard in Archief NCMV nationaal, afd. 5, nr. 262/6. Leterme was ook al voor de oorlog nauwer betrokken bij de werking van de *Fédération*.
20 Tessier had als officiële voornaam Etienne, maar werd door iedereen Stefaan genoemd.
21 Het was kannunik Karel Dubois, diocesaan proost van KSA West-Vlaanderen en directeur van de Sociale School in Roeselare die hem voordroeg bij het NCMV-bestuur. Telefoongesprek met Gilberte Demol, 11 december 2012.
22 De statuten van het Nationaal Loonverbond van loondorsers zijn terug te vinden in: *Belgisch Staatsblad*, 4 augustus 1951, p. 829. Tessier geeft in zijn kroniek aan dat hij weliswaar betrokken was bij de oprichting, maar dat het initiatief niet van hem uitging. Zie: Tessier E., *Nationaal verbond van loondorsers*. Roeselare, 2001, p. 2. Allicht heeft nationaal NCMV-beroepssecretaris Nestor Pauwels hier het voortouw genomen.
23 Beheerraad Nationaal Verbond van Loondorsers, 11 december 1953. Archief NCMV-Limburg, D262.
24 Het verbond voor loonsproeiers werd opgericht op 16 januari 1957, dat van de handelaars in meststoffen of in veevoeders op dezelfde dag, 29 augustus 1958. *Belgisch Staatsblad*, 1957, 26 januari 1957, p. 96 en *Belgisch Staatsblad*, 1958, 20 september 1958, p. 1155-1156.
25 *Landbouw-Service*, 1959, nr. 6, p.
26 In juli 1951 groeide het plan om een regelmatig verschijnend inlichtingenbulletin te laten verschijnen. Verslag Beheerraad Nationaal Verbond van Loondorsers, 4 juli 1951. Archief NCMV-Limburg, D262. Voor een overzicht van de diverse uitgaves, zie bibliografie achteraan.
27 *Landbouw-Service*, 1956, nr. 1, p. 1.
28 Vrij naar: Tessier E., *Nationaal verbond van loondorsers*. Roeselare, 2001, p. 3.
29 Deze eerste berekening gebeurde door Georges Casteels van het Oost-Vlaamse provinciale NCMV-secretariaat die ook betrokken was bij de oprichting van het Nationaal Verbond van Loondorsers in december 1950. Een exemplaar van deze "Nota aan de heren provinciale en gewestelijke secretarissen. Schema tot bespreking" bevindt zich in: Archief NCMV Limburg, D262.
30 *Landbouw-Service*, 1958, nr. 3, p. 70-74.
31 Brief van Gailliez aan Tessier, 20 januari 1955. Archief Tessier, 12.
32 Archief Tessier, 12.
33 Overzicht door Tessier over het loonwerk in België in: *Landbouw-Service*, 1958, nr. 3, p. 70-74.
34 Het Fonds der Coöperaties werd opgericht in 1951 en ondersteunde de coöperatieve gedachte door het toekennen van leningen. Zie: Roobrouck J. en Segers Y., *De zichtbare hand aan de ploeg. Innovatie en onverheidsinvesteringen in de landbouw en de agrovoedingsector in Vlaanderen (19de eeuw-heden).* Brussel, 2008.
35 Beheerraad Nationaal Verbond van Loondorsers, 26 maart 1952. Archief NCMV-Limburg D262.
36 *Landbouw-Service*, 1959, nr. 5, p. 134-135.
37 *ACV. Congres voor de seizoenarbeiders. Activiteitsverslag 1946-1951*. Brussel, 1951, p. 17-18.

38 In de eerste jaargangen van Landbouw-Service (1956-1960) waren jaarlijks een 40-tal artikels (op een totaal van 100-120 rubrieken) aan deze thema's gewijd en werden bovendien handleidingen of voorbeelddocumenten via het secretariaat te koop aangeboden aan de leden-loonwerkers.
39 Bijvoorbeeld de CAO van 30 juni 1954 verscheen als bijvoegsel aan *De Loondorser*, 1954. Archief NCMV-Limburg, D262.
40 Tessier was zelfs de allereerste vertegenwoordiger van een NCMV-beroepsvereniging die zitting had in een paritair comité. Tessier E., *Nationaal verbond van loondorsers*. Roeselare, 2001, p. 6.
41 Neyrinck M., *Het loonbedrijf in West- en Oost-Vlaanderen*. Gent, 1973, p. 64.
42 Tessier E., *Nationaal verbond van loondorsers*. Roeselare, 2001, p. 9-10.
43 Dat congres voor loondorsers vond plaats binnen het groter geheel van een nationaal NCMV-congres. Het werd overigens nog eens herhaald in juni 1958, zij het in een afgeslankte vorm.
44 Het verhaal van de Europese samenwerking werd door Tessier opgetekend: Tessier E., *CEETTAR*, Roeselare, 2001 en is te boek gesteld in: Klöcker E., *Des entrepreneurs au service de la ruralité. Une brève histoire de la CEETTAR (1961-2011).* Brussel, [2011]. Ook in 1957 en in 1958 vonden internationale bijeenkomsten plaats.

Hoofdstuk 3

1 Cijfers zijn alle afkomstig van de landbouwtellingen en werden mooi opgelijst in: Van Huylenbroeck G., *Bedrijfseconomische analyse van het agrarisch loonbedrijf*. Gent, 1981, tabel 2, 3, 4 en 6 en Patfoort C., *De loononderneming in de landbouweconomie*, Gent,1984, tabel 2 en 3.
2 Verhulst A. en Bublot G., *De Belgische land- en tuinbouw. Verleden en heden*, Brussel, 1980, tabel 6. Van gemiddeld 6,3 ha per bedrijf in 1960 naar meer dan 11 ha in 1978.
3 Segers Y. en Van Molle L., *Leven van het land*. Leuven, 2004, tabel III-4.
4 Van der Voorde A.,"I.W.L. 1980, Mechanisatie 1980", in: *Landbouw-Service*, 1980, nr. 1, p. 4-8.
5 Overzichten in: Van Huylenbroeck G., *Bedrijfseconomische analyse van het agrarisch loonbedrijf*. Gent, 1981, tabel 12 en Patfoort C., *De loononderneming in de landbouweconomie*, Gent,1984, tabel 5.
6 Ook Nederland werd hiermee geconfronteerd. Zie bv. Oving R.K. e.a., *Overmechanisatie of slagvaardigheid bij de graanoogst in Nederland*. IMAG-publikatie 143. Wageningen, 1980.
7 Van Huylenbroeck G., *Bedrijfseconomische analyse van het agrarisch loonbedrijf*. Gent, 1981, p. 21.
8 Het Centre de Mécanique Agricole uit Gembloux (CEMAG) publiceerde een *Leidraad inzake de prestaties en gebruikskosten van de landbouwuitrusting*. Gembloux, CEMAG, dl. 1, 1975 en dl. 2, 1979. Op basis hiervan maakte Van Huylenbroeck een gedetailleerdere bewerking die toch wel frappante verschillen gaf. Het zijn dan ook zijn cijfers die hier worden gebruikt.
9 De CEMAG-norm lag op 50 hectare. Op basis van eigen berekeningen kwam men een aantal jaren voordien bij Boerenbond uit op 52 hectare. Vandepitte W., *Loonwerk in de landbouw,* 1969, p.14.
10 Lumens L.J.T. e.a. , *Mechanisatie met behulp van arbeidsbanken en loonbedrijven in België*. Wageningen, 1967, p. 20. Dat werd ook zo verwoord in de interviews. Gesprek met Nestor Lafalize, 3 december 2012. Gesprek met Maarten Huybrechts, 17 december 2012.
11 Vanhove N., *De West-Vlaamse landbouw en de loononderneming*. 1966, tabel 4. Deze cijfers zijn afkomstig van door het LEI uitgevoerde boekhoudkundige onderzoeken bij meer dan 500 boerderijen over heel België.
12 Zwaenepoel M. en Vanhove N.*, De landbouw in West-Vlaanderen. Een ekomische en sociografische analyse.* WES, XI, Brugge, 1965, p. 89.
13 Neyrinck M., *Het loonbedrijf in West- en Oost-Vlaanderen*. Gent, 1973, p. 55-56.
14 Raming werd gemaakt door Tessier. Zie: Neyrinck M., *Het loonbedrijf in West- en Oost-Vlaanderen*. Gent, 1973, p. 54.
15 In *Landbouw-Service*, 1962, nr. 3, p. 87 formuleerde men het als volgt: "Is er nog toekomst voor het dorsen?".
16 Loonwerker Vandevyvere uit Tielt stopte pas in 1970 met stationair dorsen. Vandevyvere M., *Geschiedenis dorsonderneming Kamiel en Michel Vandevyvere uit Tielt*. In het ouderlijk loonwerkbedrijf van Jan Stultiens in het noorden van Limburg gebruikte men tussen 1960 en 1967 een maaidorser voor het stationaire dorsen. Hiervoor werd het voorbord dan gedemonteerd en vervangen door een inlegschuif. Gesprek met Jan Stultiens, 28 december 2012.
17 *Loonwerk in de landbouw. Rapport van de studiedagen gehouden te Diksmuide en te Gembloux,* 1974. Archief Tessier, 12.
18 Gesprek met Lionel Vanneste, 7 januari 2013.
19 Van Huylenbroeck G., *Bedrijfseconomische analyse van het agrarisch loonbedrijf*. Gent, 1981, p. 78-79.
20 Patfoort C., *De loononderneming in de landbouweconomie*. Gent, 1984, tabel 7.
21 Gegevens uit: Neyrinck M., *Het loonbedrijf in West- en Oost-Vlaanderen*. Gent, 1973, p. 177 en Lumens L.J.T. e.a., *Mechanisatie met behulp van arbeidsbanken en loonbedrijven in België*. Wageningen, 1967, p. 39.
22 Gesprek met Nestor Lafalize, 3 december 2012.
23 Gesprek met Jan Stultiens, 28 december 2012.
24 Gemiddeld was een zelfrijdende maïshakselaar in de jaren 1970 ongeveer zo duur als een maaidorser, tot dan toe veruit het duurste tuig op de Belgische velden.

25 Van Huylenbroeck G., *Bedrijfseconomische analyse van het agrarisch loonbedrijf*. Gent, 1981, p. 77-78.
26 Gesprek met Maarten Huybrechts, 17 december 2012. Gesprek met Otto Oestges, 4 december 2012.
27 De diverse Mestactieplannen vanaf de jaren 1990 reguleerden onder meer deze uitrijmogelijkheden sterk.
28 Van Huylenbroeck G., *Bedrijfseconomische analyse van het agrarisch loonbedrijf*. Gent, 1981, p. 74-75.
29 Al in 1957 circuleerde de benaming Centrale Landbouwservice. Beheerraad Nationaal Verbond van Loondorsers, 10 april 1957. Archief NCMV-Limburg, D262. Statuten in: *Belgisch Staatsblad*, 1961, 25 mei 1961.
30 *Jaarverslag 1969 Nationale Beroepsverenigingen van Detaillanten in Meststoffen en van Detailhandelaars in Veevoeders*. Archief Tessier, 12.
31 Data en benamingen zijn terug te vinden in documentatiemappen Landbouw-Service, met verwijzingen naar de gepubliceerde statuten en beheerraadwijzigingen in het *Belgisch Staatsblad*.
32 Gesprek met Nestor Lafalize, 3 december 2012.
33 Archief Tessier, 12. Tessier E., *Nationaal verbond van loondorsers*, 2001, p. 31.
34 *Landbouw-Service*, 1962, nr. 1, p. 20. Ook: *Verslag van de werking 1962*, Nationale Centrale Landbouw-Service, 10 mei 1963. Archief NCMV-Limburg, D262.
35 Zie *Agro-Service*, 1962, nr. 1, p. 1; 1963, nr. 1, p. 17 en 1965, nr. 2, p. 61. In 1966 werd de *Fédération* omgevormd tot de nieuwe vzw *Syndicat national des négociants détaillants en engrais* (afgekort Synengrais). *Agro-Service*, 1966, nr. 6, p. 195.
36 In 1966 gaf Tessier aan dat er "ongeveer 1000 leden" aangesloten waren. Lumens L.J.T. e.a., *Mechanisatie met behulp van arbeidsbanken en loonbedrijven in België*. Wageningen, 1967, p. 17. Dat kwam neer op zowat 1/3 van het totale aantal loonwerkers in België
37 Gesprek met Lionel Vanneste, 7 januari 2013. Gesprek met Jan Stultiens, 28 december 2012. Gesprek met Nestor Lafalize, 3 december 2012.
38 "Het agrarisch loonbedrijf in België", in: *Landbouw-Service*, 1964, nr. 3, p. 102.
39 *Landbouw-Service*, 1962, nr. 6, p. 197. Dat resulteerde in een lijst met honderden namen die op het secretariaat binnenkwamen.
40 Roobrouck J. en Segers Y., *De zichtbare hand aan de ploeg*. Brussel, 2008, vanaf p. 16.
41 Blijkbaar zou Gailliez, secretaris van de *Fédération nationale des entrepreneurs de battage*, een persoonlijk conflict gehad hebben met leden van de administratie van het handelsregister. Tessier E., *Nationaal verbond van loondorsers*, 2001, p. 19.
42 *De toekomst van het zelfstandige gezinsbedrijf: congres van de Belgische Boerenbond, 26 februari 1976*. Leuven, 1976, resolutie 42.
43 Tessier S., "Actualiteit" in: *Landbouw-Service*, 1976, nr. 1, p. 8. In 1989 werd uiteindelijk de aanvraag door middel van een KB definitief afgewezen. *Belgisch Staatsblad*, 1989, 3 april 1989.
44 Tessier E., "Editoriaal", in: *Landbouw-Service*, 1984, nr. 6, p. 126.
45 Zie bv. "Richtprijzen voor de voorjaarswerken van 1976 uitgevoerd door aannemers van landbouwwerken", in: *Landbouw-Service*, 1976, nr. 1, p. 22.
46 Van Huylenbroeck G., *Bedrijfseconomische analyse van het agrarisch loonbedrijf*. Gent, 1981, p. 94-98.
47 Tessier S., "En de prijzen der werken?", in: *Landbouw-Service*, 1974, nr. 2, p. 36.
48 Patfoort C., *De loononderneming in de landbouweconomie*. Gent, 1984, p. 40.
49 *Belgisch Staatsblad*, 1963, 12-13 november 1963.
50 Tessier E., *Nationaal verbond van loondorsers*, 2001, p. 29-30. Werd bekrachtig met KB van 4 oktober 1976. *Belgisch Staatsblad*, 1976, 30 oktober 1976.
51 Neyrinck M., *Het loonbedrijf in West- en Oost-Vlaanderen*. Gent, 1973, p. 79-80; Patfoort C., *De loononderneming in de landbouweconomie*. Gent, 1984, p. 84.
52 Gesprek met Daniël Bonte, 20 december 2012.
53 In 1966 verscheen het - naar eigen vermelding - op een oplage van 3500 exemplaren voor Vlaanderen en 2500 exemplaren voor Wallonië. *Landbouw-Service*, 1966, nr. 2. Van latere jaargangen zijn geen cijfers bekend.
54 Hier wordt slechts kort op ingegaan want is al uitgebreid beschreven in: Klöcker E., *Des entrepreneurs au service de la ruralité. Une brève histoire de la CEETTAR (1961-2011)*. Brussel, [2011] en in: Tessier E., *CEETAR: een stukje geschiedenis…* Roeselare, 2001.

Hoofdstuk 4

1 Van die 113.000 waren er bijna 80.000 beroepsbedrijven. Cijfers zijn afkomstig van de 15 mei-tellingen en zijn overzichtelijk gepresenteerd in: *Kerncijfers landbouw 2011*. Brussel, 2011.
2 "Er worden niet alleen trekkers in België verkocht", in: *Loonwerker en landbouwtechniek*, 2004, nr. 6, p. 34.
3 *De markt van landbouwtrekkers*. Onuitgeg. studie Fedagrim. Oktober 2002.
4 Gesprek met Otto Oestges, 4 december 2012. Gesprek met Maarten Huybrechts, 17 december 2012.
5 Krebbers H. en Van der schans D.," Investering in gps al snel rendabel", in: *Landbouwmechanisatie*, 2008, nr. 5, p. 30-31.
6 Gesprek met Otto Oestges, 4 december 2012.

7 “Economisch dossier 2012-2013. Analyse tractorensector”, in: *Landbouw-Service magazine*, 2012, november 2012, p. 26-29.
8 Vangoidsenhoven B., *Structuur, gedrag, prestatiekader in de loonwerksector (Hageland en Vlaams-Haspengouw)*. Leuven, 1999, p. 28. Dat was bijna exact dezelfde verhouding als in Nederland.
9 Dries L., Van Canneyt T. en Menten P., “Wie is de Belgische loonwerker?”, in: *Loonwerker en landbouwtechniek*, 2005, nr. 11, p. 16-19.
10 “Vegaplan: hoe moet het verder”, in: *Landbouw-Service. Nieuwsbrief*, 2005, nr. 1, p. 4.
11 Kwam eigenlijk bij al de gesprekken ter sprake. Gesprek met Nestor Lafalize, 3 december 2012. Gesprek met Maarten Huybrechts, 17 december 2012. Gesprek met Lionel Vanneste, 7 januari 2013.
12 Govaerts T., *Mechanisatie in de Vlaamse landbouw.* Geel, 2007, p. 47.
13 Gesprek met Jan Stultiens, 28 december 2012.
14 Blijkt uit verschillende gesprekken met geïnterviewden en wordt ook bevestigd door de cijfers uit de enquête die in de loop van 2004 werd gehouden. Dries L., Van Canneyt T. en Menten P., “Wie is de Belgische loonwerker?”, in: *Loonwerker en landbouwtechniek*, 2005, nr. 11, tabel 3.
15 Gesprek met Otto Oestges, 4 december 2012.
16 28 loonwerkersbedrijven in Oost-Vlaanderen bezaten in 1980 in totaal 42 grondverzetkranen. Zie: Van Hylenbroeck G., *Bedrijfseconomische analyse van het agrarisch loonbedrijf*. Gent, 1981, p. 77-78.
17 Gesprek met Lionel Vanneste, 7 januari 2013.
18 “Oneiglijk gebruik van landbouwvoertuigen”, in: *Landbouw-service magazine*, mei 2011, p. 6-8. Het valt wel te verwachten dat in de loop van de komende jaren een aantal aspecten zullen worden aangepast.
19 Vangoidsenhoven B., *Structuur, gedrag, prestatiekader in de loonwerksector (Hageland en Vlaams-Haspengouw)*. Leuven, 1999, p. 34. Cijfers werden gehaald uit een enquête uit 1996, uitgevoerd in opdracht van het vakblad Loonwerker en landbouwtechniek, waarvan de resultaten werden verwerkt door de Universiteit Antwerpen.
20 Onderzoek uitgevoerd in mei 2004 in opdracht van Fedagrim, Nationale Centrale Landbouw-Service en het vakblad Loonwerker en landbouwtechniek. Verwerkte resultaten zijn besproken in zowel *Loonwerker en landbouwtechniek*, 2005, nr. 11, p. 16-19 als in *Landbouw-Service. Nieuwsbrief*, 2005, nr. 3, p. 13-15.
21 *Landbouw-Service*, 1986, nr. 3, p. 53.
22 Diverse gesprekspartners omschrijven de betrokkenheid van Meert als zeer minimalistisch en hebben alle het gevoel dat zijn inbreng hooguit enkele maanden heeft geduurd terwijl het in werkelijkheid bijna 4 jaar is geweest.
23 Tessier E., *Nationaal verbond van loondorsers*. Roeselare, 2001, p. 45.
24 Gesprek met Otto Oestges, 4 december 2012.
25 Tessier E., *Nationaal verbond van loondorsers*. Roeselare, 2001, p. 50.
26 Gesprek met Lionel Vanneste, 7 januari 2013.
27 Tessier E., *Nationaal verbond van loondorsers*. Roeselare, 2001, p. 45. De fondsenwerving werd in 1989 aan een extern bureau toevertrouwd, maar dat draaide op een fiasco uit en moest al na één jaar worden stopgezet.
28 Een cursus van enkele dagen per week gedurende drie maanden bleek echter te lang. Het initiatief stierf na enkele jaren dan ook een stille dood. Gesprek met Daniël Bonte, 20 december 2012.
29 Archief NCMV West-Vlaanderen, 17.15. Gesprek met Johan Van Bosch, 27 december 2012.
30 Gesprek met Johan Van Bosch, 27 december 2012. Het NCMV veranderde in 2000 zijn naam in Uni(e) van Z(elfstandige) O(ndernemers).
31 Met name Jan Stultiens, Louis Weltjens en Louis Vanhoudt gingen gehoor halen bij UNIZO. Raad van beheer, 20 november 2003.
32 Gesprek met Otto Oestges, 4 december 2012. Gesprek met Johan Van Bosch, 27 december 2012.
33 Raad van Beheer, 25 juni 2004 en 27 augustus 2004.
34 *Vlaams Landbouwinvesteringsfonds 2007*. Brussel, 2008, p. 58.
35 Een speciale editie van de Nieuwsbrief werd rond dit thema verspreid: “Reglementair op de baan komen met landbouwvoertuigen”, in: *Landbouw-Service Nieuwsbrief*, extra editie, 2007, nr. 1.
36 Gesprek met Johan Van Bosch, 27 december 2012.
37 http://mecacost.cra.wallonie.be/index.php
38 Klöcker E., *Des entrepreneurs au service de la ruralité*. Brussel, [2011], p. 71-116.

BIBLIOGRAFIE

Mondelinge bronnen

- Telefoongesprek met Gilberte Demol, echtgenote Etienne Tessier, Roeselare, 30 november 2012; 11 december 2012.
- Gesprek met Nestor Lafalize, loonwerker, voorzitter ANETA, Marilles, 3 december 2012.
- Gesprek met Otto Oestges, CEMAG, regionaal secretaris Agro-Service, Gembloux, 4 december 2012.
- Gesprek met Maarten Huybrechts, consulent Boerenbond, Geel, 17 december 2012.
- Gesprek met Daniël Bonte, voormalig directeur PCLT, Roeselare, 20 december 2012.
- Gesprek met Johan Van Bosch, nationaal secretaris Landbouw-Service/Agro-Service, Brussel, 27 december 2012.
- Gesprek met Jan Stultiens, loonwerker, voormalig voorzitter Nationaal Verbond van Loondorsers, Kessenich, 28 december 2012.
- Gesprek met Lionel Vanneste, loonwerker, voorzitter Landbouw-Service/Agro-Service, en Johan Van Bosch, nationaal secretaris Landbouw-Service/Agro-Service Sint-Niklaas, 7 januari 2013.

Digitale bronnen

- E-mail van Lieven Saerens, Cegesoma, Brussel, 10 december 2012.

Archivalia

Landbouw-Service, Brussel

- Archiefstukken, foto's, documentatie, 1951-2012.

Infodoc, Boerenbond, Leuven

- Dossier 720: landbouwmachines.

KADOC, KU Leuven

- Archief Stefaan Tessier, nr. 12, 1950-1986.
- Archief NCMV-Limburg, nrs. D244, D261-264, 1951-1993.
- Archief beroepsverenigingen NCMV-Roeselare, nr. 119, 1951-1972.
- Archief NCMV-West-Vlaanderen, nrs. 17.15, 17.16, 1986-1991.
- Archief NCMV arr. Leuven, nrs. 78, 79, 1961-1966.
- Archief Christelijke Middenstandsbeweging arr. Brugge, 4.18.1-4.18.5, 1951-1968.
- Archief NCMV/UNIZO: afd. 5, nrs. 44, 154, 258, 261, 262.
- Archief papieren Fons Margot mbt NCMV, nr. 203.

Literatuur

- Deklerck I., *Het agrarisch loonbedrijf met specifieke studie in het arrondissement Brugge.* Onuitgeg. verh., RUGent, 1986.
- "De opkomst van het loonbedrijf", in: Van der Poel J.M.G., *Honderd jaar landbouwmechanisatie in Nederland*. Wageningen, 1983, 178-182.
- Dries L., Van Canneyt T. en Menten P., "Wie is de Belgische loonwerker?", in: *Loonwerker en landbouwtechniek*, 2005, nr. 11, p. 16-19.
- Dries L. en Van Canneyt T., "Loonwerkers: de sector in kaart gebracht", in: *Landbouw-Service. Nieuwsbrief*, 2005, nr. 3, p. 13-15.
- Fank J.M., *De mechanisatieproblemen in de landbouw*. Onuitgeg. aanvullend artikel bij uitzending 'Voor boer en tuinder' op BRT, 18 januari 1976.
- Govaerts T., *Mechanisatie in de Vlaamse landbouw. Kostprijsvergelijking tussen eigen mechanisatie, machineringen en loonwerk.* Onuitgeg. eindwerk, KHK Geel, 2007.
- Hernalsteen H., "De evolutie van de landbouwmechanisatie in België sedert 1945", in: *Landbouwtijdschrift,* 1968, nr. 1, p. 19-37.
- Heyrman P., *Voor eigen winkel. Honderd jaar middenstand en middenstandsbeweging in Oost-Vlaanderen.* Gent, 1991.
- Klöcker E., *Des entrepreneurs au service de la ruralité. Une brève histoire de la CEETTAR (1961-2011).* Brussel, [2011].
- *Landbouw, mechanisatie en plattelandsontwikkeling. Relatie en mogelijkheden.* Onuitgeg. studie Technisch en Economisch Oriëntatiecomité (COTE) van Fedagrim, 2004.
- Lumens L.J.T., Ter Welle A.J. en Nieuwenhuijse L., *Mechanisatie met behulp van arbeidsbanken en loonbedrijven in België. Verslag van een studiereis van 8 t/m 12 mei 1967.* Proefstation voor de akker- en weidebouw. Mededeling nr. 143. Wageningen, 1967.
- Menten P., "Allen onder dezelfde paraplu. Nationale Centrale Landbouwservice", in: *Loonwerker en landbouwtechniek*, 2004, nr. 4, p. 10-16.
- Moerman J., "Ontstaan en evolutie van de mechanisatie in de Belgische landbouw", in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1959, nr. 2, p. 47-58; p. 107-113.
- Neyrinck M., *Het loonbedrijf in West- en Oost-Vlaanderen.* Onuitgeg. verh., RUGent, 1973.
- Patfoort C., *De loononderneming in de landbouweconomie, met specifieke studie in het arrondissement Veurne.* Onuitgeg. verh., RUGent, 1984.
- *Plaatsingslijst van het archief Stefaan Tessier (1921-).* KADOC KULeuven, s.d.
- Tessier E., *Nationaal verbond van loondorsers v.z.w. Gouden jubileum 1951-2001. Even bladeren in de geschiedenis.* Roeselare, 2001.

- Tessier E. , *CEETAR: een stukje geschiedenis van samenwerking tussen nationale organisaties van aannemers van landbouw- en plattelandswerken 1951-1986.* Roeselare, 2001.
- *Toekomstvisie voor de landbouwtechniek in België.* Onuitgeg. studie Technisch en Economisch Oriëntatiecomité (COTE) van Fedagrim, 2002.
- Vandepitte W., *Loonwerk in de landbouw*. Onuitgeg. artikel voor de cursus 'Boer worden', 1969.
- Vandevyvere M., *Geschiedenis dorsonderneming Kamiel en Michel Vandevyvere uit Tielt.* S.l., s.d.
- Vangoidsenhoven B., *Structuur, gedrag, prestatiekader in de loonwerksector (Hageland en Vlaams-Haspengouw).* Onuitgeg. verh., KU Leuven, 1999.
- Vanhove N., *De West-Vlaamse landbouw en de loonondernemingen.* Onuitgeg. voordracht ter gelegenheid van de studiedagen in Diksmuide (8/2/1966) en Roeselare (22/2/1966), 1966.
- Van Huylenbroeck G., *Bedrijfseconomische analyse van het agrarisch loonbedrijf.* Onuitgeg. verh., RUGent, 1981.
- Van Huylenbroeck G. en Martens L., "Bedrijfseconomische analyse van het agrarisch loonbedrijf", in: *Landbouwtijdschrift,* 1982, nr. 1, p. 1675-1689.
- Van Huylenbroeck G., "Rendabiliteitsfactoren van het agrarisch loonbedrijf", in: *Landbouw-Service*, 1981, nr. 2, p. 130-135.
- Vermaut C., *Tot uw dienst. Honderd jaar christelijke middenstandsbeweging in West-Vlaanderen.* Brugge, 1991.

Tijdschriften

Eigen uitgaven

- *Inlichtingsblad van het Nationaal Verbond van Loondorsers, aangesloten bij het N.C.M.V.* Augustus 1951. Enig nummer.
- *De Loondorser. Inlichtingsblad van het Nationaal Verbond van Loondorsers, aangesloten bij het N.C.M.V.* 1951-1955. Jaarlijks.
- *De Wekroep van het Nationaal Verbond van Loondorsers.* 1955. Twee nummers.
- *Landbouw-Service.* 1956-1994. Tweemaandelijks.
- *Landbouw-Service. Infobrief. Nieuwsbrief voor loonwerkers.* 1995-1998. Maandelijks.
- *Landbouw-Service. Nieuwsbrief.* 2004-2008. Driemaal per jaar.
- *Landbouw-Service. Magazine,* 2009- . Viermaal per jaar.
- *Agro-Service.* 1960-1992. Tweemaandelijks.
- *Agro-Service. Bulletin*. 2004-2008. Tweemaal per jaar.
- *Agro-Service. Magazine*. 2009- . Viermaal per jaar.

Andere

- *La Locomobile. Revue spéciale de l'Union des entrepreneurs de battage de céréales et des propriétaires de machines à vapeur en Belgique.* 1908-1910.
- *Le Journal des Batteurs. Organe officiel de la Fédération nationale des entrepreneurs de battages de Belgique.* 1930-1931.
- *De Vlaamsche Loondorscher. Strijdorgaan voor een menschwaardig bestaan der loondorschers in Vlaanderen.* 1937.
- *Loonwerker*, 1987-1993; *Loonwerker en landbouwtechniek*, 1994-2005; *De loonwerker: vakblad voor landbouwtechniek en grondverzet*, 2006-.

BIJLAGEN

In de loop der jaren hebben vele loonwerkers en toeleveranciers op vrijwillige basis mee de werking van Landbouw-Service/Agro-Service geschraagd. Zowel regionaal, provinciaal als nationaal vervulden zij bestuursfuncties in de diverse verbonden. Om het enigszins overzichtelijk te houden werd alleen van de nationale verbonden de naam van de voorzitters en de ondervoorzitters vermeld. Waar mogelijk werd telkens een datering toegevoegd.

NATIONALE VERBONDEN

Nationale Centrale Landbouw-Service/Agro-Service, 1961-

(° 25 april 1961)

Voorzitter

Louis Kerstens, Essen
Roger Vandenbulcke, Kortrijk
Louis Vanhoudt, Houthulst, 1991-2005
Lionel Vanneste, Wevelgem, 2005-

Ondervoorzitter

Jozef De Wilde, Haasdonk
René Vanparijs, Kessel-Lo
Lionel Vanneste, Wevelgem, 1991-2005
Jan Stultiens, Kessenich, 2005-2012
Nestor Lafalize, Marilles, 2005-2009
Gerard Bini, Meux, 2009-
Marc Wullen, Leisele, 2009-

Algemeen secretaris

Etienne (Stefaan) Tessier, 1951-1986
Hugo Meert, 1986-1990
Marc Speeckaert, 1990-2003
Johan Van Bosch, 2003-

Regionaal Waals secretaris

Otto Oestges, 2004-

Nationaal verbond van loondorsers, 1950-2005

Nationale beroepsvereniging van aannemers van land- en tuinbouwwerken/Association nationale des entrepreneurs de travaux agricoles et horticoles (ANETA), 2005 -
(°20 december 1950)

Voorzitter

Gaston Leeuwerck, Dikkebus, 1951[1]-1992
Jan Stultiens, Kessenich, 1992-2012
Gerard Bini, Meux, 2012-

Ondervoorzitter

Paul Balcaen, Wortegem, 1951-1957
Cyriel Gysels, Heurne, 1957-1965
Corneel Plas, Brussegem, 1965-1986
Jan Stultiens, Kessenich, 1986-1993
Albert Vermeulen, Mullem, 1993-2005
Nestor Lafalize, Marilles, 2005-2009
Marc Wullen, Leisele, 2005-
Gérard Bini, Meux, 2009-2012

Nationale beroepsvereniging van loonsproeiers en sproeistoffenhandelaars, 1957-2005

Nationale beroepsvereniging van loonsproeiers en sproeistoffenhandelaars/Fédération nationale des entrepreneurs de pulvérisation et des commerçants en produits phytopharmaceutiques, 2005-
(° 16 januari 1957)

Voorzitter

Gerard Vandevelde, Boekhoute, 1958-1962
René De Munck, Roeselare, 1962-1980
René Vanparijs, Kessel-Lo, 1980-2005
Lionel Vanneste, 2005-2009
Jean-Marie Nix, Welkenraedt, 2009-

1 Het verbond werd weliswaar in december 1950 opgericht, maar de samenstelling van de raad van beheer en de verkiezing van het dagelijks bestuur werden verschoven tot na het dorsseizoen. Beheerraad Nationaal Verbond van Loondorsers, 4 juli 1951. Archief NCMV-Limburg D262.

Ondervoorzitter
Raymond Verstraete, Vinkt, 1957-1980
Frans Vanhuysse, Heule, 1957-1962
Albert Hooghe, Waregem, 1962-1991
Lionel Vanneste, 1991-2005
Louis Weltjens, Bocholt, 2005
Geert Broekx, Bree, 2005-2009
Jean-Marie Nix, Welkenraedt, 2005-2009
Toon Vandenberghe, Rollegem, 2009-
Christel Spincemaille, Oostrozebeke, 2009-

Nationale beroepsvereniging van detailhandelaars in meststoffen, 1958-2005

Nationale beroepsvereniging van handelaars in meststoffen, 2005-
(° 29 augustus 1958)

Voorzitter
Jules De Landsheer, Kalken, 1958-1984
Ghislain De Bock, Verrebroek, 1986-1991
Luc De Pape, Bassevelde, 1991-2005
Herman Delcroix, Kalmthout, 2005-2009
Lionel Vanneste, Wevelgem, 2009-

Ondervoorzitter
Hilaire Vanfleteren, Beitem, 1958-1991
Leo Leyskens, Beek, 1991-2005
Louis Weltjens, Bree, 2005
Gilbert Lacroix, Battice, 2005-2009
Geert Broekx, Bree, 2009-
Carla Gijsels, Heist-op-den-Berg, 2009-

Nationale beroepsvereniging van detailhandelaars in veevoeders, 1958-2005

Nationale beroepsvereniging van handelaars in veevoeders, 2005-
(° 29 augustus 1958)

Voorzitter

Jozef Vanhoudt, Bikschote, 1958-1980
Louis Vanhoudt, Houthulst, 1980-2009
Herman Delcroix, Kalmthout, 2009-

Ondervoorzitter

August Martens, Hansbeke, 1958-1980
Louis Kerstens, Essen, 1980-1991
Lionel Vanneste, Wevelgem, 1991-
Gilbert Lacroix, Battice, 2009-

PROVINCIALE VERBONDEN

Alleen indien er zekerheid bestaat over begin- en einddatum van de werking, wordt een datering gegeven.

- West-Vlaams verbond van loondorsers, 1950-1961
- Verbond der West-Vlaamse ondernemers van oogst- en dorswerken, 1961-2010
- Verbond der West-Vlaamse loonsproeiers en sproeistoffenhandelaars, 1956-2010
- West-Vlaams verbond der handelaars in veevoeders en meststoffen, 1957-2010
- West-Vlaams verbond van toeleveranciers landbouw, 2010-

- Loonwerkersverbond provincie Antwerpen (Lovepa), 1976-2010

- Oost-Vlaams verbond van loonsproeiers en sproeistoffenhandelaars
- Oost-Vlaams verbond van handelaars in veevoeders en meststoffen
- Oost-Vlaams verbond van ondernemers van oogst- en dorswerken

- Limburgs verbond der handelaars in meel- en veevoeders/meststoffen
- Limburgs verbond van aannemers van technische land- en tuinbouwwerken
- Beroepsvereniging van kleinhandelaars in meststoffen voor Limburg

REGIONALE VERBONDEN

Alleen indien er zekerheid bestaat over begin- en einddatum van de werking, wordt een datering gegeven.

- Gewestelijk verbond der dorsondernemers voor Tielt en omliggende, 1951-1964
- Gewestelijk verbond der dorsondernemers voor Roeselare, Izegem en omliggende, 1951-1964
- Beroepsvereniging van handelaars in veevoeders en meststoffen en loonmaalders Roeselare, 1955-1964
- Arrondissementeel verbond van ondernemers van technische werken in land- en tuinbouw en van sproeistoffenhandelaars Roeselare-Tielt, 1965-2010
- Gewestelijk verbond van loonsproeiers Roeselare
- Gewestelijk verbond van loonsproeiers Tielt

- Arrondissementeel verbond der ondernemers van technische land- en tuinbouwwerken van de Westhoek (Diksmuide, Oostende, Veurne), 1964-2010

- Arrondissementeel dorsondernemersverbond Kortrijk
- Arrondissementeel verbond van loonsproeiers en sproeistoffenhandelaars Kortrijk

- Beroepsvereniging der dorsers Ieper
- Arrondissementeel verbond voor loondorsers Ieper
- Arrondissementeel verbond van loonsproeiers en sproeistoffenhandelaars Ieper-Poperinge

- Gewestelijk verbond der dorsondernemers voor Brugge-Torhout en omliggende

- Arrondissementele vereniging van dorsers en maaidorsersondernemers Leuven
- Verbond van aannemers van technische land- en tuinbouwwerken en van sproeistoffenhandelaars van het arrondissement Leuven (Valasal)
- Verbond Loonsproeiers en sproeistoffenhandelaars Vlaams-Brabant

- Arrondissementeel verbond loonsproeiers en sproeistoffenhandelaars van het Meetjesland Eeklo
- Arrondissementeel verbond dorsers Meetjesland Eeklo

- Arrondissementeel verbond van loondorsers Oudenaarde
- Arrondissementeel verbond loonsproeiers en sproeistoffenhandelaars van Oudenaarde

- Gewestelijke beroepsvereniging van loondorsers Beveren
- Arrondissementeel verbond loondorsers van het Waasland
- Gewestelijk verbond van handelaars in veevoeders, meststoffen en sproeistoffen Sint-Niklaas

- Kempisch Loondorsersverbond

WAALSE VERBONDEN

Fédération nationale des entrepreneurs de pulvérisation et des commerçants en produits phytopharmaceutiques (FENEPHYTO), 1959-2005

(°1959)

Voorzitter

Francis de Meeus, Boëlhe, 1959-1976
René Meunier, L'Ecluse
Nestor Lafalize, Marilles

Ondervoorzitter

Joseph Roobrouck, Ottignies

Association nationale des entrepreneurs de travaux agricole (ANETA)

Voorzitter

Nestor Lafalize, Marilles

Ondervoorzitter

Michel Istas, Malèves

Fédération nationale des commerçants en engrais chimiques, 1961-1965

Voorzitter

Ph. Roberti, Montenaken, 1961-1965

Ondervoorzitter

J.G. Noë, Grote Spouwen, 1961-1965
Ach. de Boeck, Londerzeel, 1961-1965

COLOFON

Dit boek is een **uitgave** van:

Landbouw-service

Landbouw-Service/Agro-Service
Gasthuisstraat 31 b2 • B-1000 Brussel
landbouwservice@sectors.be • www.landbouwservice.be

en werd **gerealiseerd** door:

CAG
Centrum Agrarische Geschiedenis

Centrum Agrarische Geschiedenis
Atrechtcollege
Naamsestraat 63 • B-3000 Leuven
contact@cagnet.be • www.hetvirtueleland.be

Tekst en research: Bert Woestenborghs

Illustraties:
- Centrum Agrarische Geschiedenis, Leuven, p. 13, 17, 18, 24(o), 25, 27, 28, 41
- Collectie Dirk Hoornaert, p. 16
- Davy Tandt en Maarten Martens, zie: www.landbouwenmachines.be, met dank aan de eigenaars-loonwerkers van deze foto's, p. 15 (o), 26, 27(o), 28(o), 34, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 56, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70
- KADOC KULeuven, Collectie Boerenbond, p. 24, 62
- KBC, Historisch Archief, Brussel, p. 52
- Landbouw-Service/Agro-Service, Brussel, p. 30, 32, 33, 35, 36, 40(o), 49, 50, 51, 54, 57, 58, 59, 63(o), 71, 74, 76, 77, 78, 79
- Maurice Godefroid, Oudenaarde, p. 19
- Musée de la Photographie, Charleroi, p. 14
- Stefaan Heylenbosch, Geraardsbergen, p. 15

Vormgeving en druk: Proforma Advertising, B-3140 Keerbergen • 015/52 91 10